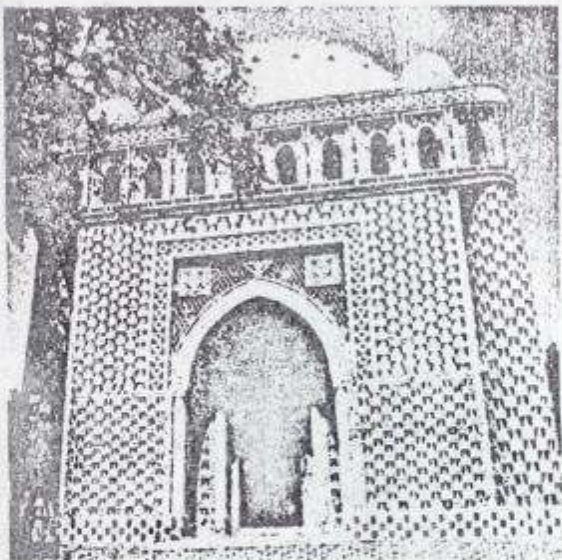

PDF Compressor Free Version

Аҳроф Мухторов

**АМИРОН
ВА ВАЗИРОНИ
СОМОНИЙ**

PDF Compressor Free Version

PDF Compressor Free Version

*Ба 1100 солагии
давлати Сомониён
бахшида мешавад*

Ахрор Мухторов

АМИРОН ВА ВАЗИРОНИ СОМОНӢ

Нашриёти Оли Сомон
Душанбе 1997

Маҷмуаи мақолоти китоби мазкур ба осори ҷуғрофияи таърихе бахшида шудааст ки ба даврони салтанати Оли Сомон мартуб аст. Дар ин китоб роҷеъ ба хонадони Сомониён ва вазирони эшон маълумоти навин гирд оварда шудааст. Ин китоб ба доираи дусторони таърих, донишҷуён ва онҳое тақдим мешавад, ки ба гузаштаи ифтихоромези халқи тоҷик таваҷҷуҳ доранд.

Муаллиф: Аҳрор Мухторов
Номи китоб: Амирон ва вазирони Сомонӣ
Ношир: Интишороти Оли Сомон
Виростор: Фахриддини Холбек
Соли чоп: 1997 (1376)
Маҳали чоп: шаҳри Душанбе, чопхонаи Оли Сомон
Ҷузъи чопӣ: 4,8
Нашр: аввал
Теъдод: 1000
Нарх: озод
Супориш:

Ҳуруфчинӣ ва саҳифабандии Меънаи Раҳимӣ
китоб дар маркази компютери Оли Сомон ҳуруфчинӣ шуд.

АМИРОНИ СОМОНИЁН

Саркистистан хонадони Сомониён - Сомон аслан аз Усрушана (Уротеинаи куруви) ба Бухоро буд. Дар ин бора дар асоси навиштаҳои вақри дошимади Сомониён - Ҷайхонӣ ва тангаҳои сикказадаи Исмоили Сомонӣ дар Усрушана маълумоти нурра зикр ёфтааст. Сомонхудои шахси сарватманд буд. ¹ Дар зери таъсири ҳокими Хуросон Асад ибни Абдулло, ки аз намониди халифони араб буд, аз мазҳабии зардуштия даст кашида дини исломро қабул кард. Дар шахсияти Асад ибни Абдулло, Сомон барои худ пуштибонӣ пайдо намуд ва аз ин сабаб ба аломати эҳтиром нисбат ба ин мард фарзанди худро Асад ном кард. Асад чор писар дошт: Нух, Аҳмад, Яҳё ва Илёс. Ҳамаи онҳо, дар аҳди хилофати Маъмуи, тақрибан соли 819 ба қорхон идораи давлат кашида шуданд. Нух ба Самарқанд, Аҳмад ба Фарғона, Яҳё ба Чоч ва Усрушана, Илёс (вафот соли 242 ҳиҷри (856-857) ба Хирот ҳоким таъин гардида буданд.

Бародари аз ҳама калон Нух мақоми махсусе дошт. ² Соли 227 ҳиҷри (841-842) вафот кардааст. Дар робитаҳои хориҷи Нух ҳамчун сардори хонадони баромад мекард. Дар давраҳои аввал бародарон худро ва ҳамчун мотикони алоҳидӣ, балки ҳамчун аъзон як хонадон ҷисоб мекарданд, ки дар сари он Нух қарор гирифта буд. Ибро таҳқиқи сиккаҳо нишон медиҳад. Масалан, ~~то~~тағйи мисии дар мулки Яҳё сикка зада аз номи бародарони Нух буд.³

Бинобар ин чунин ҳуҷус боварибахш аст, ки набараҳои Сомон аз қадимҳои аввал дар сар фикри ваҳдати хонадонро парвариди, онро яке аз шарҳҳои таъсири сулолаи муқтадире медониестард, ки истиқлолияти Осиси Миёнаро аз хилофати араб ва Тоҳириҳо таъмин карда наметавониста бошад.⁴ Танҳо баъди вафоти Нух бародарони Яҳё худро мустақил эътибор намуду, аз номи худани пул (фудус) зарб мезад.⁵

Пас аз вафоти Нух додари у Аҳмад сардори ин сулолаи навибунёд гарид. Аҳмад, ки марди нисбатан доно ва тавоно буд, бо мақсади муайян ба "ҷамъ кардани" заминҳои бародаронаш ва собит намудани маҷмаи асосияти худ камар бафт. ⁶ Дар вақти зиндагони ҳукмронии Самарқандро ба писари худ Паср суғурд.

Аҳмад даст ба ислоҳоти бузург зад ва дар ин роҳ ҳамон бағ, ки шаҳрҳои ҳамчун Самарқанд аз эътибори хоё бархурдор шуданд ва ин

¹ Давидович Е.А. Вторая монета Саманида Нух ибн Асада. Эпиграфика Востока № 9, с. 38-39

² Гафуров Б. Тоҷикон I, Душанбе, 1983, с. 450

³ Ртвеладзе Э.В., Ртвеладзе Л.Л. Первый фельс Яхия ибн Асада. Эпиграфика Востока, №21, с. 30-31.

Аз рӯи баъзе маълумотҳо Исмоил бини Аҳмад бини Асад бини Со-
мон дар моҳи шаввали соли 234 хитри (моҳҳои апрел-майи соли 849)
дар Фароби **PDF Compressor Free Version** он ҷо буд, таваллуд ёфт. Дар 16-
солагиаш ӯ аз падар маҳрум гашта зери сарпарастии бародари бузуртари
худ Наср, ки ҷонишини падар гашта буд, даромад. Наср Исмоил 26
соларо ба аморати Бухоро фиристода буд. Мебоёд таваккур дод, ки
падар ва бародари Исмоил амирони дастнишондаи Тоҳириён шумарда
шуда худихтиёр набуданд. Дар мавриди ҳукмронии Исмоил бошад
ҳукумати Тоҳириён вучуд надошт, ки аз ӯ фармон бибарад. Яъне вай
ҳокими мўтлақ ва соҳибихтиёр буд. Шахсияти воло ва бузурги вай, доро
будани сифати ҷун адолат, сиёсат, заковат, қаромат, шучоат ва ғайра
бошад тавриҷӯхи афкори умум ба ӯ гардид. Исмоил ҷун ба иморати та-
моми Мовароуннаҳр даст ёфт дар бархӯрд бо дўстони ва атрофиён ҳаҷ
гайбаре дар ӯ ҳунаёдо нашуд ва ба ҳамон шеваи қадим бо онон рафтор
некард.

Баъд аз ба сари қудрат омадан як миллиону дусад ҳазор дирами
Бухоро дохили ҳаҷиван Исмоил гашт. Илова бар он, дастгоҳи зарбхонаи
Усрушаниро ӯ ба Самарқанд кўчонид. Сарвати гирдомада ба Исмоил
Сомонӣ имконият дод, ки ҳокимияти худро мустақкам намуда, баъзе
тадбирҳо андешад ва барои истиклолияти пурраи давлати худ чораҳо
андешад.

Душмани пурқувват ва ӯбруманди Исмоил халифаи араб буд, ки
ҳокими Хуросон Амру ибни Лайси Саффориро бар зидди Бухоро равон
намуд. Исмоил "авом ва пешоваронро" мусаллаҳ намуда бо қувваи зиёде
ба муқобили Амру ҳаракат кард. Соли 900 Исмоил дар назди Бухоро
Амру ибни Лайсо мағлуб сохт ва ҳокимияти худро дар Хуросон барқа-
роп намуд.

Ба ғайр аз ин ҳуҷуми ҷай дар ҷанг қабилҳои бодиянишини ҳамсон
ба иктисодиёт ва соҳаҳои зироати мамлакат зарбаҳои ҳалокатовар ме-
расонид. Исмоил бо онҳо низ муборизаи қатъӣ бурд. Бодиянишинон як
қатор зарбаҳои ҳалокатовар дид, вақти зиёде аз тохтгоҳи водихон
зироати Мовароуннаҳр даст кашиданд. Муваффақиятҳои ҳарбӣ, ки
Исмоил Сомонӣ дар ҷанги зидди бодиянишинон ба даст овард, аз ғала-
баи ӯ бар Амру қамтар набуд.

Илова бар он, барои ҷилавгирӣ аз гораҳои бодиянишинон ба Бухоро,
борае (деворе) сохта шуда буд, ки ҳарсола харчи фаровонеро ба худ
иҳтисос мекард. Ҷун навбати иморат ба Исмоил расид, дастуре содир
кард ва ба мардум фармон дод то он деворро фуру гузоранд. ӯ гуфт "то
ман зинда бошам бораи ин ҷойи Бухоро ман бошам".

Бо рафтору кирдори худ, муносибатҳои ба дўсту душман Исмоил
Сомонӣ ба обрӯи эътибори бузург соҳиб гашт. Масалан, дар яке аз
ҷангҳо 70 асир ба даст ӯ афтод. Исмоил метавонист онҳоро ба қатл

расонад ё гулом кунад. Вале эшон ба ивази он "асиронро бихонд ва ҳар мардиро як чоман карбос дод ва боз фиристод. Ин рафтор чуз ин ки дар руҳияи сипоҳи душман низ бад-ин тарик мен.муд, маъонии дигаре наме-тавои аз он берун кашид".

Мисоли дигар онди муносибати Исмоили Сомони ба душманони худ. Ҳақиқат, ки аввалин ба иншатаки Табаристон голиб гаштаид, зам-миҳо ва амлоки бузургон ва ашрофро мусодира намуданд ва муддати 50 сол дар тасарруфи хеш доштанд. Валекин соли 900 чуз Исмоил бар Табаристон мусалла гашт, амлоки ашрофи Табаристонро ба соҳибони қадими онҳо боз гардонид, ки бидун тааммули онвақта буд. Бинобар он дар "Тарихи Табаристон" омадааст: Исмоил "адлу нисоф ба ҷое расо-нид, ки ҳаргиз аҳли Табаристон ба ҳеч аҳд надида буданд ва на аз ас-лоф (гузаштагон) шунавида. Чумлаи амлоки қадим маорифи (маъруфи) Табаристон, ки аз муддати 50 сол содот ва дигарон ба тасар-ру ф гирифта буданд, ба худовандони ҳақ дод".

Исмоили Сомони нахустин бор пас аз истилои араб сарзамини дар натиҷаи задухӯрдҳои дохилӣ парешонгарчидаҳо ба ҳам муттаҳид намуд ва давлати бузурги мустақиле ба вуҷуд овард. Вай дар баробари барҳам додани ҳукумати Саффорӣён ҳокимияти худро на танҳо дар Мовароун-наҳр ва Хуросон мустаҳкам кард, балки ба як қатор вилоятҳои шарқӣ ва шимолӣи Эрон соҳиб гардида, истиклолияти ҳақиқии давлати ташкил-кардаи худро нисбат ба хилофати Араб таъмин намуд. Сиёсати дохилии ӯ ба тараккиёти зироат, пешаварӣ ва тиҷорати Мовароуннаҳр ва Хуро-сон замнаҳои зарури фароҳам оварданд.¹

Бинобар он баъзе аз ҷараёни зиндагии Исмоили Сомони тамсилӣ адибон ва муаррихон гаштааст. "Гӯянд, ки амир Исмоили Сомони, ки подшоҳи аввал аст аз нузуки бини Сомон, дар рӯзҳои барфу борон са-вор шуда ба майдон рафтӣ, то агар касе хочате ба ӯ ари кунад. Чуи аз майдон берун омадӣ гирди маҳаллот баромада мардумро садака додӣ. Навбате ба ӯ гуфтанд, ки салотни дар ин рӯзҳо аз хона берун намеояд, сабаб инст, ки амир иртиқоби машаққат чунин намояд? (Исмоили Со-мони) ҷавоб дод, ки дар чунин рӯзҳо ғарибон ва ситамрасидагон паре-шонтар мебошанд чуи дар он ҳолат муҳими эшон сохта гардад, шояд ки дуои бо асар бар ман содир гардад.² Дар ҳақиқат "дуои бо асар ба Исмоил содир" шудааст. Чунки то алҳол мазори ӯ бинои зеботарини Бухоро буда ҳазорон зиёратчиён ду даст бар дуои ин марди шариф ме-бошанд.

Наршаҳи ки худ 'Бухорӣ буд, сират ва хусну рафтори Исмоили Сомониро чунин тафхир кардааст: "Исмоил подшоҳи бузург ва нексират

¹ Гафуров Б. Тоҷикон, к.И, с.453-454

² Маҳдии Ҳираӣ. "Зинат-ул-маҷолис", с.99

ва соҳибмансаб ва маҳосини бисёр ва осори хуб ва аъмоли шигифтангез" будааст. У адл мекард ва иснофи раият ба тамоми дод. Раоӣ дар роҳат ва осони мебуданд" ва "осори адл адл, сирати хуб зоҳир кард ва ҳарки зулм карди бар раият гушмои дод".

Муа **PDF Compressor Free Version** Исмоили Сомони баҳои баланд дода сифатҳои неки уро ба қалам овардаанд. Дар асари маъруфи "Табакоти Носирӣ" бошадлат ва олим будани Исмоилро шартӣ ирӯзии вай дар сонри умур шуморида шудааст.

Ибн Хавқал уро чуни ед кардааст: "Исмоил подшоҳи бузург ва некират ва соҳибманоқиб ва маҳосини (хизлатҳои неки) бисёр ва осори хуб ва аъмоли шигифтангез (таҷрибагез) дошт.

Дар Систоннома омидааст: "Амири одил аз чулган Сомонӣ будааст, ки уро Исмоил бини Аҳмад гуфтаанд саҳт одил будааст ва уро сиратҳои неки бисёр будааст, бо худон таоло эътиқоди софи доштааст ва дарвешбахшӣ аз сирӣ 9 боз намудаанд".¹

Гуфтаҳо ва навиштаҳои муаллифони дигар гувоҳи меҳнатҳои ки ин амири қудратманд тавонистааст бузургиро аз кирдору гуфтори худ ба хайрат оварад.

АМИРОНИ СОМОНИ БАЪД АЗ ВАФОТИ ИСМОИЛИ СОМОНИ

Исмоили Сомони ҳамарӯи 15 сол ҳуққи роида. Соли 907 дар сони 58 соларӯи у вафот кард. Писари Исмоил Аҳмад ба чои падар тахтишини гашта 7 сол ҳуққи роида (907-914). Дар солҳои салтанати Аҳмад яқбора дар яқчанд вилоят исён сар зад. Яке аз ононе ки ба муқобили ҳуққмати марказӣ бархост ҳоқими Рай буд. Ин мулкро ханӯз Исмоили Сомони, сабт намуда бародарзодани худ Абусолех Мансур бини Исҳоқро дар он чо ҳоқим гузошта буд. У шаш сол ҳуққрони Рай шуд. Мухаммад бини Закарӣи табиб китоби "Мансури"-ро ба номи у тамои кардааст. Лен-Пул Абусолех Мансурро Сучистонӣ номидааст.

Боз як масъала онди идориқуни мулк аз тарафи хонадони Сомониҳои чолиб аст. Дар рӯи тағриҳои дастриси тадқиқотчиён гашта онҳо худро тох "амир" ва тох "шоҳ" номидаанд. Масалан, дар рӯи тағри аз номи Нӯҳ ибни Асад зарб шуда ӯшони "Амир" сабт гаштааст. Дар рӯи тағри зарбзодани Исҳоқ бини Аҳмад у шиз "амир" номида шудааст.

Дар китоби мазкур ба чои омида намудани мо онд ба Усрашава нисбат доштани Оли Сомон суҳан ронда мо ба фулуси дар ин мулк зарб задаи уро номбар кардаем. Дар ақби ин тағри мисли чуни мати сабт гаштааст "Ал-амир Исмоил". Вале дар рӯи пули мисие, ки профессор

¹ Маҳди Хирава, Асари номбурда, с. 92-93

шиддати норозигӣ вазири худ Абулфазли Балъамиро ба ин ҳама душворихон молиявӣ айбдор намуда қатл кард.

Амаки Нӯҳ - Иброҳим ибни Аҳмад аз чунин вазъият истифода бурда, дар моҳи январӣ соли 947 бо ёрии феодалӣ калони Чағониён Абуали Аҳмад ибни Мухаммад (Абуали Чағонӣ) ҳокимиятро ба даст даровард. Нӯҳ мачбур гардид, ки ба Самарканд баромада равад. Лекин вақт дар вақти ба Чағониён баргаштани Абуали аз сари нав тахти Бухороро ба даст оварда, ба ҷашмони амаки худ ва ду бародари ӯ, ки дар ин исён ширкат доштанд, вил қашида, кӯр кард.

Соли 954 ба сари ҳокимият писари калони Нӯҳ - Абдулмалики I омада, то соли 961 (яъне 7 сол) ҳукмронӣ намуд. Дар солҳои ҳукмронии ӯ нуфузи сиёсии саркардагони ҳарбии гвардияи турк қувват мегирад. Қариб ҳаман қорҳои идораи давлат ба ихтиёри Али-Теғини турк ва дӯсти ӯ Абуали Балъамӣ мегузарад.

Марги Абдумалик боиси ошӯбҳои нав дар Бухоро гардид. Шуришчиён қасри амирро оташ зада, толон намуданд. Бо ирсори Али-Теғин писари хурдсоли Абдумалик Насри III амир эълон шуд. Ҳокимияти ӯ мавқеи Али-Теғинро дар давлати Сомониён мустаҳкам наамуд. Бинобар он як қисми саркардагони ҳарбӣ ва феодалони калон ин таъинотро тарафдори накарда, бародари Абдумалик - Мансур ибни Нӯҳи Сомониро ба тахт нишонданд. Ӯ 15 сол (961-976) ҳукмронӣ карда тавонист, ки баъд аз марги Али-Теғин (соли 962) ҳокимияти Сомониёнро дар Ғазнин барқарор намояд.

Баъд аз вафоти Мансур писараш Нӯҳи II ба тахти подшоҳӣ нишааста 21 сол ҳукмронӣ намуд (976-997). Дар ин солҳо иқтисоди давлати Сомониён суғурта гардид. Ин давлат аз соли 992 сар карда ба аввалин ҳамлаи як қатор қабилҳои бодиянишини турк, ки Қарахониён ном доштанд, дучор оғд. Қушишҳои Нӯҳи II дар бобати сафарбар намудани қувваҳои худ бар зидди Қарахониён натиҷа набахшид. Қушувӣ онҳо пойтахти давлати Сомониён Бухороро ишғол намуд. Нӯҳи II мачбур шуд, ки ба Омул фирор кунад.

Марги Бугроҳони Қарахонӣ қушувӣ ӯро водор намуд, ки Бухороро тарк наоянд. Нӯҳи II ба Бухоро боз омад. Вале Абуалии Симҷури дар Хуросон ва Фоиқ дар Балх бар зидди Нӯҳи II исён намуданд. Барои ҷанҷ кардани ин исён Нӯҳи II барои кумак ба ҳокими Ғазна Сабук-Теғин муроҷиат кард. Баъди якҷанд муҳорибаҳо лашқари Абуали ва Фоиқ торумор гардиданд. Ин ғалаба мавқеи Сабук-Теғин ва писари ӯ Махмуро дар қисмати давлати Сомониён мустаҳкам намуд. Таъсири ғазнавиён дар Мовароуннаҳр хеле қувват гирифта, то дараҷае расид, ки Нӯҳи II амалан аз ҳукмронии худ маҳрум шуд.

Соли 997 Нӯҳи II ва Сабук-Теғин вафот карданд. Писари Нӯҳи II Мансури II ибни Нӯҳ ҳамагӣ ду сол ҳокимият ронд (997-999). Ӯ тано-

чан дар тахти таъсири Маҳмуди Газнавий буд. Душмани давлати Сомониён аз наздик шудани муносибати Мансури II бо Маҳмуди Газнавий ба харос афтада, ба чашмони Мансур илл кашидаид. У соли 999 вафот кард.

Ба тахти Бухоро бародари Мансур Абдулмалики II ибни Нӯх нишаст. Мулкҳои Сомониёро Маҳмуди Газнавий паи ҳам ишғол мекард. Бӯ Абдулмалик ибни Нӯх танҳо Мовароуннаҳр монда буд. Вале соли 999 хони Қарахониён Насри Илэкхон пойтахти Сомониён шаҳри Бухороро забт намуда, Абдулмалик ва аҳли дарбори ӯро ҳабс кард.

Ба ҳамин баъд аз III сол ҳукмирони сулолаи Сомониён дар Бухоро натаъ гардид. Дар ин муддат даҳ амир ҳокимият ронданд. (Ба ғайр аз ҳукмирони яқрузаи Насри III).

Дар асари Сайфиддинхоҷа "Осор - ул - вузаро" онди амирони Сомони мунчи ду байт оварда шудааст:

"Нӯх тан будаид эи ол-Сомон мазкур.

Ғашта ба аморати Хуросон машхур.

Исмонлу Аҳмаду (саввум) Наср.

Ду Нӯху ду Абдулмалику ду Мансур"

Дар ин байтҳо 9 амири Сомони номбар шудаанд. Муаллиф, бо кадом як сабаби ҳоло ба мо номълум, ҳукмирони як тан Насрро ба инобат гирифта, Насри II (ё худ Насри I)-ро аз "рӯихат" берун гузоштааст. Вағарна микдори амирони Сомони ба 10 тан мебояд расад.

Ахбори замони Сомониён (Порча аз "Ашкол-ул-олам"-и Чайхонӣ)

Ба гуфти шодравон академик Бобочон Гафуров "комёбиҳои илму фани давран Сомонӣ камтар аз муваффақиятҳои адабиёти нафиса набуд. Аммо фарқ дар ин буд, ки асарҳои илмӣ нисли пештара ақсалан ба забони арабӣ таълиф меёфтанд. Забони арабӣ дар байни мамлакатҳои Шарқи исломӣ дар зарфи ҳаққин асарҳои илмӣ ба илми байналхалқиро иҷро мекард. Бо забони маҳаллӣ навиштани асарҳои илмӣ боиси маҳдудшавии доираи интишори осори муаллиф мегардид. Инро ҳам бояд ба назар гирифт, ки забони арабӣ барои ифодаи муҳимтарин мафҳумҳои илмӣ истилоҳоти мувофиқ дошт. Аз ин сабаб муаллиф кӯшиш менамуд, ки асарҳои худро ба забони арабӣ нависад, то ки онҳо дастраси ҳамаи доираҳои илмӣ кишварҳои Шарқ гарданд". ("Тоҷикон", китоби якум, Душанбе 1983, саҳ. 518).

Яке аз ин гуна асарҳои дар давран салтанати Сомониён, ки ба забони арабӣ таълиф шудааст, "Ашкол ул-олам" буд. Муаллифи он Абуабдулло Муҳаммад бини Аҳмад Чайхонӣ, вазири дарбори ин хонадон дар таърих ҳамчун муаллифи китоби ҷуғрофӣ "Ашкол ул-олам" маъруф гашта буд. Солҳои ҳаёти Чайхонӣ аниқ нест. Маълум аст, ки ӯ дар ибтидои амирии Наср бини Аҳмад (914-943) вазифаи вазириро адо намуда, соли 941 дар элзила халок гардидааст.

То ба наздикӣ олимони аҷамла академикони В.В. Бартолд ва И.Ю. Крачковский, гумон доштанд, ки асари Чайхонӣ "Ашкол ул-олам" то замони мо омада нарасидааст. Дар бораи ин асар

тадкикотчиёши имруза аз иқтибосҳои дар китобҳои дигар муаллифони зикр сифта маълумоти нонурра гирифтаанд. Аз маълумоти порчаҳои худогонаи "Ашқол ул-олам" олимони ба чунин хулоса омадаанд, ки Чайхонӣ дидаву шундаашро навиштааст ва инчунин аз **PDF Compressor Free Version** трофиҷиёсии арабизабон ва дигар олимони пешина истифода кардааст. Ҷуғрофиянависони машҳур

Муқаддаси, Ибн Хавқал, Идриси, Ибни Рунд, Гардизи ва муаллифи ғумноми китоби "Худуд ул-олам" дар шайбати худ аз осори Чайхонӣ истинод овардаанд.

Нусхаи нурраи асари Чайхонӣ тахво 60 сол қабл аз ин пайдо гардиҷ. Яке аз маҷаллаҳои Афғонистон аз маъҷуд будани ин нусхаи "Ашқол ул-олам" ба забони форсӣ хабар дод. Баъди баъд соли ин хабар микрофилми нусхаи ин китоб, ки дар Қобул маҳфуз буд, дар Лондон ба дағти шарқшиносии маъруф В.Ф. Минорский расид. Ин олим соли 1948 доир ба "Ашқол ул-олам" ва муаллифи он мақолае ба таъъ расонида, хабар дод, ки дар муҷеи Бритониё ду нусхаи дигари ин асар маҳфуз аст. Яке аз ин нусхаҳо соли 1840 дар Қобул барои ҳосуси англис Роулинсон, нусхаи дигар соли 1838 барои ҳосуси дигари англисҳо дар Бағдод Роберт Тейлор истиносох шудаанд. Харду, ба қавли В.Ф. Минорский, аз нусхаи дар Қобул маъфуз будани "Ашқол ул-олам" рӯбардор шудааст. Соли 1837 нусхаи Қобулро, ки соли 1018 ҳиҷри (1609) истиносох шудааст, Роулинсон аз шаҳри Исфохони Эрон ба Афғонистон оварда ба ҳосуси англисҳо Конноли ба орият додааст. Баъди кушта шудани у ин нусха дар Қобул мемонад.

В.Ф. Минорский пас аз шиносии бо микрофилми "Ашқол ул-олам" қайд намудааст, ки мутарҷими асар Алӣ бини Абдусалом бо амри Абулмафохир Алихоча бини Муҳаммадвали ин асарро аз забони араби ба дарӣ гардонидаст. Ин шахс, ба ақидани шарқшиносии герб Ре (ё Риво) ноибӣ ҳокими Чанд ном шахр (дар қанори Сир-Даре) буда, уро соли 1219 ба ин вазифа Чингизхон таъйин карда будааст.

Муъофики маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ, Чингизхон дар ҷавоби сафорати ба назди ӯ равон кардаи Хоразмшоҳ, ба Мовароуннахр бо қорвони тоҷирон сафироии худро фириастодааст. Дар ҳайъати он шахсони 3 ин низ буданд: Маҳмуд аз Хо-

разм, Алихоча аз Бухоро, Юсуф Киака (?) аз Утрор (ниг В.В.Бартолд, асарҳо ҷилди 1, 1963, с.463).

Вакте ки юриши Чингизхон ба Мовароуннахр вусъат гирифт, соли 1219 ӯ худ ба қавли В.В.Бартолд соли 1220, мохи апрел, шаҳри Чандро мугулҳо ишғол намуданд ва Алихочаи бухороӣ ҳокими ин шаҳр таъин шуд.

Азбаски Алихочаи бухороӣ - яке аз наздикони Чингизхон, бо шахси дар пешгуфтори асари Чайхонӣ зикрфта ҳамном будааст, тадқиқотчиён ба ҷушн ақида омадаанд, ки тарҷуман "Ашқол ул-олам" аз забони арабӣ ба забони форсӣ бо амри ӯ дар асри XIII сурат-гирифтааст.

Барои тасдиқи ин ақида зарур аст, ки забони тарҷуман асар омехта шавад (яъне бояд муқаррар шавад, ки забони китоб ба забони форсӣи асри XIII ё худ ба забони асрҳои баъдина мансуб аст). Азбаски ба ин қор забоншиносон ҳанӯз машғул нашудаанд, мо мехоҳем диққати хонандагонро ба чанд ҷои пешгуфтор ва хотимаи асар ҷалб намоем.

Дар пешгуфтор гуфта шудааст: "Хусрави Эрону Турон, ифтихори Бухоро илал ифтихор Алихоча ибни Муҳаммадвали, амиралмуъминин".

Дар қисми хотимаи китоб ин сатрҳоро мехонем: "... ифтихори Бухоро - Алихоча ... аз ҷумлаи мулуки аср, ба музайян фазлу ҳунар мумтоз аст".

Ҷунон ки мебинем, дар оғозу поёни китоб Алихоча на ҳамчун ҳокими Чанд, балки чун "ифтихори Бухоро" сифат шудааст. Вале дар қаламрави Бухоро ба ин ном хон ё амир ҳукм нарондааст. Падари Алихоча Муҳаммадвали ном доштааст. Маълум аст, ки дар Бухоро аз сулолаи хонадони Аштархониён шахсе бо номи Валимуҳаммадхон дар солҳои 1605-1611 ҳукмронӣ кардааст. Баъди аз тахт ронда шудан Валимуҳаммадхон бо ду писаран ба Эрон, ба назди шох Аббос гурехта мегарад ва бо ёрии эронӣ бо мақсади баргardonидани тахту тоҷ ба Бухоро лашқар мекашад. Аммо шикаст хурда, халок мегардад.

Вақти китобати матни форсӣ-тоҷикӣ "Ашқол ул-олам" (1609), ба вақти муҳочирати Валимуҳаммадхон ба Эрон мувофиқ меояд. Дар ин нусха шояд бо айби котиб бошад Валимуҳаммадхон ва муаллифи "Ашқол ул-олам", ки Абӯ Абдулло

Мухаммад бини Ахмад ал-Чайхонӣ мебошад. Абулқосим Ахмад ал-Чайхонӣ ба қалам дода шудааст.

Барои кушодани ғиреҳи ин масъала қайдҳои саҳифаи аввали китоб ҷолиби диққат мебошад. Ин қайдҳо ба қалами се шахс мансуб буда, дар дастҳои гуногун сабт шудаанд. Аз рӯи ҳусни хат ду қайди рӯи китоб, ки сана надоранд, кӯҳнатар аст. Қайди аввал: "Дар замони подшоҳи Бухоро Абдулмафохир Алихоча бини Мухаммадвалий тарҷима шудааст". Қайди дигар: "Китоби мазкур бо ду ҷилд китоби дигар - "Юсуф ва Зулайҳо" бо хатти Шохмаҳмуди Зарринқалам ва як ҷилди дигар - "Мақорим ул-ахлэк" тӯҳфа шудааст. Фарзанди дигари мо - Мухаммадқосим ин ҷилди китобро даъво накунанд". Қайди саввум сана дорад ва мактубест, ки шахси ба орият гирифтаи "Ашқол ул-олам" барои соҳиби китоб (номашро хат задаанд) навиштааст: "Оқои... китоби Шуморо сарсарӣ дидам. Маълум мешавад, ки муаллифи китоб Абулқосим бини Аҳмади Чайхонӣ аз вузарои Сомонӣ аст. Мутарҷими китоб Абд ул-Асғар бини Абдусалом, котиби он Ҳочихон бини Ҳочимуҳаммад Ҳусайни Фарубийӣ (будаст). Китоб дар санаи як ҳазору ҳаҷдах китобат шуда. Тарҷима ба амри Алихоча бини Мухаммадвалий, амири Бухоро будааст. 21 далл, сана 1318" (14 феввали соли 1930).

В.Ф. Минорский навиштааст, ки "ин ёддоштҳо аҳмие надоранд" чунки ба "тозагӣ навиштаанд". Вале ҳаминро бояд ба инбат гирифт, ки ҳамаи шахсони дар вараки аввал ёддошт гузошта пеш аз қайдҳои худ, китобро омӯхта, Алихочаро подшоҳи Бухоро пиндоштаанд. Онҳо иштибоҳ кардаанд, вале ба ин иштибоҳ котиб боис шудааст. Ба назари мо, Алихоча шояд номи яке аз писарони Валимуҳаммад бошад, ки ҳамроҳи падару бародараш аз Бухоро ба Эрон гурехта рафта буд. Агар ин ном дар оянда аз байни номҳои авлоди Валимуҳаммадхони Аштархонӣ пайдо шавад, барои олимони ва тадқиқотчиён ба исботи дигар эҳтиёҷ нахоҳад монд.

Аз баски "Ашқол ул-олам" асари ҷугрофист, дар он номҳои шахру вилоятҳо, дарёу кӯҳҳо ва ғайра зиёд зикр ёфтааст. Бо сабаби хусусиятҳои ҳоси алифбой араби хондани номҳои ҷугрофӣ ва ба ҳуруфоти имрузаи тоҷикӣ гардонидани ин номҳои нисбатан мушкил буд. Котиб, инро ғуё хис намуда, дар поёни дасти нависааш чунин қайд кардааст: "Қамтарини бандогон ба

PDF Compressor Free Version

хук минволи сухани муаллиф ба охир расонид ва аз алфози мушкил ичтиноб намуд ва ба шароити он чӣ тавонист, қисм кард ва асоми шаҳрҳо, қасабаҳо ва деҳҳо он чӣ донист ва ба тоҷма шунуда буд, равшан ва мубайян дар қалам овард. Ончӣ надонист ва баъзе ҳамоно котиби нусхати асл ба таъхифи пешина буда, ҷумончӣ дар нусхат дид, бар он шакл тахрир кард. Баъд аз ин аҳолии ҳар якдони таффаҳуси он тавон кард ва ба таъхех расонид. Матолезан ин китобро таъшиқ бод, бар ин тарҷума айбе нагиранд ва бинайн ар-ризо нагаранд. Чӣ сухани одами аз айб ҳоли натавонал буд ва чун суфтаанд: ал-мутафассеҳ ал-китоб ал-басри ба наикъ-ул-халад, миш мушине. Агар бар халале убури ёбанд, савъи қаримона дарег надиранд ва ислоҳи он аз роҳи қарам ва лутф ба ҷой оранд, ба табдил дафъи сақим ба дигаре мустақим вочиб ва дозим шумуранд.

Ҳоло ал-китоб тарҷима ал-Абд ал-Астарази ибни Абдусалом ал-қотиб ал-абдузаъиф ан-наҳиф Ҳочихон ибн мэрхуми маҳфури Ҳочимухаммад Хусайни Фарубини, Тахрир-фи таърихи шаҳри ҷамода ул-соня, сана 1018 (сентябри 1609)". Аз ин суфтаҳо маълум мешавад, ки падари Ҳочихон, котиби нусхабардор - Ҳочимухаммад Хусайни Фарубини ном дошта, наздик ба вақти санаи маъзур зикршуда вафот кардааст, (ибораи "мархум" ба шахсе нисбат дода мешавад, ки 9 солхон наздик ҷавтидааст).

Ба "Ашқол ул-олам" 19 адад харитаи вилоятҳои гуногун илова шудааст. Харитаҳо бо услуби хос ва рангҳои мухталиф кашида шудаанд. Дар ин асар ба ғайр аз маълумотҳои нодири ҷуғрофия, услуби истеъсоли баъзе маъданҳо, расму оини халқ дар асри X (замони устод Рудаки), дарҷ ёфтааст. Илова бар ин, Ҷайхонӣ дар бораи таърихи забони тоҷикӣ сухан ронда оиди забони аҳолии шаҳри Бухоро навиштааст: "Забони аҳли Бухоро аз забони суғд аст, магар андаке, ки аз он бигардад ва забони эшон дарист" (саҳ.75).

Ҷумоне ки дар боло ишора шуд, "Ашқол ул-олам" ба олимони шэравӣ дастрас набуд, онҳо то ҳол маълумотҳои ин асарро дар тадқиқотҳои худ истифода накардаанд. Бинобар он мо зарур донистем, ки аз ин сарчашмаи ҷуғрофия ва таърихӣ нодиirro оид ба Мовароуннаҳр дастраси тадқиқотчиён ва хонандагон гардонем. Ин маълумотҳо барои пурра гардонидани тасвири таърихи халқи тоҷик, таърихи тамаддуни ӯ ва таҳқиқи ҷуғрофияи таърихӣ Мовароуннаҳр аҳмияти хос доранд.

Иқлими Ҳаштум

Зикри Мовароуннаҳр ва тобеъи он

Чониби машриқи он кӯҳхоест аз ҳудуди Бомӣён ва Ҳалон ва Ҳиндувон. Чониби магриб-шаҳрҳои Ғазон ва Харлуҳхон. Аз ҳадди Тароз бар шакли камон то Пороб ва навоҳии Бухоро. Чониби шимол туркони Харлуҳхон аз ағсои Фарғона то Тароз. Чониби ҷануб - Ҷайҳуни Хоразм, аз Бадахшон то дарёи Хоразм бар ҳатти роғт.

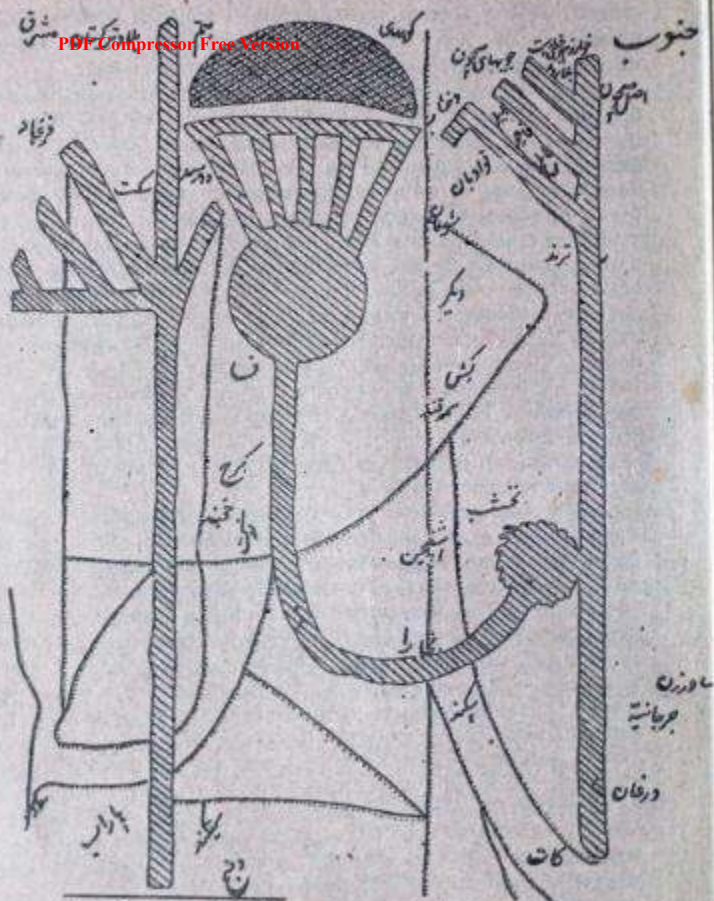
Мовароуннаҳр аз ҷумлаи вилоятҳои хуштар ва бонематтар аст. Мардумони он ба саломаттар.

Бадончо эшонро харчи даст расад - ҷавонмардтар ва мардумони далер ба рифъати тамом, аз аспу силоҳ ва дар фарохсолӣ. Ҳеч иқлиме нест, ки ёд кардаем, ки дар он ҷо борҳо қаҳтия набудааст. Магар Мовароуннаҳр бар он, ки агар офате ба зироти эшон расад, он галла ки боқӣ монад аз иртифон эшон тамом бошад, сабаби бисёр ва ба ҳамаи Мовароуннаҳр мавзеъ ҳоли нест: "Баъзе деҳҳо ва шаҳрҳои, баъзе зироати беоб, баъзе марғзорҳо. Ҳар тамоми, ки аз он чора набошад, дар Мовароуннаҳр бошад. Обҳои эшон хуштар ва сабуктари обҳои ва дар ҳама кӯҳҳо, саҳроҳо, шаҳрҳои эшон, об асту ҷорпоён. Аз гӯсфанду гов ва хар, астару (хачир) шутур чандоне ки эшонро кифоят бувад, аз замин ҳосил шавад. Гӯсфанд низ аз миёни Ғазон ва Харлуҳхон меоранд. Аз пӯшидани ҷомаи пунба бадончо чандон аст, ки аз эшон зиёдтар меояд, ба олам мебаранд. Қазу суф ва амсоли он низ ҳаст. Қонҳои оҳан чандон аст, ки аз силлоҳҳои эшон зиёдтар менамояд. Қонҳои зарру нуқра ва симоб ва мис ҳаст. Бехтариини ин аҷносо оч аст, ки дар Мовароуннаҳр бошад. Дар ҳамаи шаҳрҳои ислом навшодир ва коғаз фаровони Мовароуннаҳр аст. Меваҳои эшон дар Сугд, Усрушана, Фарғона ва Шош чандонаст, ки аз хӯрдани эшон боқӣ монад, ҷадарпоён меҳуранд ва барда аз ҷумлаи Туркистон бадончо мебаранд. Он ҷи аз эшон зиёдтар меояд, он гоҳ ба дигар вилоятҳо мерасад. Муси аз Таббат ва Хариз ва заъфарон аз Ҷағотӣён ва самуру

санҷоб, рӯбоху қандар, хусту (қоил) ҳаданг ва бозони неку ки подшоҳон ба ҳамаи онҳо анд, аз мавзеъи дигар бадон-ҷо меоранд. Аз он ҷо ба офоқ ва актори гетӣ мебаранд.

Аммо саховат ва ҷавонмардии асҳоби Мовароуннаҳр дар бештари вилоят ва шаҳрҳои эшон чунон аст, ки гуи ламаи мардумон дар як саройанд ва ҳешн якдигаранд. Ҳеч кас ба ҳонаи дигаре наравад, ки пиндорад, ки ҳонаи ҳеш аст ва худованди ҳонаро кирояте ва нохушдилие набошад", балки он чи тоқати у бувад аз расми меҳмони ба ҷой оварад, он ки собиқа дӯсте ва ҳеш буда бошад. Албатта ҳеч мукофот талабу тамаъ надорад ва ҳамеша Ҳиммате ба яке аз эшон бар андозас он чи бар дастӣ у бошад, бисёр ҳеш зиёдат кунад. Чунончи касе бошад, ки ӯро дастгоҳе набошад ва ҳечкас ба ду таваққуи зиёдати моли надорад ва Ҳиммати у чунон бошад, ки кушк ва меҳмонхона сохта бошад. Ҷумла Ҳиммат ва наҳмат (мурод)-и у бар он масруф монда, ки чун касе ба наздики у расад, тартиби меҳмони у барҷи минвол созад. Одату сирати арбоби Мовароуннаҳр он аст, ки чун бегона бирасаҷ дар меҳмон доштани у бо якдигар музоҳамат кунад ва мубоҳот (ифтиҳор) ва муфохарат (фаҳр кардан) намоянд.

Муаллифи китоб мегӯяд: Ба манзиле расидам ба Сугди Самарканд бар дари сарое дидам меҳмо ба дар кӯфта ва дарро бадон ҷо устувор карда. Гуфтанд, ки қариб сад сол бошад, ки ин дарвоза бағтаанд то агар шабу рӯз касе расад бе манъ фуруд ояд ва бисёр буда бошад, ки ногоҳ сад кас ё зиёдат расида бошанд бо ҷаҳорпоён ва бадон ҷо фуруд омада, ҳам он ки худованди сарой тақаллуфӣ кунад, асбоби меҳмони эшон ва улӯфан чорпоён эшон сохта будааст, ба ҷихати он ки ҳамеша расми меҳмон ва оянда будааст, асбоби зиёфат сохта доштааст. Худовандони ҳона чунон кушодарӯй ва хуштабъ аст, ки ҳар ки ин ҷаво, мардиҳо аз роҳи таъин дил мекунад ва дар ҳеч шаҳре аз шаҳрҳои дигар мисли он надидаем. Дар дигар вилоятҳо ҳеч аҳли неъмат набошад, ки бештар хирси у ба зиёдатии мол ва ишрату тамошо ва ҷизе ки худойро дар он ризо набуд ва одат нақӯҳида ва ғайри он набошад, магар аҳли Мовароуннаҳр, ки ҳамвораи хирси эшон бар ҳарчи мол бошад бар зиёфат. Ҳизу иморати работҳо ва сазӣ (қашин) дар хайрот ва вақфи масҷид ва мадориг. Ҳеч шаҳре ва манзиле ва биёбоне, ки бадон ҷо манзили гузарӣён бошад нест, ки рабате насохта бо тақаллуфи бисёр.

Муаллифи китоб мегӯяд, ки чунин шунудам, ки ба Мовароуннахр заедат даҳ ҳазор работ бошад ва бештар чунин, ки харки фуруд ояд, он чи эҳтиёҷ дорад аз таом ва улӯфай чаҳорпоён, ба у бидиҳан. Бар шаҳри Самарқанд ҳеч кӯе ва маҳалле, бозоре, қорвоғарое ба тобистон аз яҳоби сабил холи набошад.

Муаллифи китоб гӯяд, ки шахсе маро чикоят кард, ки дар Сармарқанд ду ҳазор ҷой шумурдаам, ки саққонҳо (машқоб) карда буданд ва баъзе хумҳо ниҳода ва яҳ андохта.

Аммо қуввати далериасли Мовароуннахр дар ҳамаи ислом ҳечқас баҳрамандагӣ аз эшон нест. Дар чихоту газоват он ки ҳама ҳудуди эшон далер ул-хуррият, аз Хоразму Санҷоби туркони Газонанд. Аз Санҷоб ба аксон Фарғона, Харлӯх ба баъзе ҳудуди Мовароуннахр, бар пушти Хатлон шаҳрҳои Хинд пайваста. Мардумони Мовароуннахр бар ин ҷамоат голиб буданд ва қуввату далери туркон эҷедат аз ҷумлаи аҳли диёри ҳарб бошад. Муаллифи китоб мегӯяд, ки чунин шунидам, ки дар он вақт, ки Наср ибни Аҳмад ас-Сомонӣ бақар рафта буд, то қарибӣ сесада ҳазор мард. Чихил ҳазор мард аз лашқаргоҳ ҷудо шуданд ва рӯзҳо кам гаштанд ва ҳама аъёнӣ Мовароуннахр буданд. Ва ҳам мегӯяд: шунидам, ки Муътасим ба Абдуллоҳи Тохир мисоле фиристод дар қори ҷамъи ҳашамаи ӯ ба Нӯх б. Асад фиристод ба Мовароуннахр. Дар пешина буд, ки ба Мовароуннахр сесада ҳазор деҳ аст ва ҳеч деҳе нест, ки аз он ҷо саворе ё ниёда берун наояд. Ҳасм ҷамъ бояд кард. Ва ҳам ӯ (муаллиф) гӯяд, ки шунидам, ки ба Шошу Фарғона сохтагӣ лашқар ва тартиби қори ҳарб ҷизҳост, ки дар ҳеч сағре аз сугури ислом монанди он ҳечқас наҷида бошад. Ҷунончи марде бошад, ки ӯро сад чаҳорпой то понсад низ бошад.

Аҳли Мовароуннахр пешравони хочибанд. Дар бодия ҳеч қавм бештар аз эшон наравад. Ба вақти бозгаштан бештар аз эшон қасе берун наояд. Бо ин ҳама олат ва иддат мардонагӣ ва далери подшоҳон ва волиёро аз ҷумлаи мардумони тоатдортар бошанд, ҳурмати меҳтарони ҳеш ба гоӣт нигоҳ доранд. Ҷунончи, ҳулафои мутақаддим мардумони Мовароуннахр ва туркон эшонро ба хидмати ҳеш хонанд ва турконро лашқарқашӣ доранд, деҳқонро сипаҳсолорӣ ва сархангӣ, фармуданд ва хидматҳои ҳос ба эшон ҳаволат карданд. Муътамадон, шаҳнагон ва ҳошнӣя дорулхилофай эшон гаштанд.

Чамоате аз эшон, ки дар хидмати дорулхилофа ба бузурги на подшоҳӣ расиданд ва аз камоли шучоат ва далерӣ корхон бузург ва хуруҷхо карданд худӣ Афшин ва Оли-Сомон аз Усрушана, ихшид аз Самарқанд, марзбон аз Насаф, Аҳиф (?) б. Атаба аз Сугд, маълум аст.

Мулуки Оли Сомон аз фарзандони Баҳромӣ Қубин, ки ҳаммаи Мовароуннахру Хуросон дар фармон доштаид ва бисотӣ адлу инсоф дар он навоҳи густар гардониданд. Дигар он ки, аз офтоб равшантар аст ва дар кутуби таворих мастур аст, дар ҷумлаи Мовароуннахру Хуросон ва ғайри он мавзӯъ, ҷун Бухоро нест ва ҳеч кишвар хуштар аз он набошад. Барои он ки ҷун бар кӯхнадиз равӣ - бар ҷумлаи навоҳии Бухоро назари ту бар ҳеч мавзӯъ наҷфтад, магар бар сабзӣ. Ҷумлаи замини он ҳамвор ва тамошоғоҳҳои замин. Се мавзӯъ маъруф аст: Аввал, Гутадумишк, дуввум Наҳри Обла, сайм Сугди Самарқанд. Ҷун аз Гутадумишк бингарӣ микдори фарсанге чашми дидор пеш набошад. Шаҳри Обла ҳамчунин. Камоли ҳушӣ он аст, ки назар дур наҷфтад ва пур шавад. Аммо Сугди Самарқанд чандон, ки чашм бинаҷфтад, аз ҳар тарафе, ки назар кунӣ зи сабзӣ тамошоҷой бошад. Масофати Сугд хаштӯза роҳ аст. Сабзӣ ва дарахтону марғзорҳо ба ҳам пайваста ва бар ҷумлаи шаҳри Бухоро ва навоҳиву деҳҳо ва мазраҳои деворӣ даркашидааст, зиёдат аз даҳ фарсанг дар даҳ фарсанг. Ҷумла андаруни ин хонт ободон аст. Боғҳо, деҳҳо, бӯстонҳо гирди он даромада ва ҷӯй дар миёни равон шуда, хавзҳо ва майдонҳо дар миёни он сохта. Аз паси он боғҳову сабзҳо, киштҳо ва зироатҳои дигари бе об, аз паси он ҷароғҳоҳо.

Кухандиз дар миёни шаҳр сафед менамояд. Ҷунонҷӣ гӯй дебор сафедде дар миёни деборҳои сабз кашидаанд.

Дар кӯхҳои Фарғона ва Туркистон ҷуз себу писта ва ангуру гул ва амсоли он аст, ки онро худованд нест, ҳар кӣ хоҳад аз он бихӯрад ва тасарруф кунад ва ҳеч манъ набошад.

Бо Усрушана гулест, ки то охири ҳазик мемонад.

Ба Мовароуннахр шаҳрхост ва баъзе аз он наздики Чайхун, бар гузаргоҳи Хуросон ва баъзе пайваста ба Сугду мансуби Самарқанд. Ҷун Усрушана ва Шош, Фарғона ва Насаф, Кеш ва Чағониён, Хатлон ва Тирмиз, Куводмон ва Хоразм. Аммо Пороб ва Испичоб бо Тарраз (?) ва Илок маҷмӯъст, то Шош ва

Хучанд то Фаргона. Мо ибтидо аз Бухоро кунем, зероки сарон иморат аст, нахуст Чайхун ва он чӣ бар канори ӯст ёд кунем.

Чайхун асл ҷӯест баҳри ноъ аз ҳудуди Бадахшон берун меояд. Ҷайхон дигар бад ӯ менайвандад то Чайхун мешавад. Аввал ҷун Ҳартоб аст ва дигар Форгар, дигар аз Бухоро, дигар Ҷобеш Қаводиён ва ҷуйхон дигар аз Бутам ва Газон бад ӯ менайвандад ва ҷуин бузург мешавад. Асли Вахшоб аз туркон Ҷрун меояд ва ба заминат Вахш мерасад ва бар Пул мегузарад ва он ҷо наздики кӯҳ тағ мешавад ва ҷун аз Пул мегузарад, ба Чайхун менайвандад.

Чайхун ба ҳудуди Балху пеши Тирмид мегузарад то Қолиф, пас Зам, пас Омул ас-Сат, пас ба Хоразм мерасад, пас ба Ҳира меафтад. Бар ин об иморату зироат ва ниғифоъ нест. Магар Зам ва Омӯлу Хоразм ва пештар нафъи сӯ аҳли Хоразм рост. Аввал шаҳре, ки бар ин Чайхун аст Хутал ва Вахш аст, ду шаҳр аст. Аммо дар амал якест ва харду мисли ҷун Ҳартоб ва Вахшобанд.

Пас аз шаҳрҳои Хутал, Балил ва Мил ва Фо ва Лър ва Қоч ва Андичороғ ва рустои нек аст.

Аз шаҳрҳои Вахш Ҳилоруд ва Валовканд ва онҳӣ ба Вахш васл мутааллиқ аст. Вахон, Сафу, Кирон ва Лин аз диёри кӯфр аст. Навхон маъдану нуқра аст. Дар рӯдҳои Хутал зар аст, ки сел ҷамъ меорад аз билоди Вахон. Миёни Вахону Таббат наздик аст. Ба замини Хутал зироату иморат ва обҳои бисёр аст ва фароҳ, неъмат бисёр ва ҷаҳорпоён ва мавоши фаровон.

Ҷун аз Хутал ва Вахш бигзашти навоҳити Вашҷирд аст Қаводиён ва Тирмид ва Чағониён аст.

Тирмид шаҳрест бар канори Чайхун ва онро шаҳристон ва Кухандизе, шаҳро ҳама бору ва рабаз ва сарою иморат дар Кухандизаст. Масҷиди ҷомеъ ва бозор дар шаҳр. Биноҳои эшон аз гил ва бағоят ободон ва кӯҳ ба як манзили он. Оби хурданин эшон аз Чайхун ба чихати заминҳо ва боғҳо оби дигар аст аз Чағониён меояд.

Қаводиён шаҳрест ва онро дехҳои бисёр ва иморати тамома. Шумон хурдтар аз Қаводиён аст ва мавзӯест маъмур ба даҳл. Чағониён шаҳрест бо Кухандиз ва бузургтар аз Тирмид аст. Аммо дар Тирмид молу неъмат ва иморати мардум бештар аз он аст.

Амохасак барсбари Зам аст. Ва Зам дар замини Хуросон аст. Шахрест хурд бо неъматӣ фарроҳ ва дар атрофи он чаҳорпоёи аз шутуру гуёфанд (ки) зикри он дар Хуросон карда шуд. **PDF Compressor Free Version**

Фараб - шаҳрест аз ҷониби Бухоро.

Хоразм - номи иқлимст, аз Хуросон ҷудогона аст, аз Мовароуннаҳр ва гирдогирди он биёбон аст. Ҷониби ӯ шимол ва магриби он гузонанд. Ҷануб ва масриқи он Хуросон аст. Мовароуннаҳр, дар охири Ҷайхун аст. Баъд аз вилояти Хоразм ба ин ҷой ҳеҷ иморат нест. Шаҳри он дар ҷониби шимоли Ҷайхун аст ва онро Кос хонанд. Дар ҷониби ҷануб шаҳрест бузург, онро Ҷурҷония гуянд. Ҷои тичорати гузон аст. Аз он ҷо қорвоиҳо Ҷурҷон, Хазар ва Хуросон мераванд. Мебоист ки як нимаи Хоразм дар Хуросон будӣ ва як нима дар Мовароуннаҳр. Аммо ҳарду дар сурати Мовароуннаҳр овардем, ба ҷиҳати он ки бадин иқлим наздиктар аст ва қасабае аз ин ҷониб аст.

Ба Хоразм ҷуз аз қасаба ва Ҷурҷония шаҳрҳои дигар аст. Чун Даргон ва Ҳазорасф, Хева, Рахшимат, Содарзан, Замахшар, Навҳос, Бартагин, Мадина, Муродхакон.

Кос - шаҳрест қухандизи ободонест ва масҷиди ҷомеъ бар пасу пушти Қухандиз аст. Сарои Хоразмшоҳ наздики масҷиди ҷомеъ. Аввал ҳадди Хоразм ва аз Тоҳарист. Бар ду манзил Омӯл ас-сат мекашад. Иморат то дарё ҷониби дигар иморат нест.

Бодияи Оролхаша - пас аз он ҷо то Хоразм ободонист. Пешии Оролхаша ба шаш фарсанг ҷавғохи Хоразм аст. Бар он ҷой иморат аст то шаҳр. Аз Ҳазорасф боз ҷойҳост, ки аз Ҷайхун меҳезад, ҷунонҷӣ киштӣ биравад. Ҷайхун дар зимистон меафсарад (?). Ҷунонҷӣ, мардуму чаҳорпоёи ва гаравданҳо мегузаранд.

Дар миёни дарёи Хоразм кӯҳест, ки онро Ҷағрок мегуянд ва яҳоб он ҷо мегиранд, то тобистон ба қор баранд. Гирдогирди дарёи Хоразм сад фарсанг аст, оби он шӯр. Ҷайхуну Сайхуну Шош он ҷо мерасанд, ҳеҷ зиёдат намешавад, об хушк намегирад. Мегуянд миёни ин дарё ва дарёи Хазар шикофе дар замин аст, ки ҳарду ба ҳам мепайвандад. Миёни ҳарду масофати бист манзил бошад ба ростӣ.

Чурчония - шахрест бузург, бо неъмат ва фарроҳи. Неъмат
мева бисёр (махсусан) алачуз.¹ Аз он ҷо ҷомаҳои ресмони ва
абрешимӣ мебошад, ки ба ҷойҳо мебаранд. Бештар мардуми
сокини Хоразм гурамсанд. Ба Хуросон камтар шаҳре бошад, ки
бадони ҷо қавме аз Хоразм дар он ҷо муқим набошад. Забони
аҳли Хоразм ҷудоғона аст. Пӯшиши эшон қабо ва кулоҳ.

Дар Хоразм ҳеҷ қон аз симу ҷавохир нест. Бештар тичорати
эшон ба Туркистон аст. Бардае, ки он ҷо оранд аз Хазар ва Са-
қолия бошанд. Нек самур ва рӯбоҳ ва амсоли он ҳам аз Хазар
ва Бартос ва он атрофанд.

Бухоро - шахрест дар замини ҳомун. Биноҳои эшон аз ҷуб.
Гирдогирди он шахр кӯшқо, ӯстонҳо ва маҳаллатҳо ва дехҳои
ба ҳам пайваста, ҷунонҷи дарозии он двоздаҳ фарсанг бошад
дар двоздаҳ фарсанг. Деворе ба қасабаи он кашида ва он ҷӣ ёд
кардем, ҷунонҷи, дар миёни ҳеҷ харобӣ ва биёбоне нест.

Ба қасабаи ҷудоғона девори дигар кашидааст миқдори фар-
санг дар фарсанг ва дар он ҷо кӯхандизи подшоҳони Хуросон аз
Омӣ Сомон дар ин кӯхандиз будааст. Кӯхандизро рабази ма-
ҳкам ва масҷиди ҷомеъ бар дари кӯхандиз дар шахр бар бозор-
ро дар шахру дар ҳамаи Хуросон ва Мовароуннаҳр ҳеҷ шахре
анбӯхтар аз мардум ва иморат ҷуи Бухоро набошад. Оби он аз
ҷӯи Сугд аст, дар миёни шахр меравад, он ҷӣ аз зиёе ва аспоб
ва оснӯҳо ва зироатҳо боқӣ мемонад аз Сақан ба Гаволий, ки
онро Солҳос мегӯянд мерасад.

Шаҳрро ҳафт дар аст. Якero дари Шахристони гӯянд, дув-
вумро дари Нав, саввумро дари Хуфра, чаҳорумро дари Оха-
нини, панҷумро дари кӯхандиз, шашумро дари Бануасад, ҳафт-
тумро дари Бану Саъд.

Кӯхандизро ду дар аст. Якero дари Регистони гӯянд ва дигар-
еро дари Масҷиди ҷомеъ. Рабази берунро дархост: дари Май-
дон ва дари Иброҳим ва дари Рабв ва дари Мураддафша (?),
дари Каллобод, дари Самарқанд, дари Бубаҳо, дари Нафос-
қави, дари Ромина, дари Пули Бозорча, дари Форҳак, дари
Дарвоча, дари Қуи Мугон, дари Дарвозаи Самарқанд.

Андаруни кӯхандиз оби равои нест, аз баландии ҷой. Дар
ин рабаз ҷӯйхоест. Бисёри аз ҷӯйҳои бузург шиқофта ба рус-

¹ Алачуз - қорнага

тоҳо ва аспоб ва санӯ мевад. Биноҳои деҳҳои Бухоро ҷойҳои баланд аст ва устувор карда ба куҳандизҳо ва бунёдҳо маҳкам. Андариун хонт х. 1 кӯҳ ва бисбон нест. Наздиктар кӯҳе ба Бухоро кӯҳи Варка аст. Сангҳои шаҳр ба ҷиҳати бунёди фарши замин аз ш. 1 кӯҳи Варка ба кӯҳи кузаҳо ва сабуӣҳо ва дигар ханӯрҳо созад. Оҳақ ва гач аз он ҷо оранд. Ҳезум аз боғҳо ва бӯстонҳо баранд. Казуний (?)¹ аз бисбон оранд. Намаксорҳо беруни хонт бошад. Замиҳои Бухоро об наздик аст. Бадин сабаб дарахтони беҳовар барандтановар, чун чанор ва чавз ва амсоли он набошад. Меваҳои Бухоро хуштар ва сазовортар ва дурустари меваҳои Мовароуннаҳр бошад. Замиҳои Бухоро чунон барӯманд бувад, ки агар касе ҷизе ба замин бикорад ва иморат кунад, дахли ӯ бо харҷ баробар-кунад, маоши ӯ аз он хосил ояд. Аммо аз бисерии мардум аз дигар вилояти Мовароуннаҳр таом ба шаҳр нақл мекунад.

Ин кӯҳе, ки дунболи ӯ буд, ки кашадааст, кӯҳест миёни Кешу Нахшаб ва Самарканд мекашад, то кӯҳҳои Бутим ва бар Усрушана мегардад, аз пахноии Фарғона мевад, то ноҳияти Сулҳи ва Тароз, пас мекашад то охири Чин.

Дуқонҳое, ки бо Усрушана, Фарғона, Илок, Сулҳи ва Бутим, то замини Хархиз аст.

Дар асл он кӯҳ он ҷа аз кӯҳҳои бад-ӯ пайваста аст, аз навшодирӯ зок ва оҳану симоб, сурб ва зар ва чазоъ ва нафт, қир ва зақту Фирӯза. Меваҳои, ки соҷ (?) аст ва сифати он карда шудааст, дар ин кӯҳҳост. Баъзе бар сари кӯҳ ва бархе дар домини кӯҳ ва дар ин кӯҳ ба ноҳияти Бутам аст, чашмаҳост ва обҳо, ки дар тобистон, дар вақти гармо меафсарад то чун сутуний мешавад ва боз пора мешавад ва дар зимистон ҷаҳорнобиро ба ҷиҳати хуши маъво он ҷо мебаранд. Ба Бухорӣ шаҳрҳост, баъзе дар андариун хонт, ки гуфтаем ва баъзе берун. Он ҷа дар андариун аст. Тавовис ва Ламхакат, Рандия ва Маскон ва Хаччода ва умноли он.

Беруни хонт Пайкана, Кармина ва ҳадди Таманкат, Харгонкат ва Мадмоликат.

Тавовис шаҳрест бозораки. Дар сол вақти муайян аз ақтар ва офои Мовароуннаҳр ҷамъи азим бадон ҷо оянд ва хариду

¹ Казуний - шояд қазон ё қузон яъне ҳаз ё қусти ҳаз бошад.

фуруҳти бисёр кунанд. Аз он ҷо чомаҳои ресмонӣ ба мавози дигар баранд. Он шаҳрест то бӯстонҳои бисёр, обҳои рағзи ва неъматӣ фаровон. Ойро кӯҳандиз ва масҷиди ҷомеъ дар шаҳр. Аммо шаҳрҳои беруна хонт дар иморат ва бузургӣ ба якдигар наздиканд. Ҳар якеро кӯҳандизе ва рабазест.

Кармина - бузургтар аз Таовис аст ва маъмуртар, мардум бештар, неъмат фаррохтар. Ойро иморат ва деҳҳо ва мазорҳои бисёр аст.

Пайканд таиҳост ва ойро деҳҳо нест, аммо раҳтӯст бадон мутааллиқ. Дар ҳаман Мовароуннаҳр ҳеҷ мавзӯе нест, ки ҷандон раҳтӯст дорад, ки он. Муаллифи китоб гуяд: Чунин шунидам, ки талу раҳтӯст он ҳазор бошад ва ин Пайкандро бораи устувор аст. Масҷиди одина бағоят мутакаллуф ва меҳробе ораста, ҷунончи дар Мовароуннаҳр хубтар аз он нест.

Забони аҳли Бухоро забони суғд аст, магар андаке, ки аз он бигардад ва забони эшон дарист. Мардумони Бухоро дар одоби фазл бештар аз ҷойҳои дигаранд.

• Ба Мовароуннаҳр ва нақдҳои он дирам аст ва ба зар хариду фуруш камтар кунанд. Дирами эшонро қатронӣ хонанд ва он сими аст, аз оҳан ва руй ва мису сурб ва ин симҷуз дар амали Бухоро равон набошад. Чомаҳои эшон бештар қабо ва қулоҳ аст.

Аз Бухоро ва навоҳин он чомаҳои ресмонӣ аст, ки ҳама (ба) Ироку Хуросон ва дигар мамонлик мебаранд. Бисотҳо ва мусаллибҳо ва чомаҳои пашм ва гайри он мебофанд ва ҷойҳои нақл мекунанд.

Муаллифи китоб гуяд: ҳикоят карданд маро мардумони Бухоро, ки аз барақоти қалъаи Бухоро яке он аст, ки харғиз тобути х ҷ волъ аз он ҷо беруи набурдаанд. Дигар он ки дар он ҷо ҳеҷ аламе рост накунаанд ва набанданд, ки аз он ҷо баробар ҳасм баранд, илло ки ҳасм ба ҳазимат шавад.

Хучҷода - бар дасти рост раванда аст. Аз Бухоро ба Биканд бар се фарсанги шаҳр. Миёни он ва роҳ як фарсанг масофат.

Мугақон аз шаҳр бар панҷ фарсанге бошад, бар дасти рост роҳи Пайканду миёни он ва роҳ се фарсанг...¹ бар чаҳор фарсанги шаҳр бошад, бар ҷониби шимоли шаҳр.

¹ Ҳонда нашуд. Номӣ нақсон аст.

Лумҳақат бар дасти чап раванда бошад ба Тавовис бар ча-
хор фарсанги шахр, миёни он ва Роҳ инм фарсанг.

Аз Кармина то ҳадди Тамкат як фарсанг, дар ҷониби Суғд.
Миёни ҳадди Тамкат ва рӯди Самарқанд. Боғ ҳодя аз дасти чап
раванда ба Самарқанд ва Мадмомахакат аз паси рӯди Суғд аст.

Баланддар аз ҳадди Тамкат ба микдори як фарсанг ва Ҳар-
гомакат баробари Кармина аст, бар фарсанге аз паси равад.
Баъзе даъвий мекунад, ки Бухоро ва Кешу Нахшаб аз ҷумлаи
Суғд аст. Валекин мо (ба) Бухоро муфрад гардонидем.

Қасабаи Суғд Самарқанд аст - шахре бар ҷониби ҷануб ра-
вад. Суғд бар баландӣ равад ва онро шаҳристонест. Кухандиз
рабази дигар дорад. Аммо кухандиз ҷои сарои иморат аст. Ша-
христон хисорест маҳкам ва онро чахор дар. Бар ҷониби маш-
риқро дари Чин гуянд, бар ҷониби магрибро дари Навбахор,
бар ҷониби шимолро дари Бухоро, бар ҷониби ҷанубро дари
Кеш.

Шаҳристонро бозорҳост ва масҷиди ҷомеъ дар он ҷост зери
кухандиз. Миёни масҷиду кухандиз фароҳии роҳ аст ва об ба
шаҳристон меравад, аз ҷуи Арзиз. Ин ҷуиро баланд кардаанд,
аз санг ва аз рӯи фурушон об меравад то ба дарвозаи Кеш.
Ҷумла рӯи ин ҷуӣ аз зер аст. Гирдогирди Шаҳристон хандаке
аст. Дар ба ҷиҳати иморати шаҳристон аз он ҷо хок баровар-
даанд ва дувр фуру бурда ва хостаанд, ки об дар он ҷо барад.
Ин шакл сохтаанд ва азери зер пушонида. Ин ҷуӣ қадим аст.
Дар миёни бозори Самарқанд, дар ҷое, ки онро Са тоқ хонанд
ва ободонитари шаҳри Самарқанд он ҷо бошад. Бар харду
ҷониби ин ҷуӣ мустағлот сохтаанд. Ба ҷиҳати иморат ва масо-
лаҳи дигарон ҷуӣ бар он ҷо вақф карда.

Оли-гомонро чудо аз кухандиз дар шаҳристон саройҳои ма-
ҳкам будааст. Шаҳристон аз рабази шахр бар як ҷониби уст,
наздики рӯди Суғд. Ва бароҳу рабаз аз рӯди Суғд мекашад ба
ҷойгоҳе, ки онро Афсад хонанд, бар дари куҳан бошад, тавф
мекунад ба рафтак (бар фатак) то дари Девдар, пас дари Фа-
рҳас пас мекашад бар водӣ.

Водӣ рабазро ҳамчун хандак аст. Аз он ҷи ба ҷониби шимол
аст ва ин бораги муҳит аст, бар рабаз ду фарсанг бошад тар ду
фарсанг. Ҷои бузургтари он ва шибҳатар бозори Сартук аст. Пас
бозорҳо, маҳалҳо ва кӯҳҳо бад- менайвандад ва дар миёни он
бӯстонҳост ва кӯшкҳо. Ҳеч кӯҳе набошад, ки дар он ҷо об равон
набошад.

Самарканд фарзаи Мовароуннаҳр аст. Маҷмаи бозоргон, ҳамаи матоҳҳо бадончо оранд, аз он ҷо ба шаҳрҳо баранд. Чун бар **PDF Compressor Free Version** то маҳаллҳо ва иморатҳои шаҳр бинӣ, аз бисёри боғҳо ва дарахтон ба ҳам даршуда, чашм бар ҷои дигар ҷуз бар сабза наҷфтад. Беш аз ин сарою иморат ба Самарканд будааст, амир Исмонли Сомонӣ ба Бухоро овардааст.

Рабази берунро дарҳост, чун дари Аъдо, ду дари Асиск, дари Сар-Ҳусайн, дари Афса, дари Кухак, дари Варсин, дари Рабуд, дари Фарҳасак.

Муаллифи китоб мегӯяд, ки дидам бар дари бузург лавҳи оҳанин бар он ҷо китоба навишта ба забони Ҳамирий. Чамоате ба мерос он забон гирифта буданд гуфтанд, навиштааст, ки "Самарканд аз бинои табъ аст" ва навиштаанд, ки аз санои Яман то Самарканд ҳазор фарсанг роҳ аст. Дар рӯзгори мақоми ман дар Самарканд фитна афтод ва он дарро бисӯхтанд, китоба ботил шуд. Он дарро бори дигар Абдулмазаффар Муҳаммад б. Луқмон б. Наср, б. Аҳмад тоза кард аз оҳан. Аммо он китоба набуд.

Ҳоки Самарканд хушгарин хокҳост ва тандурусттар. Биноҳои эшон аз хишту ҷуб ва мардумони он оҳиста ва ҳалим ва бочамол ва зирак ва бо мӯрувват ва ҷавонмард, ҷои ҷамъ омадани бардағони Мовароуннаҳр ва бехтарин бар дӯкони Мовароуннаҳр парвардан Самарканд бошад.

Кӯҳҳои бузург ба як манзиле бошад, магар Кухак то боран Самарканд мекашад. Сангҳои шаҳр ва гиле, ки кӯзаҳо ва амсоли он месозанд, оҳаку гач ва гавҳари обгина ва ғайри он, аз онҷост. Дар он кӯҳ зарру нуқра ҳаст, аммо кор намекунад. Ҷумла маҳалҳо ва кӯҳҳои Самарканд санг андохтааст магар андаке, обҳои эшон аз руди Суғд аст. Ин руд аз кӯҳҳои Бутам меояд, бар пушти вилояти Чағониён ва ҷамъ мешавад монанди дарёи хурд. Гирдоғирди он деҳҳост. Он ноҳиятро Яргу мехонанд ва ба миени кӯҳҳо ҷамъ мешавад, то Панҷакат (ё Панҷкат). Пас мерасад ва ҷойгоҳе, ки онро Ғайр хонанд. Аз он ҷо ҷайҳои Самарканд бар мехезад ва шикоят мешавад. Аз ин ҷайҳо баъзе ҷунун бошад, ки киштя битавонад рафт.

Накдҳои Самарқанд дирамҳои Исмоили аст. Динору накдҳои дигар аст, ки онро Мухаммадӣ гуянд, аз оҳану мису пуқра сохтаанд. Инҳо дар амали Самарқанд равон набошад.

Иштихон шаҳрест ҷудогона аз Самарқанд. Дар амал онро рустоҳо, дехҳо, боғҳои бисёр ва ғайришаҳри фаровон, ҷиҳати иморат, ҷуғҳои об ва онро шаҳристоне ва рабазе.

Кушония ободонгари шаҳрҳои Суғд аст. Кушонӣ ва Роштаҳан ҳарду бузургӣ наздик бошад ба ҳам. Аммо қасабаи Кушонӣ ва деҳаҳои маъмуртар аст.

Рустои Иштихон бештар аст, зеро ки ҳадди Иштихон панҷ марҳила бошад, дар як марҳила ва ҳадди Кушонӣ як марҳила. Ҳарду дар ҷониби шимоли Суғд аст.

Дабусия ва Изтичан - аз ҷониби ҷануб равад, даст бар рости роҳи Хуросон.

Изтичан бузургтар ва маъмуртар аз Дабусия аст. Рустоҳои он бештар ва қалби шаҳрҳои Суғди Кушонист. Мардумони он тавонгартарин аҳоли Суғданд.

Кеш шаҳрест онро қудандизу шаҳристону рабаз ва шаҳри дигар пайвастан он. Аммо шаҳри андаруни қудандиз хароб аст. Шаҳри берун ободон. Сарою иморат дар шаҳри берун аст, ба мавзӯи Намозгоҳ гуянд. Масҷиди ҷомеъ дар шаҳри андарун хароб. Бозорҳову рабаз берун. Он шаҳрест миқдори султ фарсанг дар арз. Монанди он бинҳои он аз гилу ҷуб, шаҳри фароҳу бо ғайри аст ва гармсёр. Ҷунонҷӣ дар он ҷо меваҳои зудтар ба бештар аз ҷумлан Мовароуннаҳр расад ва бо нок бошад, ҷиҳати он ки пештар мавозини он дар хур афтодааст.

Шаҳри андаруноро ҷаҳор дар аст: Дари Оханин, дари Абдулло, дари Қасобон ва дари Шаҳристон. Андаруни шаҳри берунро ду дар аст: дари Берун ва дари Канон. Ин Тарканон дехест, ки он дарро бадон боз мехонанд.

Шаҳрро ду ҷуғ аст. Якero ҷуғи Қозарон гуянд, аз ҷуғи Бутон берун меояд, бар ҷониби ҷануби шаҳр меравад. Дигарero ҷуғи Асруд аз рустои Қуҳақруд берун меояд, бар ҷониби шимоли шаҳр мегузарад. Ҳарду ҷуғ бар дари шаҳр меравад. Русторо ҷуғҳои - ҷуғи Маҳсоҳурдад, ҷуғи Хушқуд, ҷуғи Баҳронруд бар хашт фарсанги шаҳр бар роҳи Балх. Боқии обҳо ба руди Нагаф меравад. Рабаз бештар саробҳо оби равон бошад. Аъмоли Кешро масофати ҷаҳоррӯза бошад дар ҷаҳор рӯза. Онро шаҳрҳо ва

деҳҳои дигар ҳафт ва аз он ҷо намак меҳезад, монанди санг дар саҳти ва ба ҳама офоқ мебаранд. Меваҳои бисёр дорад. Дар кӯҳҳои он хошк дор (дарахт) бисёр аст. Таронкабин низ мебошад.

PDF Compressor Free Version

Нахшаб - шаҳрест ободон ва оиро кӯҳандиз хароб ва рабаз. Рабазро чаҳор дар. Якero дари Бухоро гуянд, якero дари Самарканд, якero дари Кеш ва якero дари Гуррандиш. Он бар роҳи Бухоро ва Балх ва ба замини ҳомун ва кӯҳи Арон ба ду манзил. Бар наздикии Кеш ва миёни шаҳру Чайхун биёбон аст ва миёни он кӯҳ нест ва оиро ҷуест дар миёни шаҳр меравад. Мавзуъест, ки обҳо дар он ҷо ҷамъ мешаванд ва аз он ҷо он ҷуи меҳезад, ба зироату деҳҳо меравад. Сарою иморат бар канори ҷуест.

Ба мавзуъе, ки оиро Сари Пул меҳонанд, масҷиди ҷомеъ наздики дари Авидаш аст. Бозорҳо миёни сарою иморату масҷиди ҷомеъ. Бештари деҳҳои он бе об аст, аз оби борон зироат мекуянд. Дар ҳамаи Нахшаб ва рустоҳо руде ва ҷуе берунӣ ин як ҷуи нест. Дар баъзе аз авқоти сол ҳам кам мешавад ва ҷоҳо ҳафт. Эшонро, ки боғҳою фоллизҳо, аз он ҷо об медиҳанд.

Асрушана (ё Усрушана) - номи вилоятест. Бештари он вилоят кӯҳност ва гирдогирди он аз ҷониби машрик - баъзе аз Фарғона аст. Аз ҷониби магриб - худуди Самарканд. Аз ҷониби шимол - Шош, баъзе Фарғона. Аз ҷониби ҷануб - аз худуди Кеш, Чағониён ва Шумон. Шаҳри бузургтарин оиро ба забони Асрушана Бунҷакат хонанд. Оиро шаҳрҳои дигар аст, ҷуи: Арсмонкат, Куркат, Урфат, Фаъкат, Собот, Зомин, Даркаш, Лухкат ва Мармоя. Сарою иморат дар Бунҷакат бошад. Он шаҳрест, ки дар он ҷо даҳ ҳазор мард зиёдат бошад. Биноҳои он аз гил ва ҷуб. Оиро шаҳристоне ва бораву рабази дигар. Борин шаҳристонро ду дар аст. Якero дари Боло гуянд, дигарero дари Шаҳристон.

Масҷиди ҷомеъ дар Шаҳристон аст. Кӯҳандизу сарою иморат дар рабаз. Чаҳорсуи Амир ва масҷид - берунӣ кӯҳандиз. Бозорҳо дар шаҳри андаруни. Ҷуи бузург дар шаҳри андаруни меравад. Бар он ҷо осибест. Хонти рабаз ним фарсанг бошад. Оиро хандак аст, чаҳор дар дари Амир ва дари Марсманда, дари Навҷакат, дари Гулхор. Ин шаҳро ҷойност (шояд ҷуиност бошад). Он ҷи дар шаҳр меравад Соря гуянд. Дигарро

Ирдаиримос, дигар - Салбакчар, дигар Варъар, дигар Ма-
акчар. Қумла чуйхо аз як чашма берун меоянд ва микдори дах
сиёвор бошад.

Наздиқ бадин шаҳр дар бузургии Зомин аст. Он бар роҳи
Даргона аст ва Сугд. Онро шаҳрест ва ин мавзӯи қадимӣ ва
тароб шудааст.

Ақнун боз (ор)-хо ва масҷиди чомеъ, чои нашаст ва сукунӣ
мардумон ба Савсанда аст. Ин мавзӯи навро бора нест, манзи-
ти гузараандагон аст аз Сугд ба Фаргона. Онро оби равон аст,
бӯстонхо ва зарҳои бисёр, зироату иморати ғамом.

Дизак - шаҳрест дар замини нарм. Бадон ҷо дарбанд нигоҳ
медоранд. Дар он ҷо работхо ва саройҳои бисёр аст. Гузараанда-
гонро ва бузурғтар работе ҳадди сар бошад, аз он ҷо бар ду
фарсанг. Ин работест машхуртар аз работҳои Мовароуннаҳр.
Онро Афшин сохтааст. Наздиктар работе ба душман он аст. Дар
миёни работ чашман обест. Дизакро оби равон аст, бӯстонхо,
иморату зироат ва фарроҳии неъмат бағоят. Дигар шаҳрхо дар
бузурғиву боғу бӯстон ба якдигар наздик бошанд.

Беруни Васманда, ки он шаҳри кӯҳист, бо оби борон равон.
Аммо боғу бӯстон надорад.

Ҳармоя, Варомин ва Собот бар роҳи Фаргона аст бо Шош.
Онро деҳхост бо мардум ва бештар барбиркасонанд.¹

Бутим ҳисорест нек, маҳкам аст. Дар он ҷо кони зар ва
нуқра, нурук, навшодир аст. Ин навшодирро маълуми ғорест
дар кӯҳ. Онро монанди хона сохтаанд, даре нихода, ҳаволин он
устувор карда. Аз чашман он бухоре бар меҳезад, ки ба рӯз
монанди дуд аст, ба шаб монанди оташ. Аз он бухор навшодир
мешавад, ки ба ҳамаи офоқ барад. Аз ғояти гармӣ ҳеҷ кас дар
он хона натавонад рафтани, ки бим бошад, ки бисӯзад. Магар
хешро дар намаде печида тар мекунанд ва ногаҳ хешро дар он
ҷо меафкананд ва он ҷӣ метавонанд дар мерабоиянд, берун меша-
ванд.

Бутим (Бутам) - кӯҳест, аввал меҳонанд ва Миёна ва Анда-
рун. Оби Сугду Самарқанд ва Бухоро аз Бутими миёна берун
меояд. Аз ҷойгоҳе, ки онро Дий (Дай) мегуянд ва сӣ фарсанг
зиёдат меавад то Паргар, меомезад ва ба ҷуй Самарқанду Ча-
ғониён.

¹ Биръа - чоҳези

Аммо Шош ва Илок миқдори масофати вилояти он якруза роҳ бошад дар серӯза. Дар чумлаи Мовароуннаҳр бар ин миқдор Ҷаҳонсоҳат, Ҷаҳонвилоят, нест. Маъмуртар, ободонтар ва бо неъматтару деххо бештар аз он.

Шош дар замини нарм аст. Дар чумлаи иморат, ки найнаста ба якдигар аст, ҳеч кӯху замин баланд нест. Бузургтари сағри дар рӯи туркон он аст. Биноҳои эшон ва саройҳо аз тил аст, кушода ва фарроҳ. Дар чумлаи саройҳои эшон оби равон бошад ва сабзӣ. Чумлаи Шош аз хуштарин билоди Мовароуннаҳр аст. Қасабаи онро Сакас гуянд. Онро шаҳрҳои дигар аст: Алсакат ва Дикаъомак (?), Ҳасо ҳақ, Каррок, Гулсаҳат (?), Урфанақ, Гарак, Абардақ, Саломкат, Харсақ (Ҳарсақ), Санфаъво, Адуломкат, Ҳадесакат, Баъабак, Баркавс, Ҳобармкат, Чанқавмакат, Фарак, Акроқ, Аблӣх.

Шаҳрҳои Илок: Қасабаи онро Бумкат хонанд. Шаҳрҳои дигар:

Сакокат, Билҳаҳос, Бумкат, Аломок, Артанч, Мавлҳалич, Бяйт, Ҳамрал, Сақат, Каҳсим, Ҳақат Ҳош, Ҳарҳомқаҳас.

Аммо Никатро, ки қасабаи Шош бошад, куҳандиз аст ва шаҳристон. Шаҳро рабаз ва девори дигар аст. Беруни ин рабази дигар гирди боғҳо ва бӯстонҳо даромада. Куҳандизро ду дар аст: якеро Барбаз дигареро ба Шаҳристон. Шаҳри андарунро се дар аст: дари Абӯаббос, дари Кеш, дари Нав. Рабази аввалро дарҳост: дари Работи Ҳамди, дари Нав. Андаруни дари Амир дари Фарҳон, дари Суқра, дари Гармоҷиҷ, дари Қуи Саҳл. Дари Рошид, дари Қуи Ҳокон, дари Кушки Дехқон. Рабази беруниро дарҳост: дари Мадихақат, дари Ҳомкат, дари Сақарко, дари Наъ, дари Тоқар ва Баҳлоф, дари Сақракдар ва Ранфарбод (?).

Сарою иморат дар куҳандиз аст. Масҷиди чомеъ дар хоити куҳандиз ва дар шаҳристон, андаруни баъзе бозорҳо. Баъзе бозорҳои дигари мулк бештар дар рабази дувиум. Дарозии шаҳр аз бораи саввум то тамомати фарроҳии он миқдори як фарсанг бошад. Дар шаҳристони андаруни ва ҳарду рабаз обҳост. Дар ҳарду рабаз бӯстонҳо ва биноҳои бисёр аст. Обҳои равон - аз кӯх ба собеъ низ хоитя кардаанд то руди Шош, то Туркон дар он ҷо натавонанд омад. Ин бино (ро) Абдулло б. Ҳомид сохтааст. Чуи аз ин бигзар, деворест як фарсанг ба рӯи хандакест, аз кӯх то руди Шош.

Шошро чуй дигар аст маъруф (ба) Сапрак. Баъзе аз он аз Сақовад меояд, баъзе аз ҳадди Алий. Чои берун омадани харду об аз замини Турк-Чигил аст.

Илокро чуйест маъруф ба Чуй Илок ҳам аз ҳадди Турк меояд. Харчи аз эшон зиедат меояд, дар чуй Шош меафтад. Қасабаи Илокро, ки Бук меғуянд, кӯхандизест. Шаҳре ва рабазе ва он ҳамма Сақат бошад. Сарои иморат дар кӯхандиз аст. Масҷиди чомеъ наздики кӯхандиз, бозорҳо дар шаҳру дар рабаз. Обҳои равони Шошу Илок ҳамма ба ҳамдигар пайваस्ताаст. Миёни эшон ҳеҷ ҷудои нест. Бӯстонҳо, боғҳо ва иморатҳо ба якдигар дар шуда.

Ба Илок кони зар ва нуқра аст. Пушти ин кӯх ба ҳудуди Фарғона мерасад. Боқии шаҳрҳои Шош дар бузургӣ ва миқдор ба ҳам наздик бошад. Дар ҷумлаи Мовароуннахр ҳеҷ чои сарои зар нест, магар ба Самарқанд.

Испичоб. Ойро кӯхандизест, шаҳристону рабази дигар. Аммо кӯхандиз хароб аст. Шаҳристону рабази дигар ободон. Харду ро бора ҳаст, андозаву миқдор фарсанге бошад. Дар рабази он об ва бӯстон ҳаст. Биноҳои он аз гил ва миёни он ва миёни кӯх бе фарсанг масофат бошад. Шаҳристониро чаҳор дар аст: дари Навҳақат, дари Фарҳон, дари Сарокрона (?), дари Бухоро. Бозорҳои эшон дар шаҳристон. Рабазу сарою иморат ва масҷиди чомеъ дар андаруни Шаҳристон. Он шаҳрест дар ғояти неъмат ва фарроҳӣ дар ҷумлаи Хуросон ва Мовароуннахр, ҳеҷ шаҳр намедонам бе хироч. Магар Испичоб, шаҳрҳои навоҳӣ ин аст: Мадҳақат ва Саносқат, Тароз ва Малх ва Сулҳӣ (?) ва Кур ва Совгар ва Саброн ва Васанҷ. Аммо Соникат қасабаи Хучандро гуянд. Порқур қасабаи Пороб ва Васанҷ ва Сумоҳ аз шаҳрҳои Пороб аст. Саброн шаҳрест, ки ҷун, Ғазон басулҳ бошанд, бадон ҷо ҷамъ шавад ва хариду фурӯхту бозургонӣ кунанд. Он мавзеъ ободониест ва бо неъмат.

Пороб ном вилоятест ва миқдори он дар тӯлу арз якест, якруза роҳ бошад. Чои устувор ва мардумони далер. Он дар замин шӯра аст. Ойро пунбаҳо, мазраъҳо ва иморат ва зироати бисёр. Он дар ҷониби тарбии чуй Шош аст.

Сатқид бар чуй Шош аст ва чои ҷамъ омадани туркон аст. Аз навоҳии пароканда, аз Ғазон ва Харалҳон омадаанд ва он ҷо муқим шудаанд, (ки) бештар хиргоҳнишин бошад.

Тароз чои бозургонист, миени мусулмонои ва туркон. Дар гирдогирди он хисорест мансуб бадон. Чун аз он чо бигзари билоди ислом нест, хиргоххо ва сароҳури (?) Харалхон бошад. Пас он чи зир карда шум халди Шош ва навоҳии он буд.

Аммо Хучанда наздик аст ба Фархона ва аз амали Фархона нест. Аммоли он ҷудогона аст. Аммо дар ҷумлаи Фархона овардаем ва он шаҳрест бар ҷуи Шош, дар ҷониби ғарбии он. Дарозии шаҳр бештар аз арзи он бошад ва дарози мекунад як фарсанг. Ҷумла саройхо, боғхо ва бустонхо. Дар амали он ҳеҷ шаҳри дигар нест, магар Канд ва Эмин.

Хучандро шаҳристон ва кӯхандил аст. Масҷиди ҷомеъ дар шаҳр ва сарою иморат дар майдон. Он шаҳрест дар ғоятти хуши ва поки. Бадон чо меваҳон фаровон, ҷунончи аз эшон зиёдат меояд ва ба навоҳии дигар мебаранд. Мардумони эшон бо ҷамол ва хубианд, маъошир ва бо мурувати тамом ва то навоҳии он фарроҳ нест, зироат зиёдат надорад, ғаллаи эшон андак аст, ба харчи эшон вафо намекунад. Аз навоҳии дигар, аз Асрушана ва Фарғона бадончо меоранд.

Ҷуи Шош-киштихо бадончо меояд.

Ҷуи Шош ҷуи бузургест. Асли он аз билоди турк берун меояд, дар халди Узғанд, пас ҷамъ мешавад бо ӯ ҷуи Забоб ва ҷуи Уш ва Қабо ва ҷуи Хадди Али ва ғайри он, бузург мешавад ва мекашад бар Хикат, пас бар Хучанда, пас бар Банокат, пас бар Сатиканд, пас ба Пороб (?) ва Саброн. Чун аз он чо мегузарад бар биёбоне мегузарад то Дияи Нав. Чун ин ҷуи ба вақти обҳез зиёдат шавад, ҷаллр донги Ҷайхун бошад.

Бар ин ҷуи неъматхо аз ҳар ҷониби боло бадии Дияи Нав меоранд, ба вақте ки ба сулҳ бошанд. Дар ин Дияи Нав мусулмононанд¹ ва дорулмулки Ғазон аст. Подшоҳи Ғазон дар зимистон бадончо муқим бошад ва бар наздики он ҳадафи ҷувор аст. Дар он чо ҳам мусулмононанд. Аммо ҳаким Ғазонро аст.

Бузуртгар ҷойҳои он Дияи Нав аст. Аз он чо то Хоразм дах манзил бошад ва то Пороб бист манзил.

Фархона номи вилоятест, нек, паҳн ва бузург. Онро шаҳрхо, қасабахо ва деҳҳои би ғр маъмур, бо неъмат. Қасабаи он Аҳсикат. Он шаҳрест дар канори ҷуи Шош, бар замини рост

¹ Хучанда ғ Хучандилх - шояд деҳҳои тобеи Хучанда ба вақр дошта шудааст.

хамвор. Миёни он ва куҳхо фарсанге бошад, бар чониби дасти
рости руд. Бозорхон он дар шаҳр ва рабаз бошад, миқдори он
дар бузурги даҳ донги фарсанги буд. Бинохон он аз гил бошад.
Бар рабази он низ борах аст. Дар шаҳри андаруиро дархост:
Яки аввал дари Кин, дуввум-дари Марафша, саввум дари Ко-
сон, чаҳорум - дари Масҷиди Чомеъ, панҷум дари Роҳоба, ша-
шум - дари Шаҳр.

Рабазӣ дигар обҳои равоӣ ва хавзҳо фаровон аст ва ҳар да-
ре аз дарҳои рабаз мерасад. Боғҳо ва бӯстонҳо ба ҳам муттасил
ва обҳои равоӣ ва аз ҳамдигар бурида наҷавад то миқдори ду
фарсанг. Ба муқобили он ҷуӣ аз ҷуи Шош бигзарӣ ҷароғоҳҳо,
марғзорҳо ва алафхорҳо ва регҳост як марҳила.

Қабаса шаҳрест хуштар аз шаҳрҳои Фарғона, дар бузурги
наздики Аҳсиқат бошад. Ойро куҳандизе ва рабазе ҳаст. Бозо-
рҳо ва сарою иморат дар рабаз бошад. Ойро бӯстонҳои бисёр ва
обҳои фаровон. Чунонҷӣ, бӯстонҳо ва обҳои он зиёдат бошад аз
Аҳсиқат.

Уш дар бузурги монанд бошад. Шаҳрест ободон ва ойро
куҳандизи маъмур ва сарою иморат дар куҳандиз. Шаҳро ра-
баз ва рабазро бора ва он бора муттасил бошад ба куҳе, ки бар
он бонон бошанд ва нигоҳдон бар туркон. Ойро се дар бошад.
Аввал дари Куҳ, дуввум дари Об, саввум дари Маъқада ва дари
куҳандиз неку устувор.

Узганд охири шаҳрҳои Фарғона аст, аз он ҷӣ наздики до-
рулҳарб аст ва миқдори чаҳор донги Уш бошад. Ойро куҳанди-
зе аст ва шаҳристони нек, маҳкам ва устуворе. Ойро рабази
дигар ва бозорҳои он дар рабаз. Ойро обҳои оби равоӣ, боғҳо ва
бӯстонҳо. Он шаҳр ҷои бозургонии туркон аст.

Дар ҷумлаи Фарғона ҳеч мавозеъе нест наздики дорулҳарб,
ки ойро куҳандиз ва шаҳристони маҳкам ва олату иддати бисёр
ва обҳои равоӣ нест. Дар ҷумлаи Мовароуннаҳр деҳҳои бу-
зургтар аз деҳҳои Фарғона аст. Бисёр деҳ бошад ба Фарғона,
ки ҳадди он як манзил бошад. Аз бисёрии мардумони он иморат,
зиораъ ва қасрати чаҳорҷиёни эшон ва фаровонии марғзорҳо ва
алафхорон ва аз ҷумлаи шаҳрҳои Фарғона бисёр боло ҷ. бисёр
зер ва сер ва виқод миёни Рудон ва Ҳадди Аля ва Ураст ва Ҳаст
ва Асб (?).

Фомонсон Боло аввали шаҳри Фарғона аст, чун аз ноҳияти Хучанд дарой ва аз шаҳрҳои он Варнакат ва Сух, Хоканд ва Риштон.

Басабоззон (?) аз шаҳрҳои Марғинон, Рандоис, Баранд, Истеъон ва Андигон. Ин харду шаҳр бар замини нарма ва марғзор аст, дар миёни он ҳеч кӯҳест.

Сайра - замини нарма аст, аз чумлан он Тамкоҳас ва Момкоҳас (ё Момакоҳас).

Сух - шаҳрест ҷудогона дар кӯҳҳо ва онро шаст дора деҳаст. Уш ва Кабо ном шаҳрест ва онро деҳҳо.

Қосон ном шаҳрест ва онро деҳҳои бисёр.

Ҳадди Алий ном шаҳрест ва номи дигар аз Диломкат. Дар он амал ҳеч шаҳри дигар нест ҷуз он.

Миёнрудон ном шаҳрест ва онро деҳҳои бисёр. Номи дигари онро Хутлом (ё Хатлом).

Газевон ном шаҳрест ва онро деҳҳои бисёр.

Наҷм, Уст, Асалканд ва Силод - шаҳрҳои деҳҳои бисёр аст.

Ҳафтдах пеш аз ин турконро будааст. Аммо онро мусулмонон фатҳ кардаанд, дар ислом овардаанд. Он наздик аст ба Вазканд.

Аз Фарғона ҷизҳо меҳезад, ки дар ҳеҷи Мовароуннаҳр ва ғайри он нест. Қонҳои зар ва нуқра ҳафт ба ноҳияти ба Қор (ё Бақор) ва Аҳсикат симоб меҳезад дар кӯҳҳои Фасух ва ба ноҳият.

Чашмаҳои зафт мебошад. Дар кӯҳҳои Аспара нафт, ҷураъ (?), фирӯза, оҳан, рӯй зар, сурб меҳезад.

Нисоулвалиё - сангест сиёҳ месӯзанд, ҳамчуноне ки ангишти сӯзанда. Аз он се харвор ба як дирам бошад. Чун сӯхта шавад хокистари он мегиранд ва бадон ҷомаҳо мешӯянд, бағоят сафед ва покиза мешавад. Намедонам ба ҳеч шаҳр аз шаҳрҳои ислом мисли он низ нашиндаам.

Масофатҳои чумлагини Мовароуннаҳр.

Аз Чайхун то аксон Фарғона ва мавозеъе, ки дар ин иқлим овардаем бадон музоф гардонида. Роҳ аз Чайхун то Фарғона: то Пайканд як манзил. Аз он ҷо то Бухоро - як манзил. Аз Бухоро то Тавовис - як манзил. Аз он ҷо то Кармина - як манзил. Аз он ҷо то Дабусия як манзили сабук. Аз он ҷо то Арҳачин (?) як

манзил ба як. Аз он чо то Румон - як манзил. Аз он чо то Самарканд - як манзил. Аз он чо то Аморак - як манзил. Аз он чо то Работи Саъд як манзил. Дар ин манзил чун аз Работи Саъд то Бурунмад то Зомин як манзил. Аз он чо то Сабот - як манзил. Аз он чо то Урқанд як манзил. Аз он чо то Совкат як манзил. Аз он чо то Хучанда як манзил. Аз он чо то Канда як манзил. Аз он чо то ба Сух як манзил. Аз он чо то Руштон як манзил. Аз он чо то Урқанд як манзили бузург роҳ аст. Аз Фариб то Урқанд, ки охири Мовароуннаҳр аст, ин аст.

Ҳарки хоҳад, ки аз Хучанда ба Ахсикат-қасабаи Фарғона равад, аз Канд биравад то Хоқанд манзили бузург ва аз Хоқанд ба яби Ахсикат як манзил. Аз он чо ду роҳ шавад: Як роҳ дар биёбон ва реғ ҳафт фарсанг, то яби Ахсикат, пас чун Шош - Бърақанд ба Ахсикат расад. Як роҳи дигар аз чӯй бигзаред то яби панҷ фарсанг. Аз Ноб то Ахсикат чаҳор фарсанг. Пас ҷумла масофа аз Фарб то Узқанд бисту се манзил буд.

Аммо роҳи Шош то аксон билоди ислом. Чун Аморақат берун шава то Катрондира як манзил. Роҳи Шошу Фарғона то работи Оли-Аҳмад яқест. Пас бозгарди аз дасти чап ба чоғиби Шош, аз работи Оли Аҳмад берун шава, ба Катрондира фуруд ой. Агар хоҳя Фарғона ва аз он чо то Дарак ва аз он чо Чохи Хусайн, пас Чохи Ҳамид, п-е Вилад (?) пас Астуркат, пас Бекат, пас Работи Болқилос, ки онро Анфари гуянд, пас Урқанд, пас Испичоб, пас Ҳақат. Аз Мадхақат то Тароз дурӯза роҳ.

Дар ин ду манзил иморату работ нест. Агар касе хоҳад роҳи Банокат аз Аборкат ба Работи Саъд, аз он чо Зомин, аз он чо Ховас ва аз он чо ба Банокат, пас Сабуркат, пас аз Чайхун бар ин тариқ то Тароз бисту ду манзил бошад.

Роҳ аз Бухоро то Балх. Аз Бухоро то Фароҳур як манзил. Аз он чо то Миёнқол як манзил. Аз он чо то Маймуғ - як манзили бузург. Аз он чо то Нахшаб як манзил. Аз Нахшаб то Су-их (?) як манзил. Аз он чо то Олродаки як манзил. Аз он чо то Ҳашимқирд як манзил. Аз он чо Тирмид як манзил. Аз Тирмид Чайхун, Ябрақунанд, то Сиёқирд як манзил. Аз он чо то Балх як манзил. Пас аз он чо¹ то Балх сўздах манзил бошад.

¹ Яъне аз Бухоро то Балх.

Роҳ аз Самарқанд то Балх
 Аз Самарқанд то Кеш дуруза, аз Кеш то Кирок се манзил.
 Он чо роҳи *армарқанду Бухоро ба Балх ба якдигар пайван-
 дал.

Роҳ аз Бухоро то Хоразм.

Дар биёбон аз Бухоро то ба Рахшния ободон аст. Пас ба
 чониби даси рост бар биёбон равад. Манзилуост, ки бар аздаф
 фуруд меоянд. Ҳеч работ ва ободониет бадон чихати манзилу
 пунта наёмад. Аммо чун хоҳанд, ки аз Чайхун ба Омил аш-шав
 (ғанори дарё) гузаранд, ба Хоразм раванд. Аз Бухоро то Қарб
 ду манзил. Аз Қарб Чайхун абра кунанд ва Омил аш-шав. Аз он
 чо то Дира як манзил. Аз он чо то Фирдавс як манзил. Аз он чо
 то Шош як манзил. Аз он чо то Тохирия як манзил. Аз он чо то
 Даргон як манзил. Аз он чо то Чигарбанд як манзил. Аз он чо
 то Сиддус як манзил. Аз он чо то Халорасф як манзил. Аз он чо
 то шаҳри Хоразм. Пас аз Бухоро то Хоразм, яъне Қот, бар имо-
 рат дувоздаҳ манзил бошад.

Роҳ ба Аруштана дохил мешавад ба роҳи Фарғона чихати
 он, ки чун ба Фарғона ва Замин даромада аз ҳисоби Аруштана
 бошад.

Ақнуи масофоти миёни шлоёти Мовароуннаҳр. Ед кунем
 ибтидо аз Хатар ва Чағошён кунем ва он чи миёни ҳарду ишло-
 ят аст. Аз маъбари Бадахшон бар чун Ҳароб то Мушк шаҳ, аз
 Мушк то Пули Сангин бар чун Вахшоб ду манзил. Бар чун Вах-
 шоб манзил кунӣ. Аз он чо то ба Бевқанд (?)¹ ду манзил, то Ха-
 лоруд аз манзили Вахшоб як манзил. Ҳалоруд ва Савқанд бар
 карони Вахшоб аст. Ҳарду шаҳрои Вахшанд. Аз ҷойҳои гу-
 заштани ҷуи Ҳароб, ки оғзи Алҳар гуянд - як фарсанг. Тамлиёт
 аз пул ҷаҳор фарсанг бошад ба роҳи Мушк. Аз ҷойгоҳи гуза-
 тани Бадахшон то рустои Мушк на Андҷороъ - як манзил. Аз
 Андҷороъ чун Форуғ убур кунанд ва дар Фозқар дароянд. Миё-
 ни ҳарду якруза роҳ. Пас ҷуи Бармон абра кунанд то Малик.

Аз Тирмид то Чағошён.

Аз Тирмид то Бармақон як манзил. Аз он чо то Воарихй як
 манзил. Аз он чо то Чағошён ду манзил.

¹ Шоҳи Савқанд ҳақиқатан аст.

Рох ба Чағониён то Вошчир. Аз Чағониён то Шумон ду манзил. Аз он ҷо то Андибон якрӯза. Аз он ҷо то Вошчир якрӯза, аз он ҷо то Илок ва аз он ҷо то Дарбанд ва аз он ҷо Човгон ва аз он ҷо то Калъа.

Аз Чағониён то Регар - шаш фарсанг аст. Аз Тирмид то Қаводиён ду манзил. Аз Қаводиён то Чағониён се манзил. Аз Вошчир то Пули Сангин як манзил.

Масофоти Хоразм

Аз шаҳри Хоразм, яъне Кот то Хева - як манзил. Аз он ҷо то Ҳазорасф - як манзил. Аз шаҳри Хоразм то Чурчония се манзил. Аз он ҷо Ҳашмат як манзил. Аз он ҷо то Бурҳон як манзил. Миёни Хоразм ва Кардарони Хос - се фарсанг. Аз Кардарони Хос то Хева панҷ фарсанг. Аз Хева то Воварзан панҷ фарсанг. Аз он ҷо то шаҳр се фарсанг. Аз он ҷо то Кардар бингарӣ, то Дархос ду манзил. Аз он ҷо то Кардар ду манзил. Аз он ҷо то Жияи Таромкини ду рӯза. Мадмина ва Таромкини ба якдигар наздиканд. Аммо Мадмина ба Чайхун наздиктар бошад. Аз Мадмина то Чайхун чаҳор фарсанг аст. Миёни Маздохфон ва Чайхун ду фарсанг бошад. Миёни Чурчония ва Чайхун як фарсанг.

Масофоти шаҳрҳои Бухоро

Аз Бухоро то Пайканд як манзил. Аз Бухоро то Чода се фарсанг, бар дасти рост раванд. Аз Бухоро то Пайканд ва Миёни он Фарох як фарсанг. Маъдон бар панҷ фарсанги шаҳр аст, бар дасти рост. Роҳи Пайканд ва Миёни он ва Роҳ се фарсанг ва Надана бар чаҳор фарсанги шаҳр аст. Бар қониби шимоли шаҳри Бумҳа ат бар даст раванда аст ба Тавовис бар чаҳор фарсанг. миёни он ва Роҳ ним фарсанг бошад. Миёни Қарғина ва ҳадди Намкат (ё Намкабат) як фарсанг бар чап раванда ба Сугд Миёни ҳадди Намкат ва роҳи Самарқанд Бонқори (?) бар дасти чап раванда ба Самарқанд. Мадмомоҳкат паси руди Сугд аст. Баландар (?) аз Тамикат микдори як фарсанг. Ҳармомоҳкат баробари Кармина аст. Бар фарсанге аз паси руд ва Ҳармоник т наздики Мадмомоҳкат бошад.

Масофоти шаҳрҳои Самарқанд ва Сугд

Аз Сугд то Аморкат чаҳор фарсанг. Аз Самарқанд то Урагар (?) - чаҳор фарсанг. Аз Самарқанд то Панҷкат чаҳор фарсанг. Аз Самарқанд то Вадор ду фарсанг. Аз Самарқанд то Ла-

будеҳқат ду фарсанг. Аз Самарқанд то Истихан - ҳафт фарсанг бар чониби шимоли Самарқанд. Аз Истичан то Кашоля, чониби гарбии Истичан - панҷ фарсанг. Аз Истичан то Зармон (ё Рэзмон) се фарсанг. Аз Касоя то Артихан ду фарсанг.

Масофат ба Кеш ва Нахшаб

Аз Кеш то Нахшаб се манзил. Аз Кеш то Чағониён шаш манзил. Аз Кеш то Юкадқарис панҷ фарсанг бар роҳи Нахшаб. Аз Кеш то Савих се манзил. Макаровӣ аз Юкадқарис панҷ фарсанг. Роҳи Нахшаб ва Аскифъан бар як фарсанг аст. Аз Савих ва Сунах ба Нахшаб наздиктар аст. Аз Аскифъан ва аз Нахшаб то Кина чаҳор фарсанг. Роҳи Бухоро ва миёни Насаф ва Барда шаш фарсанг.

Масофати шаҳрҳои Асрушана

Аз Ҳарғона то Дизак панҷ фарсанг. Аз Ҳарғона то Зомин ҳафт фарсанг. Аз Зомин то Собот се фарсанг. Аз Зомин то Куркат ба роҳи Ховас (Хавовис) - сездар фарсанг, бар дасти рост раванда ба Фарғона. Миёни шаҳрҳои Асрушана ва Собот се фарсанг, дар он ҷа миёни ҷанубу шарқ аст. Миёни Мадҳқат ва Фарғона ду фарсанг ва он ҷа миёни шарқу ҷануби Фарғона. Усмомиқат ба ҳадди Фарғона аст. Аз чониби шарқии қасабаи Асрушана ҳафт фарсанг ва Фаъқас бар се фарсанги шаҳр, дар роҳи Хучанд. Аз Фаъқат то Ғаруд ду фарсанг. Аз Ғаруд то Хучандеш шаш фарсанг.

Масофати вилояти Шош ва Фарғона.

Бинокат ба ҷуи Шош аст. Аз он ҷо то Ҳарасқат як фарсанг. Аз Ҳарасқат то ҳадди Бекат як фарсанг. Аз он ҷо то Астаруқат се фарсанг. Аз он ҷо то Диаъфонқас ду фарсанг. Аз он ҷо Алсақат як фарсанг. Аз он ҷо то Тикас ду фарсанг. Паси инҳо мавозие буд дар роҳи Бинокат то Тикас. Аммо ҷойхое, ки бар ҷо(р)роҳи Дикас, аз Дикас то Бухақат як фарсанг. Аз он ҷо то Моломон ду фарсанг. Аз он ҷо то Сабқат як фарсанг, то Бачхос (?) як фарсанг. Аз он ҷо то Сақоқат як фарсанг. Аз он ҷо то Навмақат, қасабаи Илоқ як фарсанг.

Аммо он ҷа миёни ҷуи Парак ва ҷуи Илоқ дар он ҷа наздики роҳи Илоқ аст. Аз чониби шарқ аз Тикат бар ҷуи Парак бар ду фарсанг Ҳиҷавқат аст бар ду фарсанг Фаъқат ва бар фарсанге Таъвиқат бар ду фарсанг Ирдақат, Кароқ, Адовамақ, Кирия, Дағрал, Дардул ва Ҳаюн ҳама ба якдигар наздик, бар миқдори якруза масофат. Он ҷа миёни ҷуи Парак ва ҷуи Илоқ аст, аз

ҷониби ғарбии роҳи Илок: Истиғво, Гулхашк, Ардлонакат, Бискат, Сомуғавкат, Ҳамрал ва Ғабоч ҳама дар миқдори манзили.

Аммо ончи миёни Банокат ва Барнакат ва ҷуи Шош ва Илок **PDF Compressor Free Version** Накат, Кухсам, дар миқдори ду (ру)за масофат аст, аз ғул дар арз - якруза камтар. Аммо ончи миёни Илок ва ҷуи Шош аст. бар ҷониби ғарбии Буникат аз Балх ва Намудиъ дар миқдори панҷ фарсанг бошад. Зонахкат бар роҳи дигар то Некат ва миёни он ва Шош даҳ фарсанг бошад. Баҳоқат бар ҷуи Шош аст. Наздики он чамъ меояд ҷуи Парак. Миёни он ва миёни Банокат се фарсанг бошад. Кирок бар ҷуи Баркат наздики хадди Некат бар як фарсанг. Аммо ончи миёни ҷуи Парак ва ҳити Шош аст. Ҷонунакат бар ду фарсанги шаҳр аст. Букус бар се фарсанги бар Ҷонунакат бар ростии он. Аз он ҷо то Чурҷолхакат чаҳор фарсанг. Бар ростии машриқи Вазиқат то Истичоб - чаҳор манзил. Аз Истичоб то Осоникат ду манзил. Аз Осоникат то қасабаи Фороб - ду манзили сабук. Аз қасабаи Фароб Совғар як манзил. Аз Совғар то Саброн як манзили сабук. Дупанҷ аз ҷониби ғарбии ҷуи аст, бар қанори зери Ғарроз. Қасабаи Пороб ва Фороб бар ҷониби шарқии Ҷуи аст. Миёни қасабаи Фороб ва Ҷуи шим фарсанг бошад.

Роҳ аз Ҳарнакат то Декат нӯҳ фарсанг ва он аввал миёни Рудон аст. Аз Аҳсикат то Селоб охир миёни... Рудон¹ панҷ манзил бувад. Аз Аҳсикат то Қосон дар ҷониби шимоли он панҷ фарсанг. Аз Қосон то ба Начи ба ростии шимол якруза роҳ бошад.

Аз Аҳсикат то Қарвон наздики ҳафт фарсанг бошад. Алар (Волар) рост аз Аҳсикат бар ҳафт фарсанг аст.

Волар рост аз Аҳсикат бар ҷуи Шош аст. Қандмиён, Увон бар қанори ҷуи Шош зиёдат аз фарсанг бошад. Ҳамҷунин миёни Вайкат ва Руд зиёдат буд аз як фарсанг. Миёни Қофӣ ва Руд панҷ фарсанг. Аз Қабо то Зимшон, миёни ӯ ва миёни ҷуи Шош наздики як манзил бошад. Аз Қабо то Истифон - се фарсанг. Аз Истифон то Руд наздики фарсанг ва он бар роҳи Аҳсикат аст. Аз Нуеух то Момкоҳас - панҷ фарсанг. Аз Тикат то Хатлом се фарсанг. Селоб ва Сапалқанд ду мавзъет. Дар он ҷо чизе нест ва лекин ҷу сағр аст наздик ба Тук. Бадин ҷиҳат ёд карда ва Оллоҳ, аълам бил саваб.

Тамом шуд тарҷумани китоби "Ашқол (ал)-олам", аз таълифи Чайхонӣ.

¹ Шош аз Рудон ба қалъаи қонда рафта.

Аз таърихи омӯхта шудани “Худуд ул-олам”

PDF Compressor Free Version

Асари нодири замони сомониён “Худуд-ул-олами мин ал-маширик ва ил ал-мағриб”, дар таърихи тамаддуни халқҳои Осиёи Марказӣ макоми хосе дорад. Аз таълифи ин асар ҳаёри сол гузаштааст.

“Худуд ул-олам” зиёда 900 сол аз назари олимони пинҳон монда буд. Танҳо 100 сол қабл олимони ҷаҳон оғоҳ гаштанд, ки дар шаҳри Бухоро асари ҷуғрофие пайдо кардаанд, ки он соли 372 ҳиҷрия (982-983) таълиф гардида муаллифи номаълум онро ба амири Гузгон Амир Абулхорис Мухаммад бини Аҳмад бахшидааст.

Ин 100 соли таърихи ба ду давра тақсим намудан мумкин аст. Давран аввал солҳои 1893-1930-ро дарбар мегирад, ки дар ин давра “Худуд ул-олам” порча-порча истифода мешавад. Таърихи бозёфтҳои ин китоб чунин аст: Тадқиқари рус А.Г.Туманский асари Улугбек “Улуси Арбаа”-ро ҷустуҷӯ мекард. Соли 1892 яке аз дӯстони ӯ Мирзо Абулфазли Гулпоягонӣ дар Бухоро маҷмӯае ба даст овард, ки шомили ҷаҳор рисола мешавад: “Ҷаҳоннома”-и Мухаммади Бикрон, “Рисола дар илми мусиқӣ”-и Мухаммади Нишопурӣ, “Ҷомеъ-ул-улум”-и Фаҳриддини Розӣ ва асари ҷуғрофии муаллифаш номаълум, ки “Худуд-ул-олам” ном дошт. Мирзо Абулфазли Гулпоягонӣ онро баъд аз як сол ба А.Г.Туманский тақдим намуд, то ки нашр шавад ва мавриди истифодаи илмӣ қарор гирад.

А.Г.Туманский соли 1893 ба воситаи рӯзномаи “Окраина” аз ин бозёфт хабар дода, чанд порчаи доир ба таърихи Самарқандро иқтибос мебарорад.¹

Аввалин касе, ки ба маълумоти “Худуд-ул-олам” эҳтиёҷ пайдо кард, олимони рус В.А.Жуковский буд, ки таърихи шаҳри

¹ Туманский А.Г. Из далекого прошлого Самарканда, 1868-1893. На памяти 25 летия влятия Самарканда (прилож., к гал. “Окраина”). Самарканд, 1893.

Марвро меомухт. Ҷ ба А.Г.Туманский мурочнат намуда, қисми доир ба таърихи ин шаҳро аз "Худуд ул-олам" ба даст даровард.¹ Соли 1894 асари В.А.Жуковский "Развалины старого Мерва" аз ҷоп баромад.

Асар **PDF Compressor Free Version** ва мақолаи А.Г.Туманский мундариҷаи "Худуд-ул-олам"-ро дарбар намегирифтанд, вале аҳли илм бисёрҳо мехостанд, ки дар бораи ин асар маълумоти муфассал дошта бошанд. 19 апрели соли 1896, яъне баъд аз се сол А.Г.Туманский дар ҷамъомади қисмати шарқии ҷамъияти бостоншиносони рус доир ба мундариҷаи "Худуд ул-олам" ахборот медиҳад, ки мазмуни он соли 1897 ҷоп шудааст.² Ин охирии хизмати А.Г.Туманский дар қорни омӯхтани "Худуд ул-олам" буд. Баъд аз ин на худи ӯ ба тадқиқи ин қор машғул шуд ва ба қисми дигар руҳсат дод, ки "Худуд ул-олам"-ро ба ҷоп ҳозир кунад ё аз он истифода барад. А.Г.Туманский ният дошт, ки ин бозефтро худаш ба забони русӣ тарҷума ва ба ҷоп ҳозир намояд. Сабаби кашолқорӣи А.Г.Туманскийро В.Ф.Минорский аз сафари ӯ ба Эрон ва "ғирифториҳои низомиаш" вироиштааст.³ Ба фикри мо, сабаби асосии ин асарро ба ҷоп ҳозир накардани А.Г.Туманский мушкили хондан ва тарҷумани он буд. Дар ин бора В.В.Бартольд равшан навиштааст: "қисми зиёди номҳои ҷуғрофӣ, ки талаффузашон ноаён мондаанд, сабаби асосӣ буданд, ки... аз тарҷумани пурраи "Худуд ул-олам" даст кашам". Аз ин гуфтаҳои В.В. Бартольд ба хулоса омадан мумкин, ки агар ин омили забардаст ба тарҷумани русии асар чуръат накарда бошад, аз ӯҳдаи ин қор набаромадани А.Г.Туманский яқин аст. Вале ӯ нотавоннашро иқрор намекард. Танҳо В.В. Бартольд иҷозат гирифт ва ба имкони истифодаи ин асар мушарраф гардид. Вале В.В. Бартольд ҳам аз ҷанд порча фотокопияи дар соли 1894 гирифтаи муаллими А.Г.Туманский-барон Розен ис-

¹ Жуковский В.А. Древности Закаспийского края. Развалины старого Мерва. Спб. 1894.

² Туманский А.Г. Новооткрытый географ X столетия и известия его о словянах и русах. Записки Восточного отделения Русского археологического общества. т.Х. Спб., 1897.

³ Hudud al- A'lam. The regions of the Word. A Persian geography 372 A.H. 982. A.D. Translated and explained by Minorsky. With the preface by V.V. Bartold (+1930) translated from the Russian. London, 1937.

тифода намуду баъ. У ҳуқуқи онҳоро ҷоп кардан нашошт. Бо вучуди ингуна махдудият ин олимони бузург тавонист, ки дар тадқиқотҳои зиёди худ ба маълумоти "Худуд ул-олам" таъия намояд ва ба онҳо баҳам сазовор диҳад. Шиносои бо ин асар В.В. Бартольд ба ин ҳуҷумта оварда буд: муаллифи "Худуд ул-олам" худ саъхат накарда, асарашро навиштааст. Барои аинчони кори худ у аз асарҳои ҷуғрофияшиносони Юнон Арасту (Аристотел) ва Батлимус (Штоломей), - Чайхони, Хурдодбех, Истахри ва Балхи истифода кардааст.¹ Дар баробари ин В.В. Бартольд қайд кардааст, ки асарҳои ҷуғрофияшиносони Юнон ҳеч гоҳ ба асарҳои ҷуғрофияшиносони мусулмон баробар шуда наметавонанд.²

В.В. Бартольд маълумотҳои "Худуд ул-олам"-ро бо асарҳои ҷуғрофияшиносони араб муқоиса намуда, ба хулоса омадааст, ки дар "Худуд ул-олам" ҷуғрофияи Осиёи Миёна, маҳсусан қисмати шарқии он нисбат ба маълумотҳои ҷуғрофияшиносони араб муфассалтар аст. Ин хулосаро баъди як соли пайде шудани "Худуд ул-олам" бори аввал В.В. Бартольд гуфта буд.³

Маълумотҳои ҷоп кардаи А.Г.Туманский ва В.В. Бартольд диққати шарқшиносони ҷаҳонро ба "Худуд ул-олам" ҷалб намуданд. Аз рӯи маълумотҳои ҷопшудаи ин ду муаллиф дар Аврупа Маркварт соли 1903 асареро ба ҷоп расонид. У интизор буд, ки "Худуд ул-олам" ба наздики нашр мешавад ва аз он ба таври васеъ истифода мебарад. Вале интизориҳои у тӯл кашид. Маркварт дар асари соли 1914 ба ҷоп расидаани таассуфи худро аз ҷоп нашудани он китоб изҳор намудааст.

Соли 1917 дар Россия Инқилоби Октябр ғалаба кард. Шарқшинос А.Г.Туманский, ки генерали подшоҳӣ буд, ба хориҷа хичрат намуда, дастанависи "Худуд ул-олам"-ро ҳамроҳ мебарад. Боз ҷор соли дигар тақдири дастанависи нодири "Худуд ул-олам" номаълум мемонад. Танҳо баъд аз вафоти А.Г.Туманский (соли 1920) дар Константинопол (Туркия) ҳамсари у "Худуд ул-олам"-ро бо маслиҳат ва илтимоси В.Ф.Минорский ба у (ба Париж) мефиристонанд. Баъд аз се соли дигар, дар соли 1924, ба

¹ Бартольд В.В. Асарҳо ҷ. II, к. 1, М., 1963, с.35,837.

² Асарҳо ҷ. У, М., 1968, с.204.

³ Бартольд В.В. Отчет о поездке в Среднюю Азию с научной целью. 1893-1894 гг. Асарҳо. ҷ. IV, М., 1966, с.23.

қавли В.Ф.Минорский "харчаид дар ҷойҳои дигар шароити муфидтаре бошад ҳам, дағнависи "Худуд ул-олам"-ро ӯ ба Академияи фанҳои СССР бармегардонад. Ин хизмати шоистаи В.М.Минорский ба ватани тарккардааш буд.

Олимон талаб мекарданд, ки "Худуд ул-олам" харчи зудтар ва пурра ҷоп шавад. Ҳануз соли 1921 В.В. Бартольд бо номи "Рукопись Туманского" ("Дастхати Туманский") мақола навишт ва ҳамроҳи мақола як боби ин асарро бо тарҷумани русӣ ҷоп кард.¹ Баъдтар В.В. Бартольд борҳо ба "Худуд ул-олам" муроҷиат намудааст. Вай дар лексияҳояш, ки соли 1925 дар шаҳри Боку ба шакли китоб ҷоп шуд, аз материалҳои "Худуд ул-олам" васеъ истифода кардааст.² Мақолаи дигари В.В. Бартольд соли 1928 бахшида ба таърихи Гилён дар асоси ҳамин сарчашма навишта шудааст.³

Албатта, порчаҳои ин сарчашма талаботи илмро қонеъ наметардонид. Ниҳоят В.В. Бартольд хеле хуб медонист. Бинобар он бо мақсади пурра дастраси аҳли илм гардонидан соли 1930 бо кӯшиш ва сарсухани муфассали ӯ матни пурраи "Худуд ул-олам" ба тарзи факсимиле ҷоп шуд. Ин шарқшиноси забардаст дар охири сарсухан аз матни "Худуд ул-олам" ба забони русӣ порчаҳо тарҷума кардааст.⁴ В.В. Бартольд аз пурра тарҷума кардани ин сарчашма худдорӣ менамояд, зеро ба қавли ҳудай, ҷунон ки дар боло ишора шуд, дар тафҳими баъзе порчаҳои он ва адалҳусус итилоҳоти ҷуғрофӣ шак дошт. Ҷоли факсимилеи соли 1930 ба аҳли илм имкон дод, ки ин асарро ба забонҳои дигар тарҷума ва ҷоп кунанд. Соли 1935 дар Техрон Ҷалолуддини Техронӣ дар алманахи худ "Тоҳнома" "Худуд ул-олам"-ро нашр кард. Соли 1937 В.Ф.Минорский ин китобро ба забони англисӣ тарҷума намуда, бо тавзеҳоти васеи ҷуғрофӣю таърихӣ ва бо рӯйхати номҳои ҷуғрофӣ ба нашр расонид. Дар нашри В.Ф.Минорский тарҷумани "Сарсухан"-и В.В. Бартольд бо баъзе тағиротҳо илова шудааст.

¹ Бартольд В.В. Асарҳо. ҷ. VIII. М., 1973.

² Бартольд В.В. Место прикаспийских областей в истории мусульманского мира. Асар. ҷ. II. М., 1963.

³ Бартольд В.В. Гилян по "Рукописи Туманского". Соч. т. VII. М., 1971.

⁴ Бартольд В.В. Соч. т. VIII, 1973, илчунин "Худуд ул-олам", "Рукопись Туманского". Л., 1930.

Наши англисии "Худуд ул-олам", пеш аз ҳама тавзеҳоти он, нашрҳои ояндаи ин асарро тазонид. Соли 1962 дар Техрон матни интиқодии "Худуд ул-олам" аз тарафи Манучехр Ситуда ба таърифи расид.¹ Ниҳоят, ин асар бо кушиши олимони ифғон дар Кобул низ ҷой шуд. Ҷони Кобул (соли 1963) факсимиле, "Сарсуҳан" ҷ. В.В. Бартольд ва тавзеҳоти В.Ф. Минорекскийро дар бар мегирад. Ба замири он тарҷумон Мирҳусайншоҳ дебочае навиштааст.²

Ҳамин тавр, дар як муддати нисбатан кӯтоҳи давраи дуввум "Худуд ул-олам" дар якҷанд мамлакат тарҷума ва ҷой шуда, дастраси аҳли илми ҷаҳон гардид, ки асоси онро ҷони соли 1930 гузошта буд.

Дар Иттифоқи Совети дар давраи дуввум барои омӯхтани "Худуд ул-олам" низ корҳои зиёде анҷом ёфтаанд. Хизмати академик В.В. Бартольд ҷи дар давраи аввал ва ҷи дар давраи соғия дар ин соҳа басо бузург аст. В.В. Бартольд дар асари машҳури худ "Туркистон дар замони истилои муғул" ҳамаҷо соли 1900 навишта буд, ки аҳамияти асосии "Худуд ул-олам" ин аст, ки дар бораи худуди истиқомати халқҳои туркчад ва қисмати ғайримусулмонии Осиёи Миёна маълумотҳо дар ин асар нисбат ба маълумоти асарҳои ҷағрофияшиносҳои араб муфассалтар мебошанд.³ Ҳақиқати гуфтаҳои худро В.В. Бартольд дар мисоли таърихи халқҳои барлук, татар, қирғиз ва дигарҳо нишон додааст.⁴

Баъд аз А.Г.Туманский, В.А.Жуковский ва В.В. Бартольд наҷаҳои "Худуд ул-олам"-ро ба забони руси шарқшиноси рус А.А.Ромаскевич тарҷума кард. Қисмати тарҷумани 9 маълумотҳои ин сарнаҷмаро доир ба вилояти Хоразм, ҷисбони ғирду атрофи он, дарёҳои дар ин сарзамини ҷори буда, тарзи зиндагии ва идоракунии қабилҳои гул, ҳаёти бодиянишини, касбу кори

¹ Бартольд В.В. Асарҳои ӯ, М., 1963, с. 58.

² Бартольд В.В. Асарҳои ӯ, М., 1968, с. 71-72, 547.

онҳоро дар бар мегирад. А.А. Ромаскевич инчунин тасвири якчанд шахру ноҳияҳо (шаҳрҳои Марв, Нисо, Сараҳс ва дигарҳо)-ро аз "Худуд ул-олам" ба тарҷумаи худ илова намудааст. Дар қисмати шаҳри Марв тарҷумаи В.А. Жуковский такрор шудааст. Дар пешгуфтори ин тарҷума ӯ доир ба таърихи бозёфт ва аҳамияти илмии "Худуд ул-олам" сухан ронда, мундариҷаи ӯро ба ду қисм тақсим менамояд: Қисми якум, панҷ боби аввали "Худуд ул-олам" аз ҷуғрофияи физикии ва қисми дувум панҷоҳу ду боби дигар аз ҷуғрофияи иқтисодӣ. Қисмати аз тарафи А.А. Ромаскевич тарҷумашудаи "Худуд ул-олам" бо як силсила порчаҳои асарҳои муаллифони гузашта (Билозурӣ, Яъқубӣ, Табарӣ, ибни Ҳордодбех, ибни Руста, ибни Фоксх ва дигарҳо) дар ҷилди якуми маҷмуаи махсуси ба таърихи халқи туркман ва Туркменистони ҳозира бахшида дохил шуда, соли 1939 ҷоп шуд.¹

Соли 1964 дар Тошканд бо номи "Уртаосиёлик географ ва саёҳлар" ном китоб ҷоп шуд. Дар ин китоб доир ба таърихи бозёфти "Худуд ул-олам" маълумоти муфассал оварда, номгуи ёбҳои ин асар ва баъзе порчаҳои ӯро муаллиф ба забони узбеки тарҷума кардааст. Яке аз хизматҳои ҷолиби диққати муаллифи ин китоб Х. Ҳасанов дар он аст, ки ӯ ба рӯи харитаи ҷаҳон номҳои дар "Худуд ул-олам" зикрэфтаро кўчонидааст.² Дар рисолаи доктории ҳамин шахс, ки соли 1967 ба анҷом расида буд, маълумотҳо аз "Худуд ул-олам" васеъ истифода шудаанд.³

"Худуд ул-олам" ҳамчун яке аз қадимтарин сарчашмаҳои ҳаққи доир ба таърихи халқи қирғиз ва Қирғизистон истифода шудааст. Соли 1973 дар Москва китобе бо номи "Материали по истории киргизов и Киргизии" ҷоп шудааст, ки дар он тарҷумани русии 14 порчаи "Худуд ул-олам" аз 6 боби он дарҷ ёфтааст.⁴

Порчаҳои дар ин китоб интихобан тарҷумашуда маълумотҳоро доир ба Исик-Кул, дарёи Иля, халқҳои тўқузғуз, хирхиз, чигил, гуз, тарзи зиндагӣ, ҳаёти кучманчиги, яроқу аслиҳа,

¹ Материали по истории туркмен и Туркменистана. т.1, М., Л., 1939, с. 209-217.

² Ҳасанов Х. Уртаосиёлик географ ва саёҳлар. Тошканд, 1964, с. 40-62.

³ Ҳасанов Х. Географическое наследие ученых Средней Азии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора географических наук. Ташкент, 1967.

⁴ Материали по истории киргизов и Киргизии. М., 1973, с. 35-41.

касбу касиби, номи деҳа ва шахрҳои сокиншудаи ин халқхоро дарбар мегирад.

"Худуд ул-олам" барои омӯхтани таърихи халқи тоҷик истифода мешавад. Маълумоти маъруф ва шарҳиноси машҳури шурави Бобоҷон Гафуров аввалин шуда дар асарҳои худ "Таърихи мухтасари халқи тоҷик", ки соли 1947 чоп шуда буд, аз ин сарчашма истифода кардааст. Дар асарҳои баъдиини ин олимони забардаст "Худуд ул-олам" мақоми хосеро нигоҳ менамояд.¹

"Худуд ул-олам" ҳамчунин дар мақола ва асарҳои ҷамъбасти олимони шурави доир ба таърихи дигар халқҳои Осиеи Миёна, Қазоқистон, Русия, Қарғол, инчунин таърихи Эрон ва Афғонистон истифода шудааст.²

Ин асар барои бостоншиносон, махсусан барои онҳое, ки ба омӯхтани таърихи қуҳистони Сугд, Истаравшан ва Хатлонзамин машғул ҳастанд, ҳамчун сарчашмаи нодир хизмат кардааст. Масалан, ба қавли бостоншинос Ғаҷубов Ю., миқдори рустакҳои қуҳистони Бутамон таърихи дар "Худуд ул-олам" зикр ёфтааст.³

Муаррихон ва бостоншиносон барои омӯхтани таърихи шахрҳои Самарқанд, Марв, Балх, Хучанд, Бунҷикат, Панҷакент, Хатлон ва ғайра аз маълумотҳои "Худуд ул-олам" ба қадри даркорӣ истифода кардаанд.⁴ Масалан, В.В. Бартольд хангоми омӯхтани таърихи обсерии Осиеи Миёна ба таърихи ҷуи Арзизи шаҳри Самарқанд диққати махсус дода ба қатори дигар сарчашмаҳои таърихи ва ҷуғрофи аз "Худуд ул-олам" истифода карда буд.⁵ Дар ҷилти якуми таърихи дучилдан Самарқанд доир ба ин ҷуи дар асоси хамин сарчашма маълумоти муфассал овардаанд.⁶

¹ Гафуров Б. Таърихи мухтасари халқи тоҷик. ҷилди I, Сталинобод, 1947.

² Бартольд В.В. Асарҳо, ҷ. I, М., 1963, с. 58; ҷ. II, к. I, М., 1963, с. 684, 767-768; ҷ. II, к. 2, М., 1964, с. 465; ҷ. V, М., 1968, с. 71-74 ва ҳокказо.

³ Ғаҷубов Ю. Географические сведения о Мавераннахре в трудах средневековых ученых Востока, Известия АН Тадж. ССР, №3, 1980, стр.

⁴ Беленицкий А.М., Бейтович И.Б., Большаков О.Г. Средневековый город Средней Азии. Л., 1973.

⁵ Бартольд В.В. Джун Арзии (к вопросу об истории ирригации в Туркестане).

* Асарҳо, ҷилди III, М., 1967, с. 274-276.

⁶ История Самарканд. т. I, Ташкент, 1969, с. 122.

“Худуд ул-олам” ҳамчун намунаи барҷастаи забони адабии замони Сомониён (асри X) таваҷҷуҳи донишмандони бисёрро ба худ кашидааст. Забон ва тарзи баёни ин китоб намунаи насли илмӣи давраи сомонӣ ба шумор рафта, устувории сохти грамматикӣ ва фонди асосии дугавии забонро нишон медиҳад. “Худуд ул-олам” барои омӯхтани таърихи забони тоҷикӣ (дарӣ) ва забоншиносӣ тоҷик хизмати шоиста кардааст. Муаллифи ин асар ба забони соддаи дарӣ номҳои зиёди кишвару шаҳрҳои қадим, кӯҳхову дарёҳо, биёбону чазираҳоро овардааст, ки онҳо ҳоло ҳам дар забони тоҷикӣ қор фармуда мешаванд.

“Худуд ул-олам”-ро на танҳо ҷуғрофияшиносон, бостоншиносон, муаррихон ва забоншиносон, балки намояндагони соҳаҳои дигари илмӣ ҳамчун сарчашмаи муфид истофода кардаанд. Масалан, ханосанчон низ хангоми тадқиқи ин маъбала ба асари мазкур таъя кардаанд.¹ Аз ин сарчашма олимоне низ истифода кардаанд, ки ба омӯхтани обҳои сатҳи замин (гидрография) машғуланд. Масалан, диққати олимони ин соҳаҳоро маълумотҳои “Худуд ул-олам” дар бораи боришҳои бориқ дар қисмати ҷанубии баҳри Каспий (Хазар), дарёҳои табиӣ ва сунъӣ, ки бо дасти одамон сохта мешуд, ба худ ҷалб кардааст. “Худуд ул-олам” барои омӯхтани таърихи истеҳсоли маъданҳои зеризаминӣ аз тарафи олимони советӣ истифода шудааст ва истифода шуда истодааст. Дар ин бора проф. М. Е. Массон якҷанд асар ҷоп кардааст.²

Чунон ки дида мешавад, “Худуд ул-олам” дар давраи дувуми тадқиқ ва тасхеҳи худ ҷӣ дар Шарқ ва ҷӣ дар Ғарб зуд қобили истифода гардида, ба шӯҳрати қалон соҳиб шуд. Дар худуди собиқ ИҶШС ҳеҷ як адабиёти таърихӣ ва ҷуғрофӣ ба таърихи асрҳои миёнаи Осиёи Марказӣ бахшидашудае нест, ки муаллифи он барои исботи фикри худ ба “Худуд ул-олам” таъя нақарда бошад.

Ба муносибати ҳазорумин соли таснифи “Худуд ул-олам” Академияи илмҳои Тоҷикистон асари мазкурро барои истифодаи умум, бори аввал ба забони муаллиф, бо ҳуруфоти кириллӣ ба ҷоп омода сохт.³

¹ Хриҗав А. Х. Очерки развития метеорологии. т. 1, изд. 2-ое. Л., 1959.

² Массон М. Е. Из истории горной пром. ленности Таджикистана. Л., 1934 г.

³ Худуд ул-олам. Таҳиягари мати Н. Қосимов. Мухаррири маъсӯл ва муаллифи пешгуфтор А. Мухторов. Душанбе, 1983.

Ин асар дар замони пурошуб ва инкирози хонадони Сомониён (874-999) навишта шудааст. Муаллифи аз тарафи В.Ф. Минорский тахминшудаи он - Ибни Фаригун, ки дақиқназар ва табиатшиноси таҷрибакор будааст, тавонистааст, ки барои насли оғозии исломӣ ба ҳама хеле пурсарвате аз худ боқӣ гузошта, дар таърихи тамаддуни ҷаҳон ҷои намоёнро ишғол намояд.

Оли Сомони Истравшани

PDF Compressor Free Version

Таърихи кӯҳани халқҳои Осиёи Миёна ҳукмронии сулолаҳои зиёдеро паси ғар кардааст. Ҳар яке он дар қисмати ин мулку ин халқҳо мақоми худро доштанд. Яке аз маъруфтарини онҳо сулолаи Сомониён мебошад, ки дар Хуросон, аз ҷумла дар Мовароуннаҳр ҳукм рондаанд. Оиди баромади ин сулола дар адабиёти таърихӣ фикри ягона вучуд надорад, яъне маълум нест, ки асосгузори ин сулола дар кучо ба дунё омадааст.

Барои равшани андохтан ба ин масъала олими маъруф, шарқшиноси нуктасанҷ, академики АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, профессор А.А.Семёнов, тадқиқоти махсус анҷом додааст. Мақолаи ӯ бо номи "К вопросу о происхождении Саманидов" (Труди АИ Тадж.ССР, т. 27) соли 1954 чоп шуда буд. Б.Гафуров, Н.Неъматов ва дигарон оиди масъалаи мазкур аз тадқиқоти профессорони номбурда иқтибос кардаанд. А.А.Семёнов сарчашмаҳои гуногуни таърихро истифода намудааст, ки яке аз онҳо асари Ибни Мирхусайн Сараҳей "Саъдия" мебошад. Ибни Мирхусайн номи саромади сулолаи Сомониёни Сомонхудодро Арҷак оварда, баромади этникии ӯро аз тоҷикон медонад. Муаллифи мазкур инчунин навиштааст, ки Сомонхудо замоне дар Фарғона зиста, дини исломро қабул кард ва ҳокими вилояти Балх таъин шуд. Дар наздикии Тирмиз дехан Сомонро бунёд кард.

Аз ин маълумот бармеояд, ки Сомонхудо дар Фарғона зиндагӣ карда, дехан Сомони назди Тирмиз баъд аз ҳокими Балх таъин шудани ӯ биво ёфтааст. Аз хамин сабаб, деха ё шаҳри Сомони назди Тирмиз наметавонад зодгоҳи Сомонхудо бошад.

Оиди дехан Сомони назди Балх мушоҳидаҳои мо чунин аст: Ҳеҷ кадом аз муаллифони асрҳои миёна-нанавиштааст, ки ба номи Сомон се деҳ дар се ғушани Осиёи Марказӣ дар як вақт вучуд дошт. Ҳар кадоми онҳо як ҷойро номбар кардаанд. Иддае аз онҳо ин дехаро дар қариби Балх, иддаи дигар дар назди Тирмиз ва иддае онро дар музофоти Самарқанд тахмин кардаанд.

Ба назар чуниин мерасад, ки ононе, ки дехаи Сомонро дар назди Балх пиндоштаанд ҳамон дехаи Сомони назди Тирмизро ба назар доранд. Лекин муаллифои худ ба ин музофотҳо наомадаанд, маълумоташонро аз дигар сарчашмаҳо, аз ҷумла аз тоҷирон ва сайёҳон гирифтаанд. Масофаи байни ду шаҳри бостонӣ Балху Тирмиз дур нест — каме зиёдтар аз 100 км аст. Барои тахмин кардани ҷои дехе ин масофа чандон аҳамияте пайдо намекунад. Муаллифи ин сатрҳо соли 1974 роҳи аксари дехаҳои Балхро савораву пиёда паймуда, бо номи онҳо аз забони сокинонаш шинос шудаам. Камина барои мустаҳкам намудани маълумоти даҳани ба асари муаллифони гузашта мурочиат намудам. Яке аз чуниин сарчашмаҳои подир асари муаллифи асари XVII ва аввали асри XVIII Муҳаммад Муъмин мебошад, ки "Чаридан Балх" ном дорад.¹ Мо аз ин асар 271 номгӯй дехаҳои Балхро дар тадқиқоти худ истифода намудем.² Дар байни онҳо номи Сомон нест.

Муҳаммади Муъмин номи баъзе дехаҳоро ба замони ҳокими Ҳуросон Фазл б. Яхё, ки соли 176 хитри (792-793) ба сари қудрат омада буд, нисбат медиҳад. Дехаеро муаллиф ба замони ҳукмронии Султон Ҳусайн Мирзо (1469-1506) нисбат додааст. Агар дехаи Сомон, ки ба туфайли сулолаи Сомониён маъруф гаштааст, дар ин музофот он гоҳ вучуд мебошад, Муҳаммади Муъмин онро хатман зикр наамуд ё худ ҷизе гуфта нагузашт. Бинобар он, аз рӯи мушоҳидаи мо дехи Сомон танҳо дар назди Тирмиз ҷойгир буд ва вайронаҳои онро А.А.Семенов дида дар мақолааш зикр кардааст.

Азбаски шаҳри Сомони назди Тирмиз аз тарафи Сомонхудо бино шфтааст, танҳо онд ба дехи Сомони музофоти Самарқанд равшани андохтан зарурат дорад. Вале ба ин ном дехе дар ин музофот пайдо нашудааст.

Наршаҳи дар "Таърихи Бухоро" навиштааст: "Уро Сомонхудо бадон сабаб хонанд, ки дехе бино кардааст ва онро Сомон ном кардааст. Уро ба ном хондаанд, чунон ки амири Бухоро

¹ Муҳаммади Муъмин "Чаридан Балх". Таърих ва ҷуғрофияи Балхи бостон ва Ҷаҳон аз "Баҳр ул-асроф". Тасхех ва таҳия аз Моли Хираяв. Кобул, 1357.

² Нигаред А.Мухторов. Поддвередневековой Балх. Душанбе, 1980, с. 99-108.

ро - Бухорхудот"¹ Иби ал-Чавэй дар "Муҷмал ат-таворих" (сах. 386) овардааст, Сомонхудот ба деҳе нишаст, ки онро Сомон хондаанд.² Аз ин навиштаҳо бармеояд, ки номи Сомонхудот ё авлоди ӯ аз номи деҳ намода, балки онҳо ба деҳе аз номи худ ном гузоштаанд.

PDF Compressor Free Version

Аксари муаллифони асрҳои миёна шаҳодат додаанд, ки Сомон аз фарзандони Бахроми Чубин буд. Ин ном ҳамчун сарлашварии лабардасти Эрон дар асри VI, ҷа дар зиндагии ва ҷа баъди вафоташ ниҳоят машҳур гашт. Таърихи инсбат доштани Бахроми Чубин ба Сомониён чунин чараён дорад:

Сахттарин душмани Хурмуз (писар Анушервон) аз сун Шарк шоханшохи туркон буд, ки то Хирот пеш омада буд. Хурмуз (579-590) аз Бахроми Чубина (580-59), ки дар ин хангон вилоятдори марзҳои Озарбойҷон ва Арманистон буд, хост, ки амалоти турконро дафъ кунад. Бахроми Чубина ба туркон шикаст расонид. Баъди ин ғирузи бадхонӣ байни ӯ ва Хурмуз ихтилоф андохтанд. Кор то ба бархурдҳои низоми расид. Дар ҷанг Хурмуз шикаст хурд. Вале шохӣ Сомониён Хусравн II Фарвиз ӯро шикаст дод. Бахроми Чубин ба назди туркон паноҳ бурд. Туркон душмани собиқи худ ба шикасташонро аз Бахроми Чубина фаромӯш накарда буданд. Бинобар он ӯ дар ин ҷо кушта шуд.³

Пас аз кушта шудани Бахроми Чубина фарзандонаш дар навоҳии агроф пароканда шуданд. Сомониён инч аз ҳамон ҳудуд бархостаанд. Ин ҳудуд дар хиттаи шимоли шарқии Хуросон воқеъ буд.⁴

Онҳо ба бахроми Чубина, онҳо ба ин ки ӯ баромади авлоди Сомониён шуморида шудааст, набояд ба маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ назар андохем. Олими Эрон Чаволи Хиравӣ навиштааст, ки "аввалин манобеъ, ки мавриди интиқоби Сомониён ба Бахроми Чубин ишора доранд, Истахрой мебошад, ки мегӯяд: "Оли-Сомон аз фарзандони Бахром буданд".⁵

¹ Чаволи Хиравӣ. Эрон дар ҳаҷми Сомониён (Таърихи Сомониён аз ғоли то султаниги Насри II). Машҳад, 1371, с. 35.

² Ҳамон ҷо, с. 38.

³ Ҳамон ҷо, с. 30-31.

⁴ Ҳамон ҷо, с. 31.

⁵ Ҳамон ҷо.

Мебояд тазакур дод, ки Истахрой "Масолик ва Мамолик"-ро соли 941 тасниф кардааст. Дар ин сол вазири дошманди Сомониён Абӯабдуллоҳ Муҳаммад б. Аҳмади Чайхонӣ дар зилзила ҳалок шуд. Чайхонӣ яке аз асарҳои ҷуғрофӣ ва таърихнаш "Ашқол ул-олам"-ро чанд сол пеш аз ҳалокаташ навиштааст. Ӯ дар бораи мансубияти сомониён ба Баҳроми Ҷубина чуни гуфтааст: "Мулуки Оли Сомон аз фарзандони Баҳроми Ҷубин, ки ҳамаи Мовароуннаҳру Хуросон дар фармон доштанд ва бисоти адлу инсоф дар он навоҳӣ густар гардониданд. Дигар он, ки аз офтоб равшантар аст ва дар кутуби таворих мастур аст (ки) дар ҷумлаи Мовароуннаҳру Хуросон ва ғайри он мавзӯе чун Бухоро нест ва ҳеҷ кишвар хуштар аз он набошад".

Асари муаллифи гумном — "Худуд ул-олам", ки солҳои 982–983, яъне дар замони ҳукмронии хонадони Сомониён тасниф шудааст, низ навиштааст, ки Сомониён аз насли Баҳроми Ҷубина буданд.¹

Аз ин се иқтибос бармеояд, ки Истахрӣ ва муаллифи гумноми "Худуд ул-олам" дар бораи нисбат доштани Сомониён ба Баҳроми Ҷубина аз асари вазири ӯ хонадон Чайхонӣ нусха кардаанд. Истахрӣ баъд аз Чайхонӣ зиёда аз 16 сол умр ба сар бурда, соли 346 ҳиҷрӣ (957–958) вафот кард. Асари Чайхонӣ "Ашқол ул-олам" бояд ба дастраси ӯ қарор дошта бошад. Азбаски Истахрӣ ва муаллифи "Худуд ул-олам" дар замони ҳукмронии Сомониён ҳаёт ба сар бурдаанд, бо Чайхонӣ ҳамфикр гашта, бори дигар нисбат доштани сомониёро ба Баҳроми Ҷубина тасдиқ кардаанд. Муаллифони дигар, ки баъд аз якҷанд асри барҳам хурдани дҷлати Сомониён зистаанд, низ калима ба калима фикри гузаштагонро на танҳо нисбати масъалаи мазкур, балки умуман онд ба Сомониён такрор кардаанд.

Аз маълумоти сарчашмаҳои замони Сомониён ва баъди он, чунон ки гуфта гузаштем, маълум мешавад, ки фарзандони Баҳроми Ҷубина ба мулкҳои гуногун пароканда шудаанд. Яке аз онҳо Сомонхудоҷуд буд, ки дар Фарғона, Балх, Марв ва баъд боз дар Балх будааст. Ӯ сайёҳ набуд. Ӯ дар ҳар кадоми ин шаҳрҳои якҷанд сол истиқомат дошт. Шаҳри Сомон, ки байни шаҳрҳои Балху Тирмиз бино ёфтааст, дар муддати кӯтоҳ обод нагаштааст.

¹ Семёнов А.А. К вопросу о происхождении Саманидов, с. 7.

Маълум аст, ки Сомонхудот ба Марв, ба назди ҳокими Хуросон омада, дини исломро қабул кард. Маъмуни писари ӯро, ки Асад ном дошт, дӯст медоштааст. Гардизӣ навиштааст, ки набераи **PDF Compressor Free Version** писарони Асад дар хизмати халифа шухрат ёфтанд. Соли 833 Маъмуни ба мансаби халифаи араб сазовор гашта, аз Марв ба Бағдод рафт. Ӯ ба вориси худ Ғасон 6. Ибод таъкид намуд, ки чор фарзанди Асадро ба иморати навоҳиш мухталиф ғуморад, яъне ба онҳо вилоят диҳад.

Аз рӯи ин таъинот ба Нух ном писар Самарқанд, ба Аҳмад — Фарғона, ба Яҳё — Чочу Усрушана ва ба Илос — Хирот расид. Инҳо насли дуввуми Бухорхудот буданд. Ин таъинот аз тарафи Маъмуни ва Ғасон 6. Ибод қадрдонӣ ва ҳақшиносӣ инсбат ба сирмади сулолаи Сомониён буд.

Исмоили Сомонӣ (849-907) писари Аҳмад мувофиқи маълумоти олими забардасти асрҳои миёна Абурайҳони Беруни насли саввуми Сомониён буд.

Азбаски падари Исмоил ҳокими Фарғона буд, шояд ӯ дар ҳамин мулк таваллуд ёфта бошад. Вале вазири номии Сомониён Чайхонӣ чунин шаҳодат додааст.

“Аҳли Мовароуннаҳр пешравони ҳоҷибанд. Дар бодия ҳеч қавм бештар аз эшон наравад. Ба вақти бозгаштан бештар аз эшон қасе беруи наёяд. Бо ин ҳама олат ва иддат, мардонагӣ ва далерӣ подшоҳон ва волиёнро аз ҷумлаи мардумон тоатдортар бошанд, ҳурмати меҳтарони ҳеш бағоят нигоҳ доран. Чунончӣ, хулафон мутақаддим, мардумони Мовароуннаҳр ва туркон эшонро ба хизмати ҳеш хонанд ва турконро лашкарқашӣ доданд, деҳқонро синахсолорӣ ва сарҳангӣ фармуданд ва хизматҳои хос ба эшон хаволат карданд. Муътамадон, шахнагон ва хошияи дорулхилофони эшон гаштанд. Чамоъат аз эшон, ки дар хизмати дорулхилофа ба бузургӣ ва подшоҳӣ расиданд ва аз каломии шӯчоат ва далерӣ қорхон бузург ва хуруҷҳо карданд — худӣ Афшин ва Оли Сомон аз Усрушана, ихшид аз Самарқанд, марзбон Ҷаъфар, Аҳиф бини Атаба аз Суғд, маълум аст”.

Маълумоти энкрёфта ниҳоят аҷиб ва ҷолиб буда, сазовори пажӯҳиши амиқ аст. Бидуни ин, ду қалимаи охири иқтибоси мазкур, ки Чайхонӣ бо он маълумоти худро хатм кардааст (“маълум аст”), чунин воҷибамуд менамояд, ки ин масъала қайҳо маълум гашта, хочат ба баҳс нест.

Барон чй то ҳол ин тақсимот маълум набуд? Чунки то ба наздикй олимон гумон доштанд, ки асари Чайхони "Ашкол-уллаҳ" то замони мо омада нарасидааст. Олими номбурдан Эрон Човиди Ҳиндӣ бошад, асари Чайхониро номбар намуда, ба қисми иқтибосшудаи асар эътибор надидааст. Илова бар он, чунон ки дар боло ишора рафт, ӯ асари Истахриро "аввалин манобеъ" номидааст ва ҳол он ки "Масолик ва мамолик" манбаъи нахустин нест.

Тасдиқи фикри назоқур онди дар Усрушана ҳаёт ба сар бурдани Исмоил бини Аҳмад фулуси дар ин мулк зарбзадаи ӯ мебошад, ки ба соли 279 ҳиҷрӣ (892-893) мансуб аст. Маълум, ки Исмоили Сомони аз соли 874 то 892 воли Насри Сомонӣ буд. Соли 892 баъди вафоти Насри I ӯ ҳокими мутлақи давлати Сомониён гардид. Дар ибтидои ҳукмронӣ сикка задани фулус бо номи ӯ дар Усрушана аз ҳад ҷолиб буда, сабаби он дар оянда мебояд омӯхта шавад.

Дар ақиби тахтаҳои дар Усрушана сикка зада чунон матн монда шудааст: "Ал-амир Исмоил"².

Маълум мешавад, ки Исмоили Сомонӣ дар ибтидои ба сари давлати Сомониён омада³ хануз худро амири Усрушадна мешуморид. Ҳукмронии ӯ дар ин мулк соли 279 ҳиҷрӣ (892-893), феврал баъд аз вафоти бародараш Наср барқарор гашта буд.³ Инчунин равшан аст, ки ба тахти Бухоро соҳибшудаи ҳамон Исмоили Сомонӣ дар мулки дур аз пойтахташ, алаҳуссус дар Усрушона, зарбхона бино накардааст. Дар ин мулк сикка задани албатта дар солҳои пеш низ амал мекард.

Бо ҳамин сабаб ба Усрушона инсбат додани Оли Сомон аз тарафи вазирӣ Сомониён Чайхонӣ асоси таърихию дорост.

Мутаассифона, то аҳол рӯзгори ҷор писари Асад дар мулкҳои, ки онҳо таъин шуда буданд, омӯхта нашудааст.

Мо тахҳо ҷанд сабабро тахмин карда метавонем. Ба тахмини аввал, шояд ҳокими Ҷоҷу Усрушан Яҳё даргузашта, мулкҳои ӯро ҳокими Фарғона ба худ тобеъ кардааст. Бо тахмини дигар байни бародарон барои мулк мубориза сар зада, дар ин задухӯрдҳо Аҳмад дастболо гашта, Усрушанро ба худ тобеъ гардондааст.

¹ Древний Зааман (история, археология, нумизматика, этнография).

² Хамон, ҷо, с. 63.

³ Хамон, ҷо, с. 65.

Масъалаи онд ба Афшин равшантар аст. Ин калимаи сугди унвони шоҳони Усрушанаро ифода мекунад. Афшин Хайдар сипаҳсолори халифа Маъвун (813-833) буд. Дар "Энциклопедияи советии тоҷик" омадааст, ки яке аз чор писари Афшини Усрушанӣ **PDF Compressor Free Version** соли 833 ҷанби халифа дар Чибол таъин шуд ва бо сунориши Муътасим ҳамчун сарфармондеҳи қушунҳои халифа бар энди шӯриши халқӣ дар Озарбойҷон (шӯриши Бобак) мубориза бурд.

Хайдар зоҳиран мусулмониро қабул карда бошад ҳам, боғинан зардуштӣ буд ва нақшаи аз арабҳо озод кардани Осиён Миёнаро мекашид. Ниятҳои ӯ фош шуданд. Ӯро ҳамчун ҷинойткори давлатӣ ва хоини ислом маҳкум карданд. Хайдар соли 841 дар зиндони шаҳри Самарқан Ироқ вафот кард.¹

Бечуну чаро шоҳидии Чайхонӣ онд ба Оли Сомон тадқиқоти махсус мебохад. Вале бидуни он, шикори онҳо мумкин нест. Афшин Хайдар ва Оли Сомон Усрушанӣ ё Истравшанӣ буданд.

Шояд бо ҳамин маълумоти Чайхонӣ, ки дар ибтидои амрии Насри II бини Ахмад (914-943) вазифаи вазирро дар ӯҳда дошт, масъалаи аз музофоти Самарқанд баромадани Оли Сомон ҳал мешавад. Чунки байни Усрушана ва Самарқанд фосила ҷандон зиёд нест. Самарқанд байни аҳли илму адаби асрҳои миёна нисбат ба дигар мулкҳои сарнуфузтар ва маъруфтар гашта буд. Дар ин ҷо мо мебоям Рудакиро ба хотир орем. Ӯ ҳарчанд аз деҳани Рудак буда, дар деҳае хеле дур аз Самарқанд, дар Панҷруд мадфун шудааст, иддае аз муаллифон ӯро Рудакии Самарқандӣ ном бурдаанд. Ба ҳар ҳол, мо метавонем ҳулоса кунем, ки Оли Сомон на аз назди Тирмиз, на аз назди Балх, балки аз музофоти Самарқанд, алаҳусус, бо шаходати Чайхонӣ, аз Усрушана буд. Ин масъала бо пайдо намудани сарчашмаҳои нави таърихӣ бояд тадқиқ шавад. Вале маълумоти Чайхонӣ яке аз вазирони донишманди Сомониён дар ин миён аҳамияти махсус хоҳад дошт.

¹ Муфасссал онди Хайдар нигаред: Негматов Н. Усрушана в древности и раннем средневековье. Сталинабад 1957.

Вазирони Сомониён

PDF Compressor Free Version

Халкҳои Мовароуннаҳру Ҳиндустон аз қадимулайём бо ҳам ҳамгоянд, ки ин наздикии муҳити ҷуғрофӣи халкҳо, сабаби асосии муносибатҳои сиёсӣю иқтисодӣ, илмӣ ва адабӣ гаштааст. Тоҷирони Ҳиндустон ба шаҳрҳои Осиёи Миёна мол меоварданд, моҳхову солҳо дар ин сарзамин зиндагӣ мекарданд, аз ин ҷой ба Ҳиндустон мол мебурданд. Дар навбати худ, тоҷирони Мовароуннаҳр ба Ҳиндустон мол бурда мол меоварданд. Тоҷирон на танҳо ба савдо машғул буданд, дар айни замон онҳо касбдорон буданд, ки аз ҳаёту зиндагонии халкҳои як мамлакат дар мамлақати дигар нақлҳо карда, бо ин кори наҷиби худ бо пайванд намудани ҳаёти адабию илмӣи халкҳо низ ҳисса мегузоштаанд.

* Дар ибтидои асри ХҶ дар Мовароуннаҳр ҳодисаҳои падид омаданд, ки ба ривожгирии муносибатҳо бо Ҳиндустон сабаби асосӣ гардиданд. Бобур Мирзо баъди шикастхӯрӣ аз Шайбониҳои рӯй ба Ҳинду Афғон мениҳад. Ҳамроҳи Бобур ба Ҳиндустон садҳо наздикон ва тарафдорони ӯ омаданд. Ба ин мамлакат қасоне низ муҳоҷират карда буданд, ки онҳо аз таъкиби Шайбониҳои дар ҳавф монда ӯ худ бо тартиботи ҷорикардани ӯ розӣ набуданд. Дар Ҳиндустон аз парастории Бобур Мирзо ва мансабдорони дарбори ӯ истифода бурда муҳоҷирони Осиёи Миёна на танҳо ҳаёти нисбатан фаровон ба ғар мебурданд, балки ба мансабҳо сӯхоб шуда, кушиш кардаанд, ки осоре аз худ боқӣ гузоранд.

Замони идоракунии мулки Ҳинд аз тарафи Бобур Мирзо замони мақоми давлатӣ гирифтани забони форсӣ гардид. Вориҳои номбурда, мардонии соҳибмаърифат гузашта, кушиш кардаанд, ки бо ин забони илму маърифат шеърро шоирӣ тараққӣ ёбад. Подшоҳони Ҳиндустон маҳсули кори хаттотони маъруфи Шаркро ба мисли ганҷи уззинашон ба ҳисоб мегиританд. Китобҳои бо дастӣ котибони хушхат ва мусаввирон - устодони муқалам, рӯйнавис шуда, манбаъи пешкаш ба аслзодагон, сафирон ва подшоҳони мулки дигар шуда буд.

Бо хамин ва дигар сабабҳо дар китобхонаҳои Хиндустон китобҳои зиёде ҳоло махфузанд, ки баъзеи онҳо дар шаҳрҳои Мовароуннаҳр китобат шудаанд. Муаллифони онҳо барои ба дарбори подшоҳон роҳ пайдо кардан асарҳои худро ба Хинд бурдаанд. Дар қадим аз китобҳои дар ин мулк махфуз буда давраҳои гуногуни таърихи адабиёти халқи тоҷикро дарбар кардаанд.

Яке аз чунин китобҳо "Осор ул-вузаро" ном дорад. Ин асари калонҳаҷм дар китобхонаи Худобаҳши шаҳри Патна (вилояти Бихор) махфуз аст. Муаллифи асар Сайфиддинхоҷи ном дошта, котиби он Ибни Дарвеш Им ҷули Шайх Ҳасан аз гилсилаи кубравия будааст. Асари мазкур 10 моҳи раб-ул-аввали соли 1066 ҳиҷрӣ (7 моҳи январӣ соли 1656 мелодӣ) рӯйнавис шудааст.

Нусхаи дигари "Осор ул-вузаро" дар шаҳри Сринагар, пойтахти Кашмир, дар китобхонаи Институти Осен Маркази (назди донишгоҳи Кашмир) махфуз аст. Нусхаи мазкур санҷа ва номи котибро надорад. Номи муаллиф ва таърихи китобат ба таърифи зайл омадааст: Сайфиддин хоҷа бини Низом ул-Ақилӣ. ӯ дар ҷавонӣ "ҷуз ҳасрату надомат ва андӯху залолат" ҷизе надидааст. "Осор ул-вузаро"-ро ӯ дар 40-солагиаш навишта чунин суҳанонро арзи ҳол кардааст:

*Нони хушке, ки бо хуноби ҷигар тар гардад,
Беҳ аз халвои наботу зару сими банҷат.*

Муаллиф барои навиштани асари худ китобҳои зиёдеро мутолиа кардааст. Номгӯи китобҳо чунин омадаанд: "Таърихи Табарӣ", "Шоҳнома"-и Фирдавӣ, "Ҷомеъ ул-таърих", "Мақомоти Ҳоҷа Абунасири Мушқонӣ", ки аз мусаллифоти Абулфазли Байҳақӣ аст, "Таърихи Ҷаҳонгиршоҳи Ҷувайнӣ", "Таърихи Салҷуқӣ", "Қобуснома" ва ҳоказо.

Дар нусхаи мазкур омадааст, ки Сомониён "саду ду солу ним бист рӯз" ҳукм рондаанд.

Дар асари худ муаллиф навиштааст, ки зикри вузаро номдорро "аз замони қадим то аҳди Султон Ҳусайн Бойқаро дарбар кардааст. Дар амал, боби охири "Осор ул-вузаро" "Дар зикри вузарои Темур ва ғилоди ӯ" номанда шуда, воқеаи он таърихро

то соли 875 ҳиҷри (1470-1471) то замони вазирии Хоҷа Низо-
мулмулки Хафавӣ дарбар кардааст. Аз ин таърих хулоса меша-
вад, ки муаллиф асари худро дар ибтидои ҳукмронии Султон
Хусайн Бикониён (1469-1506) хатм кардааст. Бинобар он номи
вазирӣ кабири ин давр Алишер Навоӣ дар ин асар зикр наҷфта-
аст. Асари маъқур аз дувоздаҳ боби зерин иборат аст:

1. Дар зикри вузарои салотини мутақаддимин
2. Дар зикри вузарои хулафои Рошидин
3. Дар зикри вузарои Бини Умийя
4. Дар зикри вузарои Бини Аббос
5. Дар зикри вузарои Оли Сомон
6. Дар зикри вузарои Газнавиён
7. Дар зикри вузарои Оли Буя
8. Дар зикри вузарои Оли Салҷуқ
9. Дар зикри вузарои Хоразмишоҳиён
10. Дар зикри вузарои Чингизхон
11. Дар зикри вузарои Музаффар ва мулуки Гур
12. Дар зикри вузарои Темур ва аилоди ӯ.

Дар боби панҷум онди вузарои Оли Сомон омадааст: Ной-
тахти эшон Бухоро будааст. Чунончӣ шоир гуяд:

“Нух тан буданд ин Оли Сомон маъқур,
Гашта ба иморати Хуросон машхур.
Исмоилу Аҳмаду (саввум) Наср,
Ду Нуху ду Абдулмалику ду Мансур”.

1. Вазир Абулфазл Бальамӣ. (Дар нусхаи Кашмир: Абул-
фазл ул-Муқимӣ Бальамӣ)

Аз қубори вузарои Аҷам аст. Исмоил бини Аҳмад ус-
Сомонӣ назорат ба ӯ тафвиҳ фармуд. Дар рафъ ливои маъда-
лат ва тадбири умури мулкӣ ва тартиби масолеҳи давлат ба
ақсалғоят ва л-иҷкон, бикӯшид. Ба воситаи қасди Хумортегин
соҳиби чайш (ки работи Хумортегин дар роҳи Ироқ бино кар-
дани ӯст). Амир Нухи Сомонӣ ба ҳалок ва қатли ӯ мисол дод.

2. Вазир Абуҷаъфар ал-Атабӣ. Вазири амир Абдулмалик
бини Нух буд ва вазири Саидид Мансур бини Нух низ буд ва
ба ҳиллаи фазлу насаб ва улв асилнасаб музайян ва маҳаллӣ
буд ва ҳазонан подшоҳи худро бо амволу афар мамтали гардо-
нид. Чунончӣ, беш аз ӯ ва баъд аз ӯ, аз вузарои Оли Сомон дар
ҷамъи амволу адҳолӣ ҳазонан адил ӯ набуданд.

3. Абу Аля Мухаммад бини Мухаммад Балъами. Дар таърихи санан ҳамса ва ситтин ва суламоя - 365 хичри(975-976 милоди) вазорати Мансур бини Абдулмалик ус-Сомонӣ ёфт ва бағоят фозилу олим ва комил будааст. Мутарҷими таърихи Имом Мухаммад тарии Таърих аст.

4. Ал-вазир Абдулхусайн Утбӣ. Таклиди вазорати ар-Рази Нух бини Мансури Сомонӣ намуд. Чун Нух ба подшоҳи нишаст, хост, ки вазорат ба Абдулхусайн Утбӣ диҳад. Бо Абдулхусайн бини Иброҳими Симҷур, ки амирулумаро буд, машварат кард (Абдулхусайн бини Иброҳими Симҷур) ҷавоб дод, ки Ибн Утбӣ ба ҳамаи хунархон вазорат ороғта аст. Аммо ҷавон аст ва ҷавон ба вазорат писандида набошад. Амир Нух муҳолифати ӯ кард ва вазорат ба Абдулхусайн Утбӣ дод. Ба воситаи кифояти ӯ кори малик равнақи тамом ёфт. Дар таърих маъкур аст, ки мисли ӯ вазир дар пешни тахти ҳеч шох набудааст. Бадин сабаб мисли ӯ ва Абдулхусайн Симҷурӣ гарди ваҳшат нишаст. Вазир сайъ намуд, то Ҳисом-уд-давла Тош, ки аз тамолиш падараш буд, дар хидмати амир Нух роҳи аморат ёфт. Дар вақте, ки Фохр уд-давла Буя Шамсулмаъонӣ Қобус бини Вашмир аз муҳориба, ки бо Аму ид-давла Буя карда буданд, фирор намуданд ва аз амир Нух бини Мансур мадад талабиданд, вазир Абдулхусайн Утбӣ ва Ҳисом ад-давла Тош ва Фоиқ ходим, ки Атобекин Амир Нух дошт, ба мадад фиристод. Дар аснон ин ҳол Фоиқ бо Абдулхусайн Симҷур дар қасди вазир мутаффиқ гашта фавҷи гуломони даргоҳро бар қатли ӯ доштанд. Бар шореъ ба шамшер ва зубин ӯро ҳалок карданд. Баъзе биронанд, ки ба тадбири соҳиббод ӯро мулоҳиза дар роҳ ба қатл оварданд.

5. Ал-вазир Абулҳасан ал-Мизӣ. Дар ибтидо муставфӣи девони Сомонӣён буд. Баъд аз қатли Абдулхусайн Утбӣ (9) вазорат ёфт ва аз ӯхдан он шугл ба вонби беруи натавонист омад. ӯро маъҷул карда вазорат ба Абдулло бини Азиз доданд.

6. Ал-вазир Абдулло бини Азиз. Дар таърих маъкур аст, ки аз мутахаввирони вузаро ва гарданкашонӣ кубаро буд. Бо Ол-Утаба дар гоҳи муодот ва муноқиша буд ва тадбироти эшонро мекарт. Дар аввали вазорати Ҳисом ад-давла Хусайн Утбӣ буд, маъҷул кард ва иборати лашкар ба вилояти Хуросон ба Абдулхусайн Симҷурӣ дод. Тош гурехта ба Гургон рафт. Баъд аз ҷанд вақт Абдулло Азизро аз вазорат маоф дошта Абунасер бини Ал-вазирро вазорат доданд.

7. Ал-вазир Абунаер бини Абузайд. Дар мабдаи ҳол му-
датҳо соҳибӣ девони нишоъ ва рисолат буд. Дар хузуроти Со-
монӣ ва дар фазлу хунар ва саҳо ва атаби мамок буд. Чун
вазират ёфт дар талбири умӯри мулк ва масодеҳи вилоят ва
рӯшӣ буд он ҷиш мумкин буд, киём намуд. Баъд аз шаш моҳ
гуломони даргоҳ ба қорд урӯ осеби ҳаҷок расониданд.

8. Ал-вазир Абулмузаффар бини Иброҳим (Дар нусхаи
Кашмир Абулмузаффар Муҳаммад бини Иброҳим омадааст). Ба
истеъвоб ва тарбияти амир Сабуктегин Амир Раъй Сомонӣ урӯ
дар магнади вазират нишонид ва ба тоят соҳибхӯнӣ шуд. Чун
Абдулхорис Мансур бини Раъй ба мулк нишаст ба воситаи
истеълол ва тағаллаби Фоиқ аз вазират истеъфо хост.

Ба муталаан катоб ва тағнифи расонл ба сар бурд. Ал-му-
башироти ашғол мучтаниб буд. Баъд аз он давлати Оли Сомон
ба амир Сабуктегин ва Ямин уд-давла Маҳмуд мунтақил гашт.

Дар ин маълумоти нисбат: 1 мӯхтасар доир ба шарҳи ҳол ва
саргузашти вазирони хонадони сулолаи Сомонӣ ва номи ҳамаи
вазирон шарҳ наёфтааст. Масалан, бо қадом як сабаби ба мо
номаълум, вазири дошманди ин сулола муаллифи асарҳои
ҷуғрофия ва таърихӣ, аз ҷумла тағнифқунандаи асари нодири
"Ашқол ул-олам" Абуабдулло Муҳаммад бини Аҳмад Чайхонӣ,
ки соли 941 ҳангоми зилзила ҳаҷок шудааст, номбар нашуда-
аст. Абуабдулло Муҳаммад бини Аҳмад Чайхонӣ ҷуғрофия-
нависи бисёр доно (мутабаҳхир) ва сиёсатмадори замони Со-
монӣ буд, маълум нест. Ба сифати вазири умӯри мамлақати Со-
монӣ дар замони Наср бини Аҳмад идора мекард. Ал соли 914
то соли 919 уҳдадори ин вазифа буд. Баъзе маъхазҳо давраи
вазирати Чайхониро дар дарбори Сомонӣ байни солҳои 892-907
нишон додаанд.

Ибни Фазлон, сафири халифани Аббосӣ дар "Сафарнома"-и
худ соли 921 аз Чайхонӣ ба неки ёд намуда менависад:
"Чайхонӣ дар саросари Хуросон ба шайх ул-умед машғур аст.
Чайхонӣ соли 941 ба асари ҳодисаи зилзилаи шадид ҳаҷок гар-
дидааст. ӯ дорони таълифот дар ҷуғрофия ва оғни мамлақатдорӣ
ва ақонд ва маъохиби мухталифани мислал аст. Ҷунони ин осор
аз ӯст: "Китоб ул-ғолик ва мамолик", "Китоби оғи", "Мақолот",
"Китоб ул-ухуд ул-хулафа ва ул-умаро", "Китоб ул-зиёдат фи
китоб ул-ноҳ фи ул-мақолот" ("Китоб ул-зиёдат фи китоби

ойин фй ул-маколот”), “Китоби расоил” ва “Ашкол ул-олам” (Муфассал нигаред: Абдурахмон Саид Чайхонӣ ҷуғрофиёнависи қадими ҷузҷонӣ. Маҷаллаи “Иҷтимоӣ улум. Кобул, 1362, № 3, с.18-23).

Чайхонӣ оиди ҷуғрофиёнависи шаҳри Балхи қадим (849-934) аст. Ҷуғрофиёнависи машҳур чун Муқаддасӣ, ибн Ҳақул (Ҳавқал), Идрисӣ, Ибн Рушда, Гардизӣ ва навигандан гумнони китоби “Худуд ул-олам”, аз осори Чайхонӣ истифодаҳои зиёди калами намудаанд.

Чайхонӣ дар радифи сайёҳони бузурги ҷаҳони ислом, монанди Ибн Батута ва Абдураззоқи Самарқандӣ қарор мегирад. У дар қисмати бисёр зиёди минтақаи Осиё сафар намуда ёддоштҳои фавқуллодаи зиёд ва боарзиш роҷеъ ба муҳити худ ба ёдгор гузоштааст.

Чайхонӣ китоби худро аз рӯи иттилооте, ки гирд оварда буд, навишта, вале аз таълифи Ибн Хурдодбех низ истифодаи фаровон қардааст.

Аз маълумотҳои дар “Осор-ул-вузаро” зикр ёфта муборизан дарборӣ барои соҳиб шудан ба вазирӣ аён аст. Аз ҳашт нафар вазирӣ номбаршуда се нафарашон қатл шудаанд: Абулфазл Балъамӣ бо амри Амир Нӯҳи Сомонӣ, Абулҳасани Утбӣ аз тарафи Фоик ва Абулҳусайни Симҷур, Абунаسر бини Абуҷайд аз тарафи гуломонаш.

Нақли оиди вазир таъин шудани Абулҳасани Утбӣ нишон медиҳад, ки барои соҳиб шудан ба ин мансаби олиӣ дарборӣ, байни ашроф муборизан бераҳмона мерафт. Барои нисбатан паст намудани рақобати тезу тунд подшоҳ бо ашрофи худ маслиҳат мекард. Вале қарори подшоҳ хатмӣ буда, у соҳибхатиёр буд ва метавонист бар хилофи соҳибмаслиҳатчиёнаш амал намояд. Дар навбати худ онҳое, ки маслиҳатчиӣ буданд аз нақшаи кашидан худ даст намекашиданд. Бо ҳамин сабаб Фоик ва Абулҳусайни Симҷурӣ оқибат Утбиро ба қатл расониданд. Байни вазирони Сомонӣ шахсони ноухдабаро низ будаанд. Яке аз онҳо Абулҳасан ал-Музнӣ буд, ки бо ибораи муаллифи асар “аз ӯҳдаи шугл ва вочибӣ берун натавонист омад”. Бинобар ин ӯро маъзул мекунанд.

тори Рӯдакӣ буд. Шояд зада маҷруҳ ва кӯр карда аз дарбор роидаи Рӯдакӣ ва қатли Абулфазли Балъамӣ бо ҳам алоқамандӣ дошта бошад? Яъне бо сабабҳои якхела (иштирок ба ҳаракати қарматихо ё худ бо сабаби дигар) ин ду марди бузург чазо дода бошанд. Вазирӣ дигар - Абуали Мухаммад бини Мухаммад Балъамӣ дар асари мазкур "бағоят фозилу олим ва комил" номида шуда, асари Табариро ӯ ба шакли мухтасар тарҷима ва илҷоҳо кардааст. Ин тарҷума бо амри подшоҳи Сомонӣ Абусолах Мансур бини Нӯх (961-976) дар соли 352 ҳиҷрӣ (963-964 мелодӣ) сурат мегирад, яъне тарҷума баъд аз биست соли вафоти Рӯдакӣ ба анҷом расидааст. Дар баъзе асарҳои муаллифон соли вафоти вазирӣ саввуми Сомониён соли 363 ҳиҷрӣ (974 мелодӣ) омадааст. Дар "Осор ул-вузаро" муаллиф навиштааст, ки Абуали Мухаммад бини Мухаммад Балъамӣ дар соли 365 ҳиҷрӣ (975-976 мелодӣ) ба вазорати Мансур бини Абдулмалик таъин шуд. Соли 974 ҳамчун соли вафоти ин вазир аз асари Гардизӣ "Зайн ул-ахбор" гирифта шудааст.

Муаллифи дигар - Утбӣ, ки ҳешовандонаш ҳангоми салтанати сулолаи Сомониён вазифаҳои олии давлатиро адо мекарданд, навиштааст, ки ин шахс бори дигар дар соли 382 ҳиҷрӣ (992 мелодӣ), дар замони ҳукмронии Нӯх бини Мансур ба вазирӣ таъин шуда буд. Аз рӯи маълумоти Утбӣ санаи дар "Осор ул-вузаро" зикр ёфта ба ҳақиқати ҳол наздик аст. Маълум мешавад, ки Балъамӣ дуввум се маротиба ба вазифаи вазирӣ сазовор гаштааст. Инчунин хулоса мешавад, ки ӯ асари Табариро пеш аз вазифадорнаш тарҷима кардааст. Ин тарҷима ба амри Сомонӣ писанд омада, шояд як сабаби сазовори мансаби ояи гаштани ин шахс бошад. Инчунин мебоҷад таъкиди намуд, ки ӯ ба ҷараёни ҳаёти Рӯдакӣ алоқамандӣ надошт. Шеърӣ Рӯдакӣ:

*Садри ҷаҳону ҷаҳон ҳама торикшав шудааст,
Аз баҳри мо сапедаи содик - ту медамӣ*

дар мадҳи вазирӣ якуми Сомониён - Абулфазл Балъамӣ гуфта шудааст. Бинобар он муносибати Рӯдакӣ ба вазирони Сомонӣ - бо номи Балъамӣ бӯяд ҳаматарафа аз нав омӯхта шавад. Дар ин қор "Осор ул-вузаро" чун сарчашмаи нодири таърихӣ ва адабӣ хизмат карда метавонад.

ДЖЕЙХАНИ О ГОРОДАХ МАВЕРАННАХРА¹

Абу Абдуллах Мухаммад б. Ахмед Джейхани - автор сочинений "Китаб-ал-масалик ва-л-мамолик" (Книга путей и государств), "Ашкол ул-олам" (Форма земли) и многих других.

Если в первом из названных сочинений автор, по словам Макдиси, "не перечисляет областей..., не описывает городов",² то в "Ашкол ул-олам" основное внимание уделено городам и областям.

До недавнего времени ученые, в том числе В. В. Бартольд и И. Ю. Крачковский, предполагали, что труд Джейхани "Ашкол ул-олам" до нас не дошел. Были известны отдельные выдержки из него в работах поздних географов и историков. На основании этих отрывков ученые предположили, что Джейхани в своем труде отразил те события, которые лично пережил, пользовался свидетельствами очевидцев или трудами предшественников, в том числе Хардодбеха. Было установлено, что известные географы - Мукаддаси, Ибн Хаукаль, Идриси, Ибн Рушд, Гардизи, а также анонимный автор "Худуд ул-олам" - также пользовались трудом Джейхани.

Впервые сведения об этой рукописи были опубликованы в одном из журналов Кабула. Только через 20 лет после публикации этой статьи микрофильм "Ашкол-ул-олам" был отправлен В. Ф. Минорскому, который в 1948 г. опубликовал сведения об уникальной рукописи и ее авторе. Он установил, что в Британском музее хранятся еще два экземпляра этой рукописи и что оба они - копии с кабульского.

Следует подчеркнуть, что "Ашкол ул-олам" не был доступен советским исследователям.

После ознакомления с микрофильмом кабульского экземпляра В. М. Минорский установил, что переписчик Али б. Абдусалам по поручению Абдулмафохира Алиходжи б. Мухаммедвалия перевел этот труд с арабского на фарси. По мнению Ч. Рье, это был один из приближенных Чингизхана, назначенный заместником в Чанд, который был расположен на берегу Сирдарьи.

Согласно сведениям письменных источников, в ответ на посольство Хорезмшаха в Мавераннахр Чингизханом было направлено

¹ Настоящая статья была опубликована в сборнике: „Позднефеодальный город Средней Азии“. Ташкент, 1990, с.16-27

² Бартольд В.В. Соч. Т.1. М., с.57

посольство, в составе которого был Алиходжа из Бухары. По словам В. В. Бартольда, после покорения Мавераннахра Чингизханом, в апреле 1220 г. был захвачен и Чанд¹, правителем которого стал бухарец Алиходжа,

отождествляемый с именем Чанд Чингизхана.²

В виду того, что переводчик "Ашкол ул-олам" и правитель Чанда носили одно и то же имя - Алиходжа, некоторые авторы стали утверждать, что труд Джейхани с арабского на язык дачи - таджикский - был переведен в XII в.

Кабульский экземпляр рукописи датирован 1609 г., состоит из 84 листов, размером 16x28 см. На каждом из них - 27 строк, написанных красивым почерком насталик, рукопись хорошо читается. Название областей, городов и заголовки написаны киноварью, некоторые из них трудно поддаются чтению. Сложность разбора географических названий отметил и переписчик рукописи.

Кабульский экземпляр "Ашкол ул-олам" содержит 19 цветных географических карт, на которых своеобразно отмечены горы, реки и написаны названия областей, крупных городов и др.

Мы основываемся на сведениях труда Джейхани, касающихся некоторых городов Мавераннахра. Эти сведения в "Ашкол ул-олам" занимают с 71 по 84 л. и называются "Иклими бистум: зикри Мовароуннахр ва тавобеъи он" "Страна (климат) двадцатая: Описание Мавераннахра и относящиеся к нему (территории)".

Следует отметить, что описание и характеристика городов в этом сочинении неоднородны. Приведем описание Термеза.

По мнению советских историков, этот город после Мерва, Бухары и Самарканда - одна из наиболее изученных городов Средней Азии.³ Тем не менее сравнительно краткое описание Термеза в "Ашкол ул-олам" в какой-то степени дополняет его историческую топографию в X в. Так, Джейхани пишет: „Термез - город на берегу Джейхуна. В нем есть шахристан и кухендиз. Город имеет бору (крепостные стены) и рабоз (пригород). Такие дома расположены в кухендизе. Пятичленная мечеть и базар - в городе. Жилые дома построены из глины и весьма благоустроены. Горы удалены (от города) на расстоянии одного

¹ Об этом гоу. см.: Джамал ад-Дин Карши „Мулхакат ас-сурах“, Материалы по истории Средней и Центральной Азии X - XIX вв. Ташкент, 1988, С. 126

² Бартольд В. В. Соч. Т.1. С. 483

³ Беленицкий А. М., Бенгович И. Б., Болшаков О. Г., Средневековый город Средней Азии. Л. 1973. С. 177 - 178

перехода. Питьевую воду берут из Джейхуна, для орошения полей и садов используется другая вода (которая течет из Чаганиана)".

Далее при описании Чаганиана Джейхани, сопоставляя этот город с Термезом, отмечает, что "В Тирмиде имения, блага и дома жителей больше" **PDF Compressor Free Version**

Из этого описания видно, что в X в. Термез состоял из трех частей: кухендиза, шахристан и рабата. Следовательно, шахристан Термеза продолжал функционировать и после образования рабата. При рассмотрении исторической топографии Термеза О. Г. Большаков ссылается и на описание ал-Мукаддаси. При этом автор справедливо пишет, что "Ал-Мукаддаси указывает среди своих источников не дошедшие до нас сочинения ал-Джейхани".¹

Описание Термеза Джейхани относится к периоду, когда город значительно уступал по величине Бухаре, "хотя продолжал оставаться в числе крупных городов".²

Характеристика Чаганиана в "Ашкол ул-олам" совпадает с описанием ал-Ис-тахри: "Чаганиан по площади больше Термеза", он имел кухендиз (питадель), но Термез превосходит Чаганиан по населенности и богатству".³

Некоторые средневековые авторы к Чаганиану, причисляли и область Кабодиен, располагавшую в долине Кафирнигана. У Джейхани этой мысли нет. О Кабодиене он писал: "Кабодиен - город, к нему относятся много селений и много благоустроенных построек" (л.74). По словам Джейхани, Шуман (район, современного Душанбе и Хисара) принадлежал Кабодиену. Он писал: "Шуман меньше, чем Кабодиен, местность известная и относится к нему" (т.е. Кабодиену).

После краткого описания областей Джейхани перечисляет и характеризует города, которые входили в их состав. Например, о Хорезме он писал, что это "название страны (клим), отдельно от Хорасана, она относится к Мавераннахру и окружена пустыней". Территория, на севере и западе от нее принадлежит гузам, юг и восток - Мавераннахру, расположен во впадине (в конце) Джейхуна. После Хорезма вдоль этой реки никаких построек не имеется. Его главный город, расположенный севернее Джейхуна, называется Кос. На юге имеется большой город, называемый Джурджания, - место торговли гузов. Отсюда караваны идут на Джурджан, Хазар и Хорасан. По

¹ Там же, с. 137 - 178

² Там же, с. 179

³ Там же, 180

своему расположению одна половина Хорезма должна относиться к территории Хорасана, другая - Мавераннахру. Однако обе части "мы (т.е. Джейхани) отнесли к Мавераннахру, по той причине, что он близок к этой стране, часть селений (касаба) расположена на этой стороне. К Хорезму, кроме селений и (города) Джурджания относятся и другие города, такие, как Даргон, Хазорасф, Хева, Рахшимат, Содарзан, (у О. Большакова - Сафардаз). Замахщар, Навхос, Баротагин (у О. Большакова - Бартагин). Мадина, Миродхакон". Возможно, в этом перечне городов переводчик и переписчик исказили их названия, поэтому некоторые из них не совпадают или не встречаются в перечне О. Г. Большакова (такие города, как Рахшимат, Навхос, Мадина, Миродхакон и названный столицей Хорезма город Кос).¹

О последнем городе Джейхани писал, что кухендиз не благоустроенный. Соборная мечеть находится за ним. Дворец Хорезмшаха расположен вблизи от соборной мечети. Относительно Аральского моря (дарей Хорезм) "Ашкол ул-олам" дает такие сведения: "В окружности оно составляет сто фарсангов, вода соленая, впадают в нее реки Джейхун, Сайхун и Шаш. Тем не менее вода не становится излишней и не высыхает". Джейхани приводит придание о том, что между Аральским морем и Хазаром "имеется подземный ход, соединяющий их на расстоянии 20 манзилов (переходов)".

Джейхани писал о том, что из Хорезма вывозят хлопчатобумажные и шелковые халаты. Не только товары, но и сами хорезмийцы "расходились" по белому свету. В Хорасане не много городов, где бы не проживал хорезмиец. Язык жителей Хорезма отличается от языка других ("забони ахли Хоразм чудогона аст") жителей Мавераннахра.

В "Ашкол ул-олам" сведения о Бухаре и Самарканде обстоятельнее, чем о других городах Мавераннахра.

О Самарканде Джейхани сообщает следующее: "Город тянется к югу Согда, к возвышенности и имеет шахристан. Кухендиз имеет другие стены (рабаз). Однако в кухендизе расположены дворец и постройки. Шахристон имеет прочные стены, с четырьмя воротами. Восточные ворота называются Чин (китайские), западные - Навбахор, северные - Бухоро и южные Кеш".

Известно, что первое сравнительно подробное описание Самарканда относится к концу IX - началу X в. и принадлежит перу Ибн ал-Факиха. Он отмечает у Самарканда четверо ворот: Кешские,

¹ Там же, 172

Китайские, Усрушанские и Железные.¹

Таким образом, названия двух ворот у Ибн ал-Факиха и Джейхани не совпадают. Ворота Железные и Усрушанские у Джейхани названы воротами Ибн ал-Факиха и Бухарак. К тому же он размещает их по сторонам света, чего нет у Ибн ал-Факиха.

Джейхани отмечает, что "в шахристане имеются базар и соборная мечеть, расположенные под кухендином - просторный проход, по которому протекает вода в шахристан из арыка Арниз. Этот арык был приподнят камнями и вода протекала до Кешских ворот (т.е. в южную сторону города). Вся поверхность арыка закрыта. Арык так построен, что (вода) идет из-под земли. Это древний арык. В середине Самаркандского базара место под названием Саратов - самая благоустроенная часть Самарканда. По обеим сторонам арыка имеются пахотные поля. Для строительных работ и для пользования другими лицами арык на том месте передан в вакф".

Далее в "Анкол ул-олам" подробно описаны базар и ландшафт вокруг города и внутри него. Особо говорится о Самарканде как центре торговли. Из описания города можно догадаться, что Самарканд имел два базара. Об одном из них Джейхани пишет, что долина для базара была как с лавром. Другой-внешний базар (базары беруи) - имел следующие ворота (дари): Аъло, Асиск, Сар-Хусеин, Аф-сала, Кухак, Варсин, Рабуд, Фархасан. Всего восемь, при этом ворота Асиск названы "дари" (двойные).

На больших воротах (неизвестно, которых) висела железная плита с надписью на языке хамири. Какая-то группа людей владела этим языком. Они говорили, что на плите было написано: "Самарканд по природе мил", "От Сидд (столицы) Йемена до Самарканда тысячи фарсахов пути". Джейхани пишет, что в его бытность "в Самарканде произошел бунт (фитна), и эти ворота были сожжены, а надпись на них уничтожена". Заново они были установлены из железа Абул Мухаффаром Мухаммад б. Лукман б. Наср б. Ахмадом.

Очевидно, речь идет о западных воротах города, названных Джейхани Паубахорскими, а Ибн ал-Факихом - Железными. По мнению О. Г. Большакова, железная плита с надписью была установлена на Кешских воротах. Он считает, что надпись эта "к началу X в. была совершенно непонятна местным жителям, ее принимали за хамирскую. Такая надпись не могла появиться на стене, построенной в мусульманское время. Более того, можно думать, что

¹ Беленицкий А. М., Бентович И. Б., Большаков О. Г. Средневековый город Средней Азии. Л., 1973. С. 172

надпись не была даже согдийской, так как содержание ее было неясно уже в VIII в.". О. Г. Большаков предполагает, что "надпись была эфталитской или тюркской (рунической), и поэтому содержание ее было непонятно даже согдийцам".¹

По свидетельству Джейхани, в его время (в X в.) в Самарканде еще жили люди, которые могли прочесть надпись на языке хамири или хамнарском. Следовательно, язык надписи не был ни согдийским, ни эфталитским, ни тюркским (руническим). Кроме того, надпись на железной плите была уничтожена восставшими жителями в бытность Джейхани в Самарканде. Неизвестно, когда он посетил этот город. Но с уверенностью можно предположить, что надпись сохранилась до 40-х годов X в. Кроме того, Джейхани ведет речь о народном бунте. Эти сведения заслуживают внимания и требуют специального исследования.

Далее в "Ашкол ул-олам" описаны постройки Самарканды, некоторые черты ее обитателей, горы, окружающие город, полезные ископаемые, река Согд, орошающая Самарканд, денежные единицы, такие, как исмоили и мухаммади.

Джейхани приводит краткие сведения о городе Истихан. У этого города имеются "рустохи, селения (деххо), много садов и много благ, посевов, построек, арыков. В городе есть шахристан и рабаз".

Кушония - самый благоустроенный город Согда. "Кушония и Роштахан по величине близки друг к другу. Однако город (касаба) Кушония и (его) селения - заселенные.

Селения (русто) Иштихана больше (чем Кушония), ибо территория Иштихана насчитывает пять дневных переходов (мархила), территория Кушония - один дневной переход. Оба города расположены на северной стороне Согда. Дабусия и Изтиджан - на южной стороне, вправо от дороги к Хорасану.

Изтиджан больше и заселеннее Дабусии. У него больше селений, и он считается сердцем городов Кушанского Согда (очевидно, центром городов Согда). Жители его самые могущественные в Согде".

Из этого перечня городов Согда у ал-Истахри и ал-Мукаддаси встречаются города Иштихан, Кушания, Дабусия.² У них не упоминаются Роштахан и Изтиджан.

В "Ашкол ул-олам" описаны и некоторые города другого центра согдийской цивилизации - долины Кашкадарьи. В частности,

¹ Там же, с. 222

²Белицкий А.М., Бентович И.Б., Большаков О.Г. Средневековый город Средней Азии. Л., 1973. С. 187

сравнительно подробно рассматривается город Кеш. О. Г. Большаков справедливо предполагает, что описание этого города у ал-Мукаддаси короче и находится в зависимости либо от ал-Истахри, либо от Джейхани. Ал-Истахри также мог подчеркнуть свои сведения. В действительности, ал-Истахри передал сведения Джейхани о Кеше, но в кратком изложении, хотя и они несколько отличаются от текста кабульского экземпляра. Не останавливаясь на всех деталях этого различия, отметим некоторые из них.

Во-первых, имеют место расхождения в названиях ворот внутреннего города. У ал-Истахри один из четырех ворот названы Воротами Убейдуллаха, а другие - воротами внутренней Медины.¹ В кабульском экземпляре они упоминаются как "ворота Убдулло" и "ворота Шахристана" (здесь могла быть ошибка переписчика или переводчика труда Джейхани).

Разночтение имеет место и в названиях ворот внешнего города. В работе О. Г. Большакова они упоминаются как "ворота внешней Медины" и "Барканские ворота",² в кабульском экземпляре "Ашкол ул-олам" - "Дари-Берун" и "Дари Калон". Здесь четко написано: Тараканон (возможно, Тирканон) вместо Барканон и добавлено, что Тараканон название селения, к которому ведут (дословно "открываются") эти ворота. Эти слова могут свидетельствовать о том, что вторые ворота внешней медины Кеша назвались Тараканон, а название Канон - это ошибка переписчика или переводчика, упустившего первые буквы "т" и "р".

Далее в "Ашкол ул-олам" подробно описаны система орошения Кеша, ландшафт, даны названия каналов, фруктов, выращиваемых здесь и пр.

Джейхани отмечает, что область Кеша растянулась на расстоянии "четырёх дней пути на четырёх".

Другой город в Кашкадарьинской области - Насаф или Нахшаб. В "Ашкол ул-олам" он упоминается как Нахшаб. Ал-Истахри и ал-Мукаддаси при описании этого города свои сведения, возможно, заимствовали у Джейхани, но в кратком изложении и с заметным различием. Так, после упоминания рабада, разрушенного кухендиза следуют названия четырех ворот города: Неджарийские (или Бухарские под вопросом), Самаркандские, Кешские и Губдинские.

У Джейхани эти ворота имеют следующие названия: "дари Бухоро, дари Самарканд, дари Кеш ва дари Гур-рандиж". "От ворот

¹ Там же, с. 189

² Там же

Гуррандидж по дороге Бухара-Балх до горы Арон два перехода пути (ду манзил)". Здесь речь идет о южных воротах Нахшаба.

Останавливаясь на оросительной системе Нахшаба, Джейхани пишет, что двери и постройки расположены по берегам канала, вытекающего из водохранилища.

Джейхани дает описание еще одного города в области Кашкадарья - Сари Пул, в котором имелась соборная мечеть, расположенная недалеко от ворот Авидаш. Базары находятся между дворцом и соборной мечетью. Большинство селений здесь без воды, для орошения пользуются водой из колодцев. Судя по контексту, Сари Пул находился недалеко от Нахшаба.

Сведения Джейхани о городах Уструшаны более подробны чем у Ибн Хаукаля и ал-Мукаддаси, которые, по всей вероятности, заимствовали их у него. В "Ашкол ул-олам" об Уструшане говорится следующее: "Асрушана-название области. Большинство территорий этой области занимают горы. Граничит она на востоке-частично с Ферганой. На западе - территория Самарканда. На севере-Шаш, местами-Фергана. На юге - территория Кеша Чаганиана, Шумона.

Самый большой город этой области на языке Асрушана называют Бунчакат. У области имеются другие города, такие как: Армонкат, Куркат, Урфат, Фаъкат, Сомот, Зомин, Даркац, Луккат и Мармоя. Дворец и постройки в Бунчакате. Это город, в котором более десяти тысяч мужчин. Постройки его из глины и дерева. У него шахристан и другие стены и рабаз. Стены шахристана имеют двойные ворота. Одни из них называются Дари Боло (Верхние ворота), другие - Дари Шахристан.

Соборная мечеть - в шахристане. Кухендиз, дворец и постройки в рабаз. Чохорсу эмира и мечеть в Кухендизе. Базары во внутреннем городе. Большой арык течет во внутреннем городе. Там и мельница. Стены рабаза-пол-фарсаха. У него ров и четверо ворот: Амир, Мареманда, Навхакат, Гулхор (или Гилхор). В городе-арыки Тот, который течет через город, называют Сори, другой - Яндаирмос, другой-Салбакджар (или Силикхар), другой - Варъар, другой-Маскахар (или Маскаджар). Все арыки берут начало из одного родника, в размере десяти мельниц".¹

Данное описание в "Ашкол ул-олам" во многом отличается от сведений, приведенных Ибн Хаукалем. В частности, Ибн Хаукаль число жителей-мужчин определил примерно около десяти тысяч. У первого-стена рабада охватывает примерно расстояние, равное

¹ У Ибн Хаукаля "около десяти тысяч мужчин"

фарсаху, а в "Ашкол ул-олам" - полфарсаху.

Заметна разница в названиях ворот города. Только одно из них у обоих авторов совпадает, это Маросаидинские ворота, трое других ворот у Ибн Хаукаля и ал-Мукаддаси - Зааминские, Нуджакетские и Кахлабадские.

Ал-Мукаддаси сообщает о шести каналах, кроме большого, которые пересекают город (без перечисления их названий). У Джейхани перечислены названия пяти каналов с указанием на то, что все они берут начало из одного родника "в размере десяти мельниц" воды.

На наш взгляд, сведения об оросительной системе Бунджаката могут служить ценным материалом для локализации этого города. Известно, что мнения современных исследователей о Бунджакате не во всем совпадают с описанием средневековых географов. По нашему мнению, сведения об этом городе в "Ашкол ул-олам" подтверждают вывод О. Г. Большакова о том, что "описания Бунджиката у арабских географов больше подходят к Ура-Тюбе, чем к городищам Шахристана".¹ Кроме того, перечень городов Уструшаны у Джейхани не во всем совпадает с 12 названиями ранее известных городов этой области, что также заслуживает специального исследования.

Из других городов Уструшаны в "Ашкол ул-олам" кратко описаны Замин, Дизак, Хармоя, Басманда, Собот, Бутим (очевидно, Бутам) и Савсаида. О последнем отмечено, что это - "новое место, оно не имеет стен, расположено на дороге между Согдом и Ферганой". О Замине говорится, что этот город расположен близко к столице, и он больше, чем другие города Уструшаны (после Бунджаката). Более подробно описан не Замин, а Дизак, в котором "имеется застава (дарбанд) и содержится стража" (очевидно, здесь была своего рода таможня). В двух фарсахах от Дизака располагался очень известный в Мавераннахре рабат, который был построен Афшином. По середине рабата протекал родник. Очевидно, рабат являлся границей между Уструшаной и Согдом, ибо Джейхани пишет, что этот рабат "стоял ближе к врагам".

Говоря о Бутаме, Джейхани подробно описывает дымящуюся гору, над которой днем виден дым, а ночью огонь. Далее он детально передает тяжелый способ добычи серы на этой горе. Это место в Бутаме известно и в настоящее время. Располагается оно справа от дороги, между кишлаком Такфон и Анзобским комбинатом, напротив бывшего кишлака Рабад.

¹ Там же. С. 191

"Ашкол ул-олам" помогает нам в какой-то степени уточнить планировку города Бухары в X в., тем более, что "текст Наршахи, искаженный при переводах и сокращениях, не позволяет составить определенное мнение на этот счет".¹

По мнению О. Г. Большакова, Бухара в XI в. была значительно меньше Самарканда. Позднее положение города меняется. Превращение Бухары в столицу саманидского государства дало новый толчок и ее росту.² Согласно Джейхани, в Хорасане и Мавераннахре по величине и заселенности не было другого города, равного Бухаре. В этот период город имел семь ворот: Шахристан, Нау, Хуфра, Оханин, Кухандиз, Бану Асад и Бану Саъд.

У Наршахи перечислены шесть ворот и в несколько ином порядке. У него пропущены Железные ворота (Дари оханин).

В перечне Наршахи названия трех ворот - Бану Саъд, Бану Асад и Нау-совпадают с названиями, приведенными в "Ашкол ул-олам".

Что касается местонахождения седьмых ворот Бухары, то на этот счет у советских ученых имеются разные мнения. Так, О. А. Сухарева предположительно определила их место между воротами Кухандиз (ворота Гебров) и Хакрах, Л. И. Ремпель-между воротами Парфюмеров и Бану Саъд.²

Названия седьмых ворот Бухары в описаниях ал-Истахри, Ибн Хаукаля и ал-Мукаддаси отсутствуют. Кроме того, ворота Нау у них ошибочно названы Нур.³

Труд Джейхани поможет уточнить название одних из семи ворот Бухары-Хакрах (Дорога истины), в чтении которых О. Г. Большаков сомневался. Действительно, в этом написании имеет место искажение. Эти ворота назывались Хуфра (Подкоп), а не Хакрах.

Мы не ставим перед собой цель локализовать каждый из ворот города. Это вопрос будущего. Джейхани приводит названия ворот внешнего рабада Бухары. Их у него 14: Майдон, Ибрахим, Рава (или Рава), Мураддашна, Калобод, Самаркаид, Бубахо, Нафаскави(?), Ромина, Пули Бозорча, Форхак, Дарвоча, Куи Мугон, Дарвозан Самаркаид.

В книге "Средневековые города Средней Азии" перечислены 11 ворот внешнего рабада Бухары, и только названия пяти из них

¹ Там же. С. 234

² Там же. С. 234

³ Там же. С. 233

совпадают с названиями у Джейхани, а именно: Майдон, Иброхим, Рабв, Калобод и Самарканд. Из этих пяти одни названы воротами Риве, вместо Рабв или Рева, т.е. возвышенность. Очевидно, они были расположены на возвышенной части города.

Четвертые ворота у упомянутой книге названы Мардакаш. У Джейхани упоминаются как Мурадафша. Трудно определить этимологию этого слова. Слово Мурадаф, т.е. радиф, означает (согласно словаря М. А. Гаффарова) "едуший верхом сидя на лошади сзади другого". Очевидно, через эти ворота приходили войска на плац для учения. Но это только наше предположение. Название этих ворот Бухары требует уточнения. Названия пятых ворот (Калобод) в обеих книгах совпадают. Шестые ворота у Джейхани и седьмые у ал-Истахри названы воротами Самарканда.¹

Ворота Наубахор у Джейхани не упоминаются. Седьмые ворота у него названы Дари Бубахо. Очевидно, корень слова "буб" - "грубый шерстяной палас". Ворота с таким названием у других авторов X в. отсутствуют. Восьмые ворота у них названы Фегаскун, а у Джейхани - Нафоскави или Бафоскав. Этимология этого слова нам неизвестна. К тому же первые две буквы не имеют знаков. Поэтому существует такое разночтение. Девятые, десятые и одиннадцатые ворота в книге "Средневековые города Средней Азии" названы Рамитан, Хадшаруч и Гушедж. Джейхани говорит о них как о воротах Ромина. Остальные пять ворот носили такие названия: Пули Бозорча (мост Базарчика), Форхак (вероятно, от слова "Фор" - множественное число миши); Дарвоча, очевидно, от слов "Дар" - ворота, "во" - открывать и уменьшительный суффикс "ча". Далее, ворота Куи Мугон, и последние, четырнадцатые ворота - Дарвозаи Самарканд. Любопытно, что, по Джейхани, внешняя часть города Бухары имела двое ворот, носящих название Самарканда. Один из них названы "Дари Самарканд", другие - "Дари Дарвозаи Самарканд".

После описания системы орошения Бухары, гор вокруг нее и фруктов Джейхани переходит к характеристике "городов", относящихся к ней. Часть "городов" была расположена внутри стен, другая - за их пределами. Города, расположенные внутри стен (хонта) - Тавовис, Ламхакат, Рандия, Маакон, Хаджода или Худжода. За стенами располагались города Пайканд, Карб, Кармина, Хадди Таманкат, Харгонкат и Мадмодикат.

Из этого перечня Джейхани подробно приводит описания трех городов - Тавовиса, Пайкзида и Кармики. Описание Бухары и ее

¹ Средневековый город Средней Азии. С. 240

городов завершается сообщением о языке жителей города: "Забони ахли Бухоро забони сугдиест, магар андаке ки аз он бигардад ва забони эшон дарист" ("Язык жителей Бухары - согдийский язык. Если их язык незначительно отклоняется, то становится дарий").

В целом, труд Пжейхани "Ашкол ул-олам" заслуживает специального исследования нам географических и исторических сведений, которые помогут исследователям уточнить отдельные моменты истории городов Средней Азии в X в.

1. Амирони Сомони	3
2. Ахбори замони Сомониён (Порча аз "Ашкол-ул-алам" - и Чайқосий)	11
3. Иқлим ҳаётим. Эҳри Маъроқуннаҳр ва тобеъи он	16
4. Аз таъриқи омӯхта шудани "Худуд ул - алам"	41
5. Оли Сомони Истаравшани	50
6. Вазирони Сомониён	57
7. Джайхани о городаҳ Маъра-наҳра	65

Харитани даврони Сомониён (аз Ашкол ул - алам - и Чайқосий)*